

TARTU ÜLIKOOL

VILJANDI KULTUURIAKADEEMIA

Rahvusliku käsitöö osakond

Pärandtehnoloogia magistriõppekava

Madli Sepper

**ÕIGEUSU KIRIKUTEKSTIILIDE SÜMBOOLIKA,
VANUS JA TEHNOLOOGIA LÄÄNE-EESTI JA
TALLINNA KIRIKUTE NÄITEL**

Magistritöö

Juhendajad:

MA Marju Raabe

Lubatud kaitsmisele.....

Phd Kadri Tüür

Lubatud kaitsmisele.....

Viljandi 2019

SISUKORD

Sissejuhatus.....	3
1. KIRIKUTEKSTIILIDE ARENG JA SÜMBOOLIKA	12
1.1 Mõistete seletus.....	12
1.2 Kirikutekstiilide ajalugu ja sümboolika	23
2. Eesti õigeuskirikute tekstiilide periodiseerimine tehnoloogia ja materjalide põhjal	33
2.1 Tsaariaegsed tekstiilid.....	34
2.2 Kahe maailmasõja vahelise aja kirikutekstiilid.....	68
2.3 Nõukogudeaegsed tekstiilid:.....	82
2.4 Taasiseseisvunud Eesti Vabariigi aegsed tekstiilid.....	89
Kokkuvõte.....	97
Summary	100
Allikad.....	108
Lisa 1 Kirikutekstiilide ajalugu ja sümboolika	115
Lisa 2 Välitöödel uuritud kirikutekstiilide fotod ja kirjeldused.....	165
Lisa 3 Intervjuud.....	166
Lisa 4 <i>See paeluv pael. Ühe preestriüü taastamise lugu. Studia Vernacula nr 9 (2018)</i>	165

SISSEJUHATUS

Kirikutekstiilid on nii vaimulike teenistusrõivad kui ka sisustustekstiilid ning teised mitmesugustel kiriklikel talitustel kasutatavad tekstiilist sakraalesemed. Olles osa jumalateenistusest, kõnetavad nad kirikulisi, edastades piltide, sümbolite ja liturgiliste värvide kaudu ristiusu sõnumit. Teisalt kannavad kirikutekstiilid endas teavet meie ajaloo ning Eesti käsitöö ja tekstiilikunsti kohta. (Kirikute hooldusraamat 2007, lk 59)

Kui Kagu-Eestis räägitakse õigeusust juba alates 10. sajandist (Православие в Эстонии... 2014, c. 543), siis Lääne-Eesti suurematesse linnadesse (va Tallinn) jõudis õigeusk peale Põhjasõda. Maakirikutest saab rääkida alates usuvahetusliikumisest, mis sai alguse 1845 tsaar Nikolai I ukaasiga, milles teatati, et päriselanike siirdumist õigeusku ei tohi takistada. (Toon 1997, lk 4, 7) Kõrvuti õigeusuga on siinmail pidevalt eksisteerinud luteri usk. Rahvakombedki on omavahel segunenud. Palju on sega-abielusid. Seega erineb Lääne-Eesti õigeuskultuur oluliselt Ida-Eesti, Kagu-Eesti, eriti Setomaa õigeuskultuurist.

Käesoleva magistritöö eesmärk on kirjeldada Lääne-Eesti, saarte, Pärnumaa ja Tallinna¹ õigeuskirikute tekstiilide valmistamisel kasutatud tehnikaid ja materjale. Tihti on võimalik tekstiilesemeid dateerida tehnoloogiliste lahenduste järgi. Töös vastan järgmistele uurimisküsimustele: millist tehnoloogiat on uuritava piirkonna õigeuskirikute tekstiilide valmistamisel kasutatud; kui vanad on säilinud kirikutekstiilid; millised seosed on võimalik leida materjalide ja tehnoloogiate ning valmistamisaja vahel?

Töö koosneb kahest peatükist. Esimeses annan ülevaate kirikutekstiilide ajaloolisest taustast ja sümboolikast, seda täiendab lisa 1. Teises peatükis süstematiseerin lääne poolse Eesti kirikutes

¹ Need on Eesti lääne-poolsed alad, mis oma kultuurilt eristuvad Ida-Eestist ja Kagu-Eestist, eriti Setumaast. „Setode õigeusk ning nende tsässonad erinevad oluliselt õigeusust mujal Eestis.“ Setomaal oli õigeusk varem ja kuni Tartu rahuni kuulus Setomaa Vene õigeusu mõjusfääri. „See on põhjustanud setode õigeusu kultuuri selge erinevuse muust Eestist, kus maarahva seas hakkas õigeusk laiemalt levima alles 1840. aastatest.“(Ehkki linnades olid õigeuskirikud varem) (Plaat, Maasik 2011, lk 14).

olevad tekstiilid nelja ajajärku. Töö praktilisest osast räägib artikkel “See paeluv pael ehk ühe preestrirüü taastamise lugu” Studia Vernacula nr 9, kus räägin ühe preestrirüü taastamisest kasutamiseks. See on ära toodud lisas 4.

Magistritööl on neli lisa. Esimeses räägin pikemalt õigeuskiriku tekstiilide ajaloost ja sümbollikast. Teises on välitöödel kogutud materjal: kirikutekstiilide fotod ja kirjeldused koguduste kaupa. Lisas kolm on kahe intervjuude tekstid ja lisas 4 Studia Vernacula artikkel. Järgnevas sissejuhatuses osas kirjutan tausta pikemalt lahti.

Õigeusu kiriku liturgiline rõivastus kujunes Bütsantsis. Esimesed viited liturgilise rõivastuse olemasolule pärinevad 3. sajandist. Vaimulike rõivad olid alguses valged. 4. sajandi lõpupoole hakati preestrirõivaid üha enam kaunistama. Bütsantsi kirik arendas 8. sajandi alguses välja liturgiliste rõivaste tähendussüsteemi, mis püsib seniajani. (Kantonen 2005, s. 40) Juba 6. sajandil arenes sissekootud mustri- ja kangaste valmistamine. Bütsantsi pildikudumise juured ulatuvad Egiptuse, Süüria ja Pärsia traditsioonidesse (Onasch, Shnieper 2003, lk 242–243).

Bütsantsi kunst ei surnud Konstantinoopoli vallutamise (1453). Õigeusulised kandsid seda edasi. Oluliseks õigeustraditsiooni edasikandjateks said Athose mäe kloostrid. Pühakuid kujutavaid sissekootud mustri- ja kangaste telliti Itaaliast. 14. sajandil töötasid tuntud meistrid Luccas, hiljem Firenzes ja Veneetsias. Need olid odavamad kui tikitud kirikutekstiilid. Arenes hõbe- ja kuldbrokaadi kudumine. Lisaks kangastele valmistati ka paelu. Muster kooti kas täies kanga laiuses või põimiti käsitsi, olenevalt motiivi suuruselt. (Riefsthal 1932, p 359–360) Itaalias valmistati 15. sajandil ka juba trükitud kangaid (Säppi 2012, p 281).

Õigeuskirikus loetakse enne iga liturgilise rõivaeseme selgapanemist riietumispalved (Kantonen 2005, s. 41). Eestikeelsed palved on kirjas EAÕK² Teenistusraamatus (2014, lk 72,73).

Nii nagu Bütsantsi traditsioonid liikusid koos ristiusuga Venemaale, liikusid nad koos õigeusuga edasi ka Soome (Kantonen 2005, s 40) ning Eestisse.

² Eesti Apostlik Õigeuskirik

Eesti õigeuskiriku tekstiilidest ei ole palju teada. On mõned ajaleheartiklid. Näiteks Rahvaleht tutvustab idamaadest pärit õigeuskiriku preestririide ajalugu. “Nii mõnigi kuldtikandiga brokaatrüü moodustab terve varanduse ja seda mitte kunsti ega ajaloolise vaid ka materiaalse väärtuse tõttu.” (Varandused... 1931, lk 4) Kuldtikandist ja selle tehnikatest kirjutab Liliana Bristol oma magistritöös (Bristol 2016). Valeria Petrova käsitleb oma bakalaureuse töös nii kirikutekstiilide tähendusi kui ka liturgilisi värve, kuid töös kasutatud eestikeelsed terminid ei ole tänaseks käibel. Eestis asuvatest õigeuskiriku tekstiilidest on juttu väga põgusalt, pigem keskendub autor ühe felooni ja epitrahheeli restaureerimisele. (Petrova 2006) Sirje Säär on neljas artiklis käsitlenud lühidalt õigeusu kirikutekstiilide ajalugu ja sümboolikat (2006, 2007a, 2007b, 2007c)

Tsaariajal³ toodi Eestisse õigeuskiriku tekstiile Venemaalt (Varandused... 1931, lk 4). Seda tõendavad Jõõpre kirikust leitud Moskva kirikuinventari vabrikute tellimiskataloogid (Прейсъ-Курантъ 1907, 1910/11, 1911, 1912 ja 1913). Kuna Venemaal arenes brokaaditööstus lõplikult välja alles 18.–19. sajandil, kasutati varem kirikutekstiilide kaunistuseks tikandeid (Bristol 2016, lk 8). Peensusteni arenes kolm tikandikunsti liiki. Nägude tikand⁴ jõudis Venemaale 10. sajandi lõpus Bütsantsist koos ristiusuga (Маясова 2005, с. 2). Palju tikiti ikoone ning neis jäljendati kuulsaid ikoonimaalijaid (Tolmachoff s.a. p. 3)

Samal ajal nii nagu kogu Euroopas levis ka Venemaal kuldtikand (Катасонова 2005). Esimesed täielikult säilinud kuldtikandid Venemaal pärinevad siiski 14. sajandist (Tolmachoff s.a. p 2). Kolmas Venemaal peeneks kunstiks arenenud tikandistiil on pärltikand. Ka see tikandiliik sai alguse 10. sajandil. Kõige vanem säilinud pärltikand pärineb siiski 12. sajandist (Varlaam Hutõnski kätised⁵) Varasemad teadmised pärinevad maalidelt ja kroonikatest. Alguses tehti pärltikandit kohalikest jõe pärilitest. Jakunina kirjeldab täpselt, mis jões mis värvi pärleid leidis,

³ 1840.aastatest kuni 1918.

⁴ Selle tikandiliigi kohta ei ole eesti keeles terminit. Vn. k. лицевое шитьё, soome k. sidepisto-ompelu silkki-, kulta- ja hopealangoiin, ingl. k. coloured silk embroidery või tehnikapõhiselt split stich või satin stich. Tikitakse siidriidele peenete värviliste siidniitidega. Kujutatakse pühakuid või teisi tähtsaid isikuid. Helga Koger räägib raamatus: “Tikkimine. Öpipoisist meistriks.” “Lõhestatud varspiste, pole Eestis kuigi levinud [...], ma poleks seda siia raamatusse pannudki, kui minu kätte poleks sattunud ilurätik, kus kindad on tikitud just selles pistes.”(2016) Nägusid tikitakse vahel ka tavalises varspistes kombineerituna kuldtikandiga.

⁵ Tehnoloogilistes tekstides nimetatakse varruka peale lahtiselt käivaid otsi kätisteks, kuid kiriklikes tekstides on ajalooliselt kandunud edasi nimetus: käised. Vn k. поручи, soome k. päällyshiha, ingl. k. cuffs. Kuna selles töös on kirikutekstiile vaadeldud rohkem tehnoloogilisest küljest, kasutan edaspidi mõistet: “kätised”

veel kirjeldab ta põhjalikult tikandi alaliike, kasutatud ornamente ning selle tikandiliigi arengut tänapäevani. (Якунина 1955)

Välitöödel tuvastasin, et Lääne-Eestis, saartel ja Tallinnas on tsaariajast säilinud kuldtikandis karikakatteid ja Kristuse surikujusid, kuid enamik vaimulike rüüsid on lihtsamad, ilma tikanditeta, kui välja arvata kuldtikandis ristid ja täht felooni allosas. Leidsin vaid kaks kuldtikandis ülaosaga rüüd. (vt lisa 2). Siin võib olla põhjus Eesti kirikute vaesuses või ka selles, et kirikuvarad, mille hulgas võis olla ka hinnalisemaid tekstiile, evakueeriti juba esimese maailmasõja ajal Venemaale (Toon 1997, lk 11). Tekstiile ei pruugi olla lihtsalt ka tänapäevani säilinud, sest vanad ja kulunud kirikutekstiilid õigeuskirikute kommete kohaselt põletatakse (Petrova 2006, lk 4). Varasemaid Eestis kasutatud pärltikandis ja nägude tikandis esemeid pole teada. Samuti pole ma Eestis kohanud pärltikandis riisaside⁶ (ikoonikatteid).

Seevastu olid Soomes 14. sajandist kuni teise maailmasõjani kuld- ja pärltikandis kirikutekstiilid väga levinud. Leena Säppi määratleb üsna täpselt, milliseid mustreid millisel perioodil kasutati. (2012, s. 252) See teadmine aitab ka Eesti õigeuskirikutes säilinud tekstiilivara dateerida. Tsaariajal Venemaalt tellitud kirikutekstiilid on sarnased ja pärinevad tõenäoliselt samadest töökodadest, kui Soome analoogid.

Lisaks Valamo kloostri pärinevate tekstiilide täpsele kirjeldusele räägib artikkel kirikutekstiilide sümboolsest tähendusest (Säppi 2012, s 252). Sama teemat käsitletakse veel Marianne Kantoneni artiklis “Arkivaatteista jumalanpalveluspuvuksi” (2005); raamatutes “Kirik-Jumalakoda”(2007) ja “Õigeusu vaimulike teenistusrõivad. Kiriklikud sakraalesemed” (2008) Päritolu ja arengut läbi sajandite käsitletakse samuti mitmetes allikates (Riefsthal 1932; Gonzales 1972; Gonzales 1976). Põhjalik teaduslik uurimus altaritekstiilide arengust ja sümboolikast Kristuse surikujuni on tutvustatud Ilarion Troitski artiklis “История плащаницы” (1912). Mina lugesin seda artiklit keeleliselt uuendatuna ajakirjast Убрус (2011). Judakov käsitleb piiskoplrüü osa, omofori; ajalugu, tähendusi ja arengut (2013). Lugesin ka kreeklase ingliskeelset artiklit (Kousoulou 2013), mis annab ülevaate sakkose kandmistavadest ja sümboolikast ning keskendub ühe sakkose

⁶ Vene keelest pärinev sõna *riisa* tähendab eesti ja soome keeles ikooni peal olevat (vääriskivi-)metallist või tikitud kattekihti. Samuti tähistatakse sõnaga *riisa* pühade raamatute vääriskividega metallkatet. Vanas vene keeles tähendab *puza* felooni ja mitmuses *пузница* kirikutekstiilide komplekti. Veel tähistab see sõna kiriku riietusruumi või kappi, kus vaimulikud teenistusriideid hoiavad ja vahetavad ning kirikuriistu hoiavad.

restaureerimisele. Käsitlen õigeusu kirikutekstiilide ajalugu ja sümboolikat pikemalt lisa 1, toetudes nii lääne, kui ka ida allikatele. Erinevad teadusartiklid pigem täiendavad üksteist, kui et vastanduvad.

Eestis on uuritud luteri kiriku tekstiile (Raabe 2003), kuid puudub ülevaade Eesti õigeuskirikute tekstiilide tegemiseks kasutatud materjale ja tehnoloogiat. Nende järgi saab tekstiile dateerida. Samuti pole eesti keeles pikemalt kirjutatud õigeuskirikute tekstiilide rikkalikust sümboolikast. Naaberriikides, näiteks Venemaal (Tolmachoff *s.a.*; Якунина 1955; Катасонова 2005; Маясова 2005; Дерябина 2014) ja Soomes (Säppi 2012; Säppi 2008; Kantonen 2005), on õigeuskirikute tekstiilide valmistamise tehnoloogiat, materjale ja mustreid põhjalikult uuritud. Eestikeelne kirikutekstiile käsitlev kirjandus (Kirik – Jumalakoda 2007; Õigeusu vaimulike teenistusrõivad... 2008) ei vaatle teemat süvitsi, vaid selgitab mõisteid, vaadeldes põgusalt, millised kirikutekstiilid on Eesti õigeuskirikutes kasutusel. Ka Eestis on vaja teha uuring õigeuskirikute tekstiilidest, neid süstematiseerida ja kirjeldada, sest tekstiilidel on oluline koht kultuuri ja kiriku ajaloos. Õigeuskirikutes on tekstiilid ja nende kasutamine tihedalt läbi põimunud usuga ja sellest tulenevalt sümbolitega. Tundes esemete tähendust ja ajalugu, oskame neid veel enam väärtustada. Samuti on see teadmine väga oluline kirikutekstiilide valmistajatele ja hooldajatele. Eestis säilinud õigeuskirikute tekstiilid kuuluvad samamoodi kultuuripärandisse, kui rahvarõivadki.

2006–2010 inventeeris Mari-Liis Paaver Saaremaa, Hiiumaa ja Kihnu kirikute tekstiile. Nimekirjad asuvad Muinsuskaitseameti arhiivis (ERA.5025.2.13071, ERA.2.13070, ERA.5025.2.13072). Tekstiile on kirjeldatud kunstiajaloolisest seisukohast, kuid siit tuleneb uurimisprobleem: puudub ülevaade kasutatud käsitöötehnikatest ning ei ole teada, kui palju ja kui vanu tekstiile on Lääne-Eesti õigeuskirikutes säilinud. Nii kirikutekstiilide õmblustehnoloogia kui ka käsitöötehnikad vajavad uurimist, et säilitada seda osa Eesti kultuurist. Samuti vajavad säilinud kirikutekstiilid dateerimist, et koguduse töötajad oskaksid neid väärtustada. Minu magistritöö praktiline eesmärk on anda koguduse tekstiilide eest hoolitsejatele materjal, mida vaadata, et nad mõistaksid, kui vanad ja haruldased on kirikutes olevad esemed.

Uurimistööst jäävad välja vaimulike peakatted, kuna nagu eelpool mainitud, on igal õigeuskirikute tekstiilil oma sümboolne tähendus. Aegade jooksul on Eestis kasutatud erinevaid peakatete tähenduste ja kinkimiste süsteeme ning see teema oma keerukuse tõttu vajaks eraldi uurimust.

Samuti jätan kõrvale põrandavaibad (va piiskopivaibake), sest ka neid võiks eraldi uurida ning pühaserätid, sest neid Lääne-Eestis tavaliselt ei kasutata ning Seto pühaserätte on uurinud Kadri Vissel oma seminaritöös (2007). Pikemalt ei plaani peatuda ka vaimulike aluskuubedel ja rässadel.

Metoodika

Mõistmaks õigeuskirikute tekstiilide olemust, kuju ning kasutatud materjale; miks tekstiilidel kasutatakse just selliseid kaunistuspaelu ja narmaid, riste, tähti ja keerubite kujusid nagu me oleme harjunud nägema, tõin lühidalt ära kirikutekstiilide üldise ajaloo ja sümboolika.

Toon eraldi välja kolm peamist Eestis kasutatud värvisüsteemi ja nende tähendused, sest liturgilisi värve kasutatakse nii vaimulike teenistusrõivastes kui ka sisustustekstiilides. Erinevatest värvustest tuleneb kirikutekstiilide hulk kirikus (mis värvi kirikutekstiile on rohkem kasutatud ja millised on rohkem säilinud).

Välitöödeks valmistudes töötasin ajalooallikatega. Uurisin “Riisa⁷” muuseumis Kuopios tekstiile, mis on juba dateeritud, ja vestlesin tekstiilikonservaator Leena Säppiga ning lugesin tema artikleid (2008, 2012), Vaatasin Muinsuskaitseameti arhiivis olevaid kirikutekstiilide inventeerimisnimekirju (Paaver 2006–2010), tsaariaegseid (Прейсь-Курантъ 1907, 1910/11, 1911, 1912 ja 1913) ja tänapäevaseid (E- amfia, St Elisabeth convent, Софрино) kirikuinventari tellimiskatalooge, kahe maailmasõja vahelisest ajast pärit kiriku ajalehti (Uus elu 1927, Elutõde 1938) ning kirikusümboolika alaseid artikleid ja raamatuid.

Uurimistöö toetub suures osas välitöödele 2017–2018 (vt lisa 2). Viisin läbi esemeuurimuse. Välitööde käigus külastasin 17 EAÕK kogudust, lisaks vaatlesin mõnda tekstiili Kohila kogudusest. Mõõtsin ja pildistasin kirikutekstiile, uurisin kasutatud materjali ja õmblustehnoloogiat ja käsitöetehnikaid, kuna selle järgi on võimalik tekstiile dateerida. Vaatlesin nii kasutusesolevaid, kui ka kappides leiduvaid vaimulike teenistusrõivaid ja teisi kirikutekstiile, tegin intervjuud preestrute ja koguduse töötegijatega.

⁷ Suomen Ortodoksinen Kirkkomuseo “Riisa”

Kuna kogudustes olevate tekstiilide hulk on suur ja nõuaks põhjalikumaks uurimistööks pikemat aega, külastasin Saaremaa ja Hiiumaa kogudusi, kus on säilinud palju tsaariaegseid tekstiile, Pärnu Issandamuutmise kogudust ja Tallinna Issandamuutmise ning Siimeoni ja Hanna kogudust. Nendes on säilinud nii kahe maailmasõja vahelisi, kui ka taasiseseisvunud Eesti Vabariigi aegseid tekstiile. Vaatlesin veel nelja Pärnumaa koguduse tekstiile. Aja ja ressursi puudumisel jäi külastamata Kihnu kogudus ning veel mõni Pärnumaa ja Lääne-Eesti kogudus. Külastamata jäid ka nende piirkondade muuseumid, kus asub võrreldes kogudustega suhteliselt vähe tekstiile. Pöörasin põhitähelepanu kogudustes asuvatele tekstiilidele, et neid väärtustada ja anda soovitusi haruldasemate esemete muuseumisse paigutamiseks. Juba muuseumis olevad eksemplarid väärivad ka uurimist, kuid nende hoiutingimused on võrreldes kogudustes olevate tekstiilidega paremad, seega pole nende uurimisega nii kiire.

Valimist välja jäi Kihnu püha Nikolaose Kogudus, kuna materjali rohkuse tõttu vajaks see eraldi uurimistööd. Samal põhjusel jäi uurimata, milliseid kirikutekstiile on läbi aegade valmistatud Pühtitsa Jumalaema Uinumise Nunnakloostri⁸.

Valisin just Lääne-Eesti ja saarte kirikutekstiilid, kuna olen Pärnumaalt pärit. Tegelen kirikutekstiilide valmistamise, korrastamise ja taastamisega üle 20 aasta. Välitööd said teoks tänu Pärnu ja Saare piiskop Aleksandri loale ja õnnistusele. Vaatlesin, pildistasin ja kirjeldasin 735 esemekomplekti või üksikeset, mis on koguduste kaupa kirjeldatud lisas 2. Komplektideks lugesin preestrirüü komplekti (epitrahheel, vöö, kätised, riskülikukujuline puusaeh, epigonation, feloon, mõnikord ka alus-stihhaar), karikakatete komplekti (kaks väikest katet ja laotus), analoikatete või põlledede või linikute komplekti (kui on mitu ühesugust või sarnase mustriga eset), mõnikord moodustavad komplekti ka altarikate ja ohvrilaua kate, kui need on ühesugusest materjalist ja/või sarnaste kaunistustega. Komplektides on olemas kõik nimetatud esemed või osad neist.

Lisas 2 on kirikutekstiilid jaotatud koguduste kaupa ning pildistatud võimalusel nende loomulikus (kasutamise) keskkonnas. Välitöödel pildistamisel sai mõnikord takistuseks ebaõnnestunud valgustus. Samas pidin välitöid tehes pidama kinni kommetest, kus kasutuses olevaid tekstiile ei tohi kirikust välja viia ega põrandale panna. Esitan fotod ja kirjeldused nende suure mahu tõttu

⁸ Siin võib olla takistuseks ka minu kuulumine EAÕK-sse.

eraldi failidena. nii saab neid vajadusel täiendada. Koguduste kaupa esitatud materjal annab võimaluse jätkata uurimistööd ühe konkreetse koguduse raames.

Üldiselt pääsesin ligi kõigile soovitud tekstiilidele, vaatamata jäid mõned Kristuse surikujud, kuna need asuvad altaris⁹. Mõnes kirikus on palju ühesuguseid tekstiile, neist kirjeldasin tüüpilisemaid.

Süsteematiseerisin tekstiilid valmistamiseks kasutatud materjalide, tehnoloogiate ja võimalusel sellest tuleneva valmistusaja järgi nelja ajajärku. Jaotuse aluseks võtsin Eesti ajaloost tuleneva sotsiaal-poliitilise olukorra.

Tsaariaegsete tekstiilide dateerimiseks võrdlesin välitöödel kogutud andmeid lisaks Riisa muuseumi esemetele kaasaegsete Jõõpre kirikust leitud õigeuskiriku inventari tellimiskataloogidega (Прейсъ-Курантъ 1907, 1910/11, 1911, 1912 ja 1913), kus on täpsed kirjeldused, milliseid kirikutekstiile sai Moskva vabrikutest tellida.

Kahe maailmasõja vahelise aja tekstiilide kohta kogusin andmeid selleaegsetest õigeuskiriku ajalehtedest “Uus elu” (1927) ja “Elutõde” (1938). Otsisin neist kirikuinventari kohta käivaid artikleid, majandusaruandeid ja kirikutekstiilide reklaamkuulutusi. Reklaamid juhatasid Sindi vabrikuni. Vaatasin Sindi Muuseumis kanga näidiseid, et neid võrrelda oletatavate kahe maailmasõja vahelise aja kirikutekstiidega, kuid ei leidnud sarnasusi. Kahjuks pole kõikide tooteliikide näidiseid säilinud. Sel ajal Sindis toodetud kangaste kohta sain informatsiooni Aadu Musta raamatust “Sindi linn ja 1. detsembri nimeline vabrik 1883–1983” (1985).

Nõukogudeaegsete tekstiilide kohta kogusin peale esemeuuringu andmeid preestreid küsitledes. Tegin kaks poolstruktureeritud intervjuud: EAÕK Pärnu Issandamuutmise koguduse preestri isa Ardalion Keskkülaga ja MPEÕK¹⁰ Nõmme Ristija Johannese koguduse preestri isa Toomas Hirvojaga. Vestlesin välitööde käigus preestrite ning koguduse töötajatega. Informatsiooni sain ka Sofrino vabriku kodulehelt.

Taasiseseisvunud Eesti Vabariigi aegsete tekstiilide kohta sain teavet samuti eelpoolmainitud intervjuudest ning vestlustest preestrite ja koguduse töötajatega. Vaatasin ka internetist

⁹ Õigeusu kiriku altarissee naisterahvas minna ei tohi.

¹⁰ Moskva Patriarhaadi Eesti Õigeusu Kirik

tänapärvaseid kirikuinventari tellimiskatalooge (St Elisabeth Convent Valgevenes, Sofrino Venemaal ja e-amfia Kreekas).

Igas perioodis tõin eraldi välja, millised tekstiilid on valmistatud vabrikutes (tsaariajal ja nõukogudeajal Venemaal, tänapäeval Valgevenes, Venemaal, Kreekas) ja millised kohalike käsitöömeistrite valmistatud.

Piiranguks võib osutada minu kuulumine EAÕK-sse ning poliitilised erimeelsused EAÕK ja MPEÕK vahel. Sellest tulenevalt külastasin peamiselt EAÕK kogudusi ja vaid ühte MPEÕK kogudust Nõmmel. Ristija Johannese kogudust. Tegin intervjuu Nõmme Ristija Johannese koguduse preester Toomas Hirvojaga. Seal on palju nõukogudeaegseid tekstiile, kuid aja ja ressursi puudusel, ei jõudnud ma neid kahjuks uurida.

1. KIRIKUTEKSTIILIDE ARENG JA SÜMBOOLIKA

1.1 Mõistete seletus

1.1.1 Vaimulike teenistusrõivad

Õigeuskirikus on kolm vaimulikuastet: diakon (joonis 1), preester (joonis 4–6) ja piiskop (joonis 7,8).

Alusrässa ehk podrjasnik on tavaliselt musta värvi; vahel ka hall, tumesinine või tumelilla aluskuub, mida kannavad kõik vaimulikud teenistuariiete all või siis, kui nad parasjagu teenistust ei pea. Vahel kannavad alusrässat ka lugejad jumalateenistusel.

Rässa ehk pealiskuub on alusrässa peal kantav tume laiade varrukatega rüü. Seda kannavad vaimulikud siis, kui nad teenistusriideid ei kanna, näiteks piiskopi vastuvõtmisel, kui ta tuleb kirikusse, Lääne-Eestis matusel, surnuaiapühal, vigiilial (koguööteenistus). Vigiilial kantakse selle peal teenistusriideid.

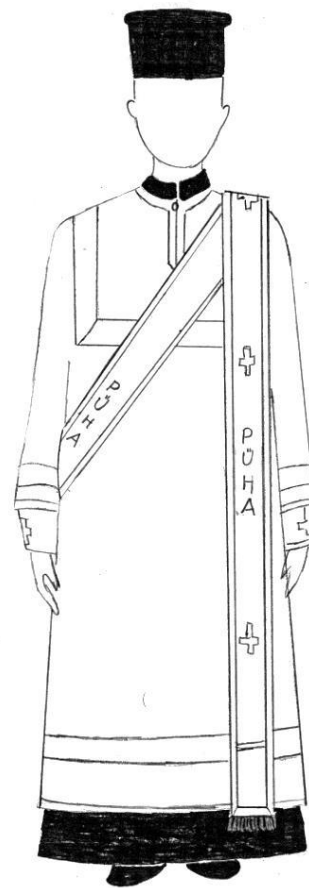
Stihhaari kannavad lugejad, altariteenijad ja kõik kolm vaimulikuastet. Lugejale ja diakonile on stihhaar liturgilistes värvides pealistrüüks, preestrile ja piiskopile aga alusrüüks.

Oraar on pikk kitsas lint, mida slaavi stiilis diakon kannab stihhaar peal, oma vasakul õlal (joonis 1). Kreeka stiilis diakoni oraar on pikem, see pannakse peale alustades tagant, üle vasaku õla, siis parema käe alla umbes puusani ja uuesti tagant üles, jälle üle vasaku õla eest alla. Ülemdiakoni oraar on samuti pikk ja ümber keeratud, sellele on kirjutatud “püha, püha, püha” (joonis 2).

Kätised ehk käised EAÕK teoloogilises kirjanduses on kasutusel termin “käised”, kuna see tuleb vanadest jumalateenistusraamatutest, kus riietumispalvetes kasutati sõna “käiksed”. Kätiseid kannavad kõik vaimulikuastmed, need kinnitatakse nõoriga alusrüü varrukate peale. Diakon kannab kätiseid alusrässa peal, preester ja piiskop – alus-stihhaari peal.

Joonis 1 Diakoni teenistusrõivad. *Madli Seperi joonis (Priha 1994 järgi).*

Joonis 2. Ülemdiakoni teenistusrõivad. *Madli Seperi joonis (Priha 1994 järgi).*

Epitrahheel on kaela tagant ette käiv, tavaliselt kahest osast koosnev, rinnal nõopidega ühendatud lint, mida kannavad preester ja piiskop.

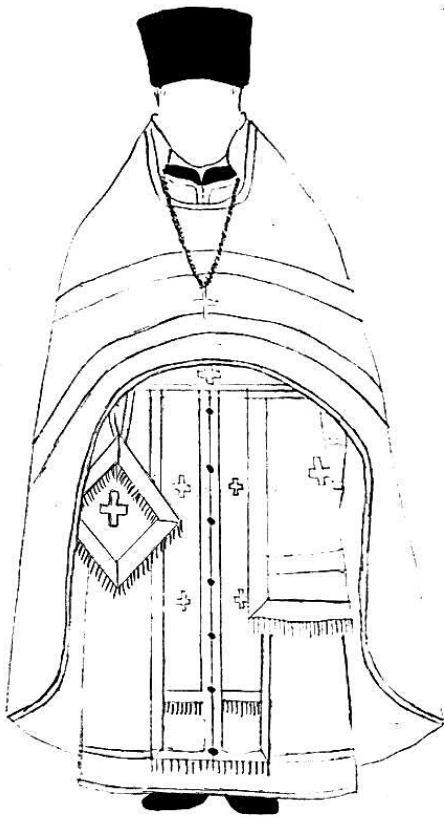
Vöö kinnitatakse stihhaari peale. Seda kannavad preester ja piiskop.

Feloon on preestri pealistrõivas, mis on seljatagant pikk (uemas traditsioonis pea-aegu maani) ja eest rinnuni ulatuv varukateta lai rüü.

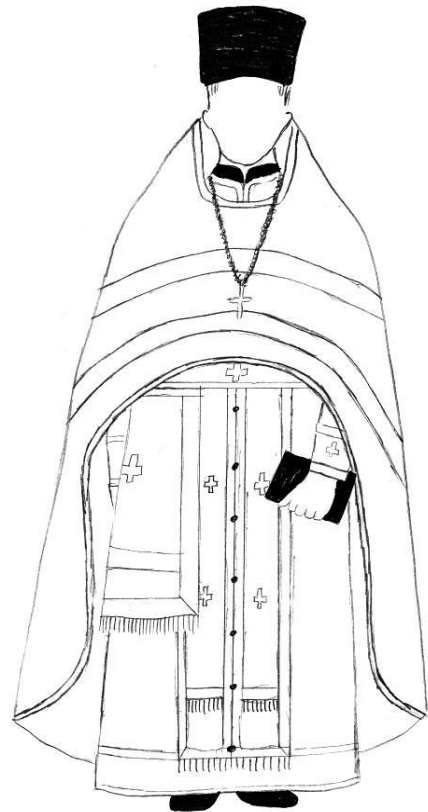
Puusaehed: **Ristkülikukujuline puusaeh** ehk puusapõll ja **epigonation** on autasud, mida ei pruugi olla kõigil vaimulikel. Kui preestril on nii ristkülikukujuline puusaeh kui ka epigonation, siis puusapõll asetatakse vasakule ja epigonation paremale puusale (joonis 3). Praeguses eesti traditsioonis kannab preester ainult epigonationi. Kui ta on varem saanud autasuks ristkülikukujulise puusaehi ja hiljem epigonationi, kannab ta ainult viimast. Kui preestrile on antud ainult ristkülikukujuline puusaeh, siis võib ta seda kanda. Praegu eesti traditsioonis ristkülikukujulist puusaehet autasuks ei anta.

Ristkülikukujuline puusaeh ehk puusapõll (kasutatakse ka “puusaeh”) on kasutuses slaavi traditsioonis. Kantakse üle õla, paremal puusal (joonis 4). Eestis seda uuemal ajal ei kasutata. Slaavi traditsioonis on see esimene autasu vaimulikule ustava teenimise eest.

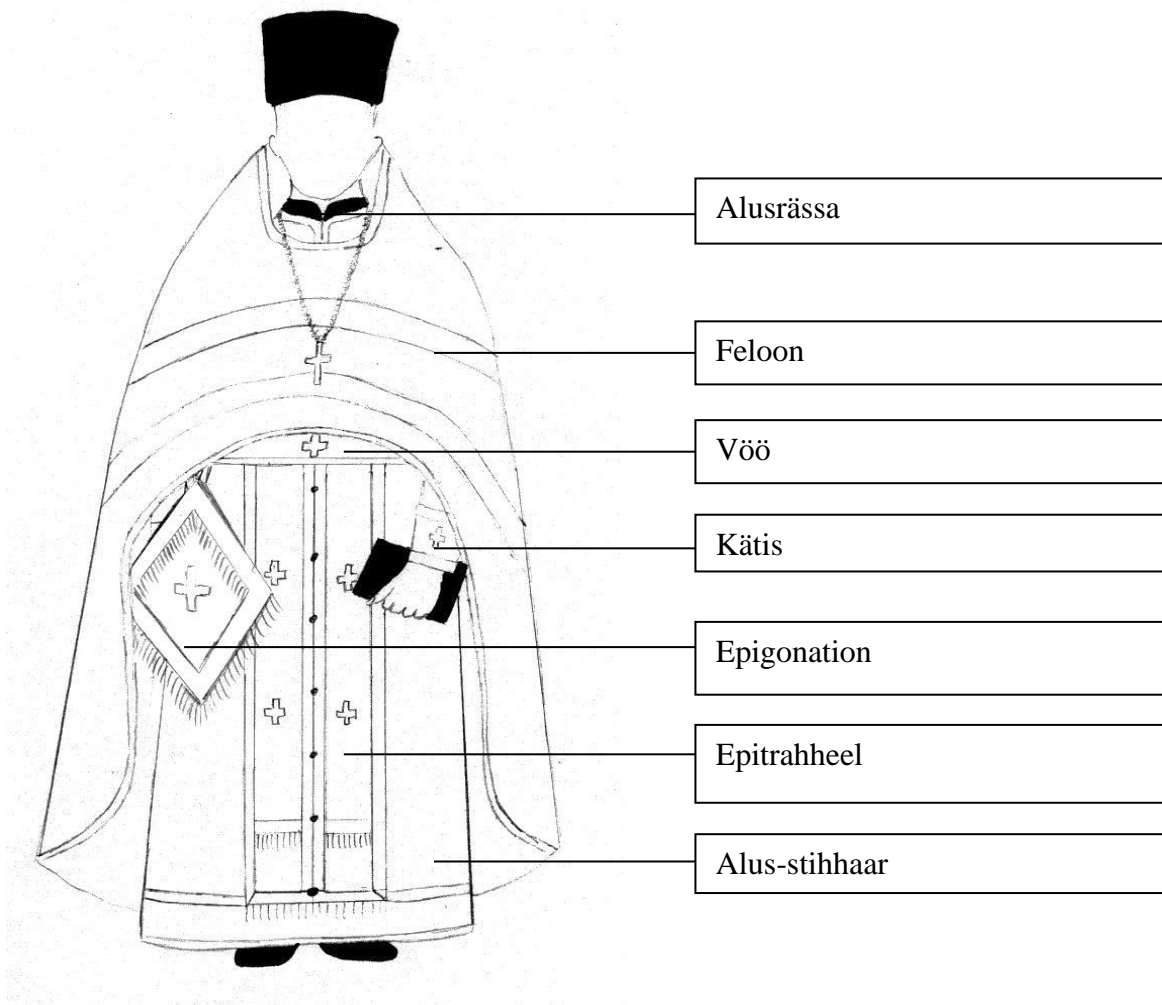
Epigonation ehk paalitsa ehk rombikujuline puusaeh on slaavi traditsioonis ülempreestri tunnus. Eestis omistatakse see teenekatele preestritele. Epigonationi kannab ka piiskop.

Joonis 3. Kahe puusaehi preestrirüü. *Madli Sepperi joonis (Priha 1994 järgi).*

Joonis 4 Ristkülikukujulise puusaehi preestrirüü. *Madli Sepperi joonis (Priha 1994 järgi).*

Joonis 5. Preestri teenistusrõivad. Madli Sepperi joonis(Priha 1994 järgi).

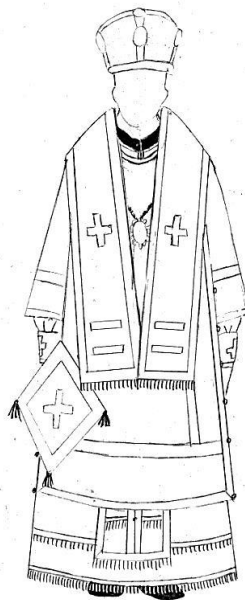
Sakkos on laiade varrukatega ning kaheteist kuljusega külgedelt kinninööbitud piiskopi pealisrüü.

Omofor on lai lindikujuline õlakate, mida piiskop kannab sakkose peal. Omofore on kahte tüüpi. *Suurt omofori* (joonis 7), mille üks ots langeb seljale, teine rinnale, kannab piiskop liturgia ajal kuni epistli lugemiseni. Pärast evangeeliumi lugemist asendatakse see *väikese omoforiga* (joonis 6), mille otsad on rinnal nõõpidega kinnitatud. Väikest omofori kannab piiskop ka kõikidel muudel jumalateenistustel. Suurt omofori kantakse veel vaimulikupühitsusel.

Mantia (foto 1) on pikk tagant järelelohisev keebitaoline piiskopirüü, mida kannab piiskop troonil seistes, kõigil jumalateenistustel, kui ta täielikult kaasa ei teeni. Piiskopi-mantia on tavaliselt tumepunane või lilla, rinnal asuva kahe risti või ikooni kujutisega.

Foto 1. Mantia. Allikas: Õigeusu vaimulike teenistusrõivad. 2008.

Joonis 6. Väikese omoforiga piiskopirüü. Madli Seperi joonis-

Joonis 7. Piiskopi teenistusrüü. Madli seperi joonis (Priha 1994 järgi).

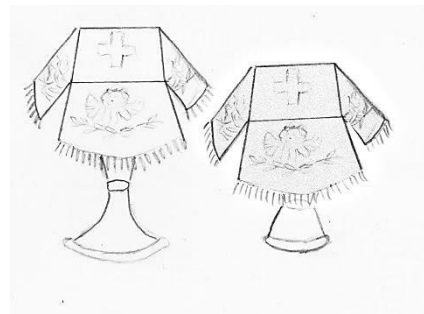
1.1.2 Sisustustekstiilid

Kotkavaip ehk piiskopi vaibake (foto 2) on väike (läbimõõt u 50cm) tavaliselt ümmargune vaibake, millel seisab piiskop jumalateenistuse ajal. Vaibal kujutatakse kotkast ja kohalikku linna või Jeruuselumma.

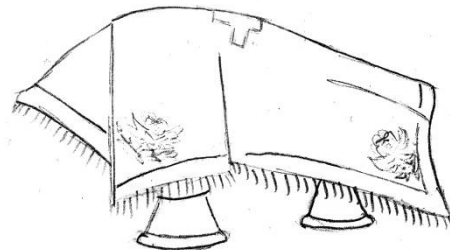
Karikakatteid (joonis 8, 9) on liturgilises kasutuses kolm. Kahe väiksema, tavaliselt ristikujuulise kattega kaetakse armulauakarikas ja diskos¹¹ (joonis 8). **Laotus** (joonis 9) laotatakse üle kahe väiksema katte.

Foto 2. Kotkavaip Kuressaare koguduse tekstiilikogust. *Madli Sepperi foto.*

Joonis 8. Karika ja diskose katted. *Madli Sepperi joonis*

Joonis 9. Laotus. *Madli Sepperi joonis*

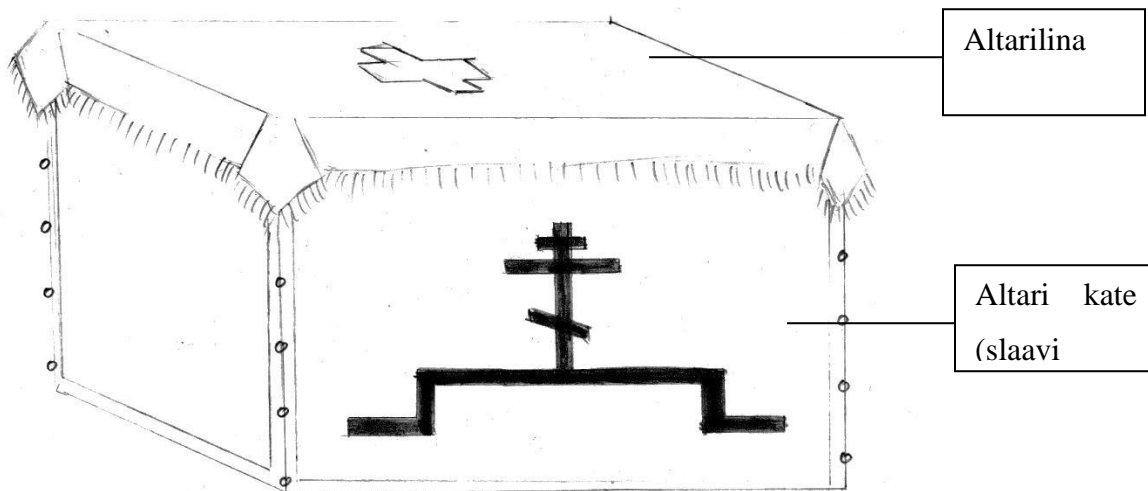
Punane rätt on erkpunane uuemal ajal mõnes kirikus kuldtkandis ristiga, varem ilma kaunistusteta ristkülikukujuline rätik, millega altariabiline pühib armulaualusikat ja kirikuliste suud pärast armulauda.

Altar – kirikusaalist ikonostaasiga¹² eraldatud püha ruum. Seal asuvad altarilaud ja ohvrilaud.

¹¹ Diskos on ümmargune madalal jalal asetsev taldrik, mida kasutatakse liturgial. Sellele asetatakse kirikuleivast välja lõigatud keskmine osa (Õigeusu vaimulike teenistusrõivad...2008, lk 24).

¹² Kujusein.

Altarilaud ehk aujärg (mõnikord nimetatakse ka altar, kuid siis ei tohi segamini ajada eelmise mõistega), on laud, millel preester toob armulauaohvri – see tähendab pühad annid, leiva ja veini, mis saavad Kristuse ihuks ja vereks. (Kirik – Jumalakoda... 2007) Altarilaud on kaetud **altari kate** ja **altarilinaga** (joonis 10).

Joonis 10. Altarilaud *Madli Sepperi* joonis.

Altari kate ehk katasark on ristikujuline lahti nööbitav (mõnikord ka kahest küljest või kõikidest külgedest kinni õmmeldud) altari lauda täielikult kattev tekstiil (joonis 10).

Ohvrilaud ehk prothesis ehk proskomiidia laud, on altarilauast põhja pool (vasakul) asuv laud, millel valmistatakse ette pühi ande. **Ohvrilaua katted** on altari laua katetega ühte moodi, selle vahega, et ohvrilaua kattel on väiksem rist (ilma aluseta, mis sümboliseerib hauakoobast). Mõnikord hoiti ohvrilaua katte valmistamisel materjali kokku ja tehti selle seinapoolsed küljed odavamast riidest või pandi tagaküljele ainult ülejäänud kolme külge kooshoidev tekstiilist riba. (Väiksemates kirikutes asub ohvrilaud seina ääres)

Iilton on tänapäeval antiminsi aluskate. Tavaliselt ilma kaunistusteta õhukesest riidest üldiselt punane linik. Iilton ja antimins avatakse altari laua peal ainult liturgia ajal armulaua pühitsemiseks. Mõnikord on tänapäeval iilton ja antimins kokku õmmeldud.

Antimins (foto 3) on piiskopi poolt pühitsetud ja allkirjastatud linik, millel kujutatakse Kristuse haudapanemist ja mille sisse on õmmeldud pühaku säilmed. See on piiskopi volitus preestritele teenida.

Foto 3. Antimins. Allikas: Õigeusu vaimulike teenistusrõivad...2008.

Foto 4. Suur Kristuse Surikuju. Tornimäe koguduse tekstiilikogu. Toivo Treima foto.

Kristuse surikuju (nimetatakse ka “surikuju” või “surilina”)(foto 4, 5) on kirikutekstiil, mis kantakse Suurel Reedel kiriku keskele. Sellel kujutatakse hauas lamavat Kristust koos teda ümbritsevate pühakutega. (Säppi 2012, s 277) Surikuju äärel on tekst: “Auväärt Joosep võttis su kõigepuhtama ihu puupealt maha, mähkis ta puhaste linaste riiete sisse kalliste rohtudega ja pani selle uude hauda.” Vaiksest laupäevast taevaminemispühani seisab Kristuse surikuju altari laua peal ning sellelt teenitakse liturgiat ja kõiki teisi jumalateenistusi. Kui aga Suurel Reedel kiriku keskele kantav Kristuse surikuju on reljeefne ja rikkalike kaunistustega, kasutatakse selle asemel altari peal väikest surikuju (foto 6).

Foto 5 Kirikulipp. Allikas: *Преусь-Кургань 1911.*

Foto 6 Väike Kristuse Surikuju. Metsküla koguduse tekstiilikogu. *Madli Seperi foto.*

Vahetekk ehk altari eesriie ehk katapetasma – kuninglike uste kardin.

Kirikulipud (foto 5) on suurtel pühadel ristikäigus kantavad horisontaalselt põikpuu ja nõöri abil lipuvardale kinnitatud lipud, kuhu on kirjutatud¹³ või tikitud Kristuse, Jumalaema või pühakute kujutised. Tavaliselt on neid paar.

¹³ Õigeusklikud räägivad ikoonide, sealhulgas ka kirikulippude ja surikujude kirjutamisest, sest ikoon koosneb paljudest sümbolitest, mida tuleb” lugeda.” Kunsti tehnoloogiliselt on need maalitud.

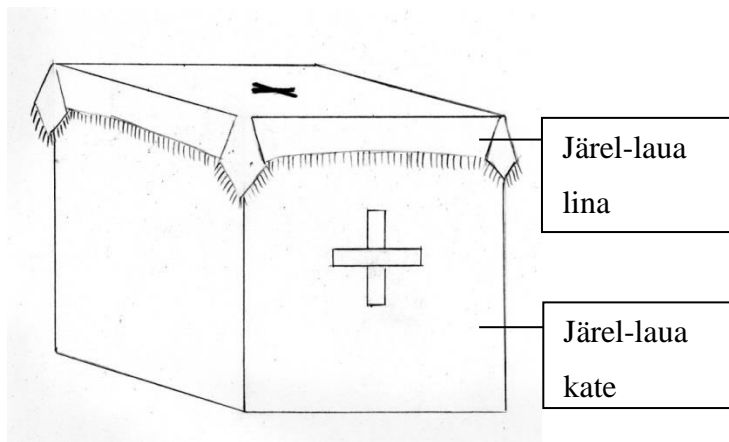
Ikoonilina (Setomaal vastab sellele pühaserätt) on Lääne-Eestis harva kasutatav ikooni peale pandav ribakujuline tekstiil (joonis 12)

Joonis 12. Ikoonilina kaetud ikoon. Allikas: Kasala 2016

Pealejoomislaud (järel-laud)¹⁴ (joonis 13) on kirikusaalis asuv täiskattega lauake, millelt pakutakse peale armulauda järelveini ja järel-leiba (nn pealejoomist). Talituste ajaks (ristimine, laulatus, veepühitsus jm) tuuakse see laud kiriku keskele ja siis ka nimetatakse vastavalt talitusele.

Surnutelaud on laud, mille tagaossa on asetatud püstine rist ja millel on küünalde paigutamise alus. Sellele pannakse küünlad surnute eest palvetamiseks ja mälestuseks. Sellel on vana kombe järgi tihti must kate ja mõnikord ka lina (foto 7).

Joonis 13. Pealejoomislaud. Madli Seperi joonis

Foto 7. Surnute laud. Leisi kirikus. Madli Seperi foto.

¹⁴ Vene keeles *стол*

1.2 Kirikutekstiilide ajalugu ja sümbolika

Õigeusu kirikutekstiilid on alguse saanud Bütsantsist. Läbi 1700 aasta on need arenenud sellisteks, nagu me neid tänapäeval tunneme, haarates erinevatest aegadest kaasa hulga sümboleid. Tähendusi on antud nii esemetele, kui ka nende osadele ja kaunistustele. Sümbolite tundmine aitab mõista seda, miks kirikutes säilinud vanad ja ka tänapäevased tekstiilid on sellise kuju, suuruse, lõigete, valmistamise tehnoloogia, värvuse ja muustritega, nagu me neid näeme. Kiriklikult aitavad nii vaimulike teenistusrõivad, kui ka sisustustekstiilid edasi anda evangeeliumi sõnumit, nad aitavad mõista ja tunnetada kirikus toimuvat ja selle pühadust. Sellest kirjutan pikemalt lisas 1. Lisa 1 jaguneb vaimulike teenistusrõivaste ja sisustustekstiilide ajalooks ja sümbolikaks.

Tänapäevastele **teenistusrõivastele** leidub eeskujusid nii Vana-Rooma kui ka Bütsantsi ilmalikes riietes. Õigeusu kiriku liturgiline riietus kujunes välja Bütsantsi keisririigi ajal. 8. sajandi alguseks oli enam-vähem paigas selle sümbolika. Eriti püüdis seda teha Konstantinoopoli Herman¹⁵. (Säär 2006, lk 6) Hiljem (15. sajandil) täiendas sümbolikat Tessaloonika püha ülempiiskop Siimeon¹⁶

Lisas 1 punkt 1.1 “Vaimulike teenistusrõivaste ajalugu ja sümbolika”, annab ajaloolise ülevaate vaimulike teenistusrõivastest ja räägib nende sümbolsetest tähendustest.

Jumalateenistuse ajal kannavad vaimulikud erilisi teenistusrõivaid, mis rõhutavad ja aitavad meeles pidada jumalateenistuste au ja pühadust. Teenistusrõivad pärinevad osaliselt Vana Testamendi aegsetest preestrite teenistusrüüdest (vaata 2 Mo 28:2). (Õigeusu alused 2004, lk 84)

Liturgilise rõivastuse kandmine tähendab seda, et nende kandja toimetab jumalateenistusi ja talitusi vaimulikupühitsusel saadud jumaliku armu väega. (Õigeusu vaimulike teenistusrõivad... 2008, lk 6). Vaimulikud loevad iga kord, kui teenistusrõivad selga panevad, riietumispalved. Need on ära toodud iga eseme ajaloo ja sümbolika peatüki lõpus.

¹⁵ Konstantinoopoli patriarh Germanos I. Valitses aastatel 715-730. Säilinud on tema teos *Liturgia Ecclesiastica*, mis on osaliselt tõlgitud inglise keelde. (Wikipedia *sub* Germanos I) Eriti üritas ta leida igale kiriklikule rõivale tähenduse Kristuse elust (Kantonen 2005, s 40).

¹⁶ Tessaloonika ülempiiskop aastatel 1416-1429 (OrthodoxWiki, *sub* Symeon of Thessalonica)

Konstantinoopoli langemise järel võeti kunagine õukonna sära kiriklikku rõivastusse. Sealt on see kandunud Venemaale, teistesse õigeusu maadsse ja meilegi. (Säär 2006, lk 6) Vaimulikkond võttis omaks ilmalikust kasutusest välja jäänud riietuse, liturgiliste tekstiilide lõiked kujunesid suures osas välja bütsantsi ajal,¹⁷ muidugi on mõjutusi ka hilisemast ajast (Priha 2005, s 9).

Sisustustekstiilid jagunevad omakorda altaritekstiilideks ja muudeks sakraaltekstiilideks (vt lisa 1, p 1). Peale vaimulike teenistusrõivaste kasutatakse kirikus mitmesuguseid tekstiilist esemeid, millel on oma sümboolika ja koht jumalateenistuses. Lisas 1 räägin Kristuse surilinaarest arenenud tekstiilidest, milleks on altari katted, kuninglike uste kardinad ja karikakatted ning kirikusaali jäävatest tekstiilidest: analoikatetest ja veel mõnedest väiksematest, kuid mitte vähem tähtsatest sakraaltekstiilidest. Sellel peatükil on teistsugune jaotus, kuna altari sümboolikaga tekstiilid on arenenud üksteisest ja ajaloos ei ole täpselt võimalik vahet teha, millal ühe kasutamine lõpeb ja teise kasutamine algab. Ka sümboolika liigub alumiselt kattel pealmisele, jättes alumisele tema tähenduse alles.

Õigeuskirikus on läbi aegade kasutatud võimalikult kalleid tekstiile. Sellest annab aimu üks 6. sajandist pärit Hagia Sophia altarikatete kirjeldus: “ Teie, preestrid, kellele see püha kohustus on usaldatud, rullige lahti Siidoni tigudega purpurpunaseks värvitud riie, laotage see altarilauale; laotage selle hõbedastele külgedele neli siledat kõrvalvaipa ja näidake rahvale kulla sära ja kunstnike käte hiilgavaid jälgi. Ühel neist on Kristuse kaunis pale. Mitte nõel ega oskusliku voolija nuga, vaid kuduja teljed on ühte liitnud selle altarikatte värvikad lõngad. Otsekui roosipunase Eose kuld on see riie, mis katab jumalikku ihu, aga vaibad on tüürose purpur.” Kirikliku tekstiilikunsti silmapaistev saavutus on Kristuse surikuju. Väga rikkalikult on kaunistatud ka ikooni alla asetatavaid linikuid. Ajaloos olid sisustustekstiilid kunstnike meistriteosed. (Onasch, Schnieper 2003, lk 242, 243) Eesti sisustustekstiilid on veidi tagasihoidlikumad.

Kiriklikus sümboolikas on tähtis koht liturgilistel värvidel. Need näitavad, millise kirikuaasta perioodiga on tegu. Liturgilisi värve kasutatakse nii vaimulike teenistusrõivastes, kui ka sisustustekstiilides. Toon välja kolm Eestis kasutatavat värvide süsteemi.

¹⁷ 395–1453

1.2.1 Liturgilised värvid

Idakirikus puudub kohustuslik värvide kaanon kiriklikele ametiriietele, seega põhineb liturgiline värvikasutus kommetel, mis on erinevates kultuurides erinev (Petrova 2006). Liturgilised värvid näitavad kirikuaasta ajaperioode (Priha 2005). Kindlaks on määratud tumeda ja heleda rõivastuse kandmise ajad (Pappel 2014). Eesti õigeusu kultuur areneb ida ja lääne vahel. Siin on mõjutusi nii slaavi traditsioonist, kus omistatakse kirikuaasta pühadele ja perioodidele kindlad värvitoonid, kui ka kreeka traditsioonist, kus on mindud veidi lihtsamat teed ja kasutatakse sarnaselt lääne kirikule vähem erinevaid toone ja rohkem valget. Kuna õigeusukirikus, kus kõigil asjadel on ranged süsteemid ja tähendused, on just liturgiliste värvuste osas suured erinevused, kirjeldan pikemalt Eestis kasutuses olevat kolme süsteemi ja räägin värvide tähendustest.

Jumalateenistustel kasutatakse valdavalt säravaid värve – kuldset, kollast, helesinist, punast, rohelist; samas on kirikuaastas ka selliseid aegu, mil rõivastatakse tumedasse – lillasse, tumepunasesse, tumesinisesse, musta (Säär 2007a).

Koguduse tasandil sõltub palju rahalistest võimalustest või vanade teenistusrõivaste kasutuskõlblikkusest. Kõigi heledate päevade jaoks piisab kuldsest ja tumedate päevade jaoks tumedast veinipunasest või tumelillast. Pühade ajal võiks väikese kiriku preester selga panna oma kõige ilusama ja rikkalikuma rüü ning igapäevase liturgilise värvina kanda mõnd tagasihoidlikumat, värvist sõltumata. (Pappel 2014) Olgu siinkohal mainitud, et liturgiline värvus hõlmab nii kiriku sisustustekstiile, kui ka vaimulike rõivaid. Väiksemates kirikutes katteid väga tihti ei vahetata, kuid suurtes on olemas kõikides liturgilistes värvides katete komplektid. Muidugi uuemal ajal on kreeka traditsioonist lähtuvalt mindud ka lihtsamat teed ning valmistatud rikkalikult kaunistatud puidust analoid ja neil ei kasutata üldse katteid. Altar ja ohvrilaud on siiski kombekohaselt kaetud.

Komme omistada kirikuaasta pühadele ja perioodidele kindlad värvitoonid arenes kõige täpsemaks, rangemaks ja mitmekesisemaks Venemaal, mille traditsioonidest meiegi oleme osa saanud (Pappel 2014). Värvide tähendused on ühesugused nii liturgilises rõivastuses kui ka ikonograafias (Облачение священника).

Näiteks toon kolm Eestis kasutusel olevat värvide süsteemi.

1. Slaavi traditsioonist lähtuv värvide süsteem, mis oli Tallinna Issandamuutmise kirikus kasutusel vähemalt 2000.-te alguseni ja mida võidakse mõnes kirikus tänapäevalgi kasutada (minu märkmed 1998).

Õigeusu kirikuaasta algab septembris. Tavalistel päevadel, kui ei ole märgitud muud värvi, on kasutusel **kollane** või **kuldne**. See võrdsustub hiilgusega, taevariigi lähedusega, võimalus kogeda liturgial taevariiki juba siin maapeal olles. (Облачение священника) Samas tähendab ka igavikulisust, teispoosust, lõpmatust, maailma, kus päike eales ei looju. Kuld sümboliseerib ka igavest elu, Kristust kui maailma valgust. Kulla metalliläige imiteerib päikesevalgust ja küünlaleeki, seega sümboliseerib see jumalikku valgust (Quenot 1991 lk 113) ja taevaste vägede võimu (Priha 2005, s 12). Kui kuldseid tekstiile pole, kasutatakse kollaseid, kuid siin tuleb meeles pidada, et kulda asendav kollane on sügav puhas toon, see sümboliseerib tõde. Tuhm- või kahvatukollane on aga uhkuse, abielurikkumise, reetmise, samuti Lutsiferi väävli sümbol. (Quenot 1991 lk 113)

Jumalasünnitaja pühadel (7.09 – Jumalaema sündimise eelpüha ja 8.09 – Jumalasünnitaja Neitsi Maria sündimise püha; 1.10 – Jumalasünnitaja kaitsmise püha; 20.11 – Jumalaema templisseviimise eelpüha kuni 25.11 – Jumalasünnitaja templisseviimise püha lõpetus; 24.03 – Neitsi Maria rõõmukuulutamise eelpüha kuni 26.03 – Neitsi Maarია rõõmukuulutamise püha lõpetuseni; 14.08 õhtust – Jumalasünnitaja uinumise eelpüha, mil panime lilla paastuvärviga analoipõlle peale sinised linikud; 15.08 – Jumalasünnitaja uinumise püha kuni 23.08 – Jumalasünnitaja uinumise püha lõpetuseni) on liturgiline värv **helesinine**. Põhivärvusena kasutatakse helesinist, kuigi Jumalaema uinumise pühal võib kasutada ka tumesinist. (minu märkmed 1998)

Mõnd Jumalaema püha templipühana tähistavates kirikutes võidakse helesinist kasutada ka tavapärase kuldse teenistusrõiva asemel (Pappel 2014).

Sinine – taevane (vastand maisele, mateeriale) – taevas laskub meie peale kui Püha Vaim, vaimne, intellektuaalne, puhas, vooruslik, süütu, neitsilik, väljavalitu (valmis vastu võtma Püha Vaimu energiat). Helesinine värv on ka kõrgendatud energia värv, mis vastab kujutlustele Püha Vaimu

jõust ja Tema tegudest. (Облачение священника) Taevasinine sümboliseerib veel vabanenud hinge loobumist maailmast ja lendamist Jumala poole (Quenot 1991, lk 111). See on taevaliku armastuse värv. Tume öösinine kutsub igavikku ja rahusse. (Priha 2005, lk 5)

Paastude ajal ehitakse kirik **lillade** tekstiilidega: suurematel ja väiksematel paastupäevadel ja paastuaegadel (14.09 – Risti ülendamise pühal olid kollaste analoikatete peal kasutusel lillad linikud); 15.11 – Kristuse sündimise paastu algus kuni 23.12 (perioodi sisse jääb Neitsi Maarja templisseviimise püha, kus kasutatakse siniseid katteid, või ka kombineeritakse lillaga); 05.01 – Jumalailmumise eelpäev (kasutatakse lillat linikut); Suure paastu algusest kuni Laatsaruse laupäevani (liikuvad pühad) (selle perioodi sisse jääb tavaliselt Neitsi Maria rõõmukuulutamise püha, kus kasutatakse siniseid katteid); Suurel neljapäeval; Apostlite paastu ajal [algab esmaspäeval peale Kõikide pühakute pühapäeva (nädal peale nelipühi)] ja lõpeb 28.06 – päev enne ülemapostlite Peetruse ja Pauluse mälestuspäeva; Jumalaema paastu ajal (1.08–14.08) (14.08 on Jumalaema uinumise eelpüha, mil panime lilla paastuvärvi analoipõlle peale sinised linikud) ja 29.08 – Ristija Johhannese peamaharaiumise pühal) (minu märkmed 1998)

Violetne värv tähistab sügavat vaimuelu ja tunnetust. Asudes vikerkaare spektris sinise – taevase (taevane armastus – Püha Vaimu tulemine Neitsi Maarja peale) ja punase (maine armastus – lihakssaamine) vahel, tähendab lilla ootamist ehk paastu, kannatuste kogemist, meelearandust. Vikerkaares on violetne mõlemas ääres, sellest tulenevalt tähendab see veel algust ja lõppu. *Mina olen A ja O, esimene ja viimane, algus ja ots. Ilm 22:13* Veel sümboliseerib see värvus puhkust (Jumala juures peale maist elu). Seda värvi on tihti piiskopi mantia – õigeuskirikus on piiskop taevase valitseja võrdkuju. (Облачение священника)

Jõuluajal (24.12 - Kristuse sündimise eelpäev ehk jõululaupäevast kuni 4.01 – päev enne Jumalailmumise eelpäeva) ja Suurel Laupäeval, matustel, laulatustel ning preestriks pühitsemisel on pidulik värvus **valge**. Valgele vastab ka hõbedane. (minu märkmed 1998)

Valge on Kristuse värv. Kristuse sünn ja kohtumõistmine aegade lõpus. Valge on seotud hingepuhtusega, teispoolisusega, jumalikkusega, valgusega. Tabori valgus – kirjeldamatu jumalik valgus, kui Kristus muutus kiirgavaks Tabori mäel – Issandamuutmine. Valget värvust kasutatakse ka lahkunute mälestamise ja matuse ajal, sest see toob väga täpselt esile hingepalve

mõiste ja sisu, milles palutakse lahkunute jaoks hingeõnnistust pühakute koosseisus, nende elupaikades ning õigust kanda taevariigis Jumaliku valguse valget rüüd. (Petrova 2006 lk 23; *Облачение священника*) Veel sümboliseerib valge jumalikku tarkust ja täielikku teadmist, väljendab rõõmu ja õnne (Quenot 1991 lk 110). Mõnikord asendatakse valge kullaga, kuid mitte kunagi ei asendata kuldseid kangaid valgetega (*Облачение священника*).

Kõige helgemal ja pidulikumal ajal (Kristuse ülestõusmise pühast kuni Taevaminemise püha lõpuni: Sinna perioodi jäi üks kollase värvuse päev –Taevaminemise eelpüha) kasutati **punast**. (minu märkmed 1998)

Erkpunast peetakse õigeuskirikus tähtsaimaks värviks, see sümboliseerib pulbitsevat elu, noorust, ilu, rikkust, tervist, maist armastust aga ka sõda. Punane on maise, mateeria värv, kuninglikkuse värv. Ühelt poolt kõige kõrgema, teiselt poolt kõige madalama märkija, tõe värv. Punane aktiveerib füüsilise ja pidurdab vaimsuse. Just seepärast on ta peale paastu tulevate suurte pühade värv. (Kormašov 26.10.2017) Punane värv on samuti Uue Testamendi Ülestõusmispüha sümbol, meenutades, et inimkonna lunastus sai teoks Kristuse Lunastaja verevalamisega ristil. See on ka piina ja kannatuste sümbol, märk sellest, et veri, mida valati Kristuse usu eest, oli palava armastuse tunnistuseks Jumala suhtes. Järelikult, punane värv kiriklikus sümboolikas – see on Jumala ja Inimese vastastikuse ääretu armastuse värv. (Petrova 2006, lk 24)

Suurel Reedel riietatakse kurbuse märgiks kirik ning vaimulikud **musta**. Must on vastand valgele värvile, valguse puudumine ja see tähendas ühe mõiste kohaselt midagi, mis on seotud “tumedate jõududega” ja surmaga¹⁸; teisel juhul aga mungalikku riietust, kui märki alistuvusest ja kahetsusest (Petrova 2006, lk 23). Veel sümboliseerib must kaost ning ängistust; ja siiski peitub mustas öös koidiku eelaimus, nagu talves peitub kevade eelaimus. Seega on must ülemineku värv, mis juhhib uuenemise juurde (Quenot 1991, lk 114). Vanas õigeuskirikus ei kasutatud liturgilise värvusena musta, kuna vaimulike igapäevariided (alusrässa rässa ja teised) olid musta värvi¹⁹. Vanas kreeka ja slaavi traditsioonis riietuti suure paastu ajal tumepunasesse. 1730 anti Sankt-Peterburgi vaimulikele käsk Peeter II matuseks riietuda mustadesse teenistusrüüdesse. Sellest ajast

¹⁸ Sest suurel Reedel sureb Kristus ristil ja läheb alla surmavalda, murdes lahti põrgu väravad, haarb Aadamal ja Eval käest, tõmmates nad välja surma pimedusest. (Onasch, Schnieper 2003, lk 114)

¹⁹ Must mungariüü tähendab loobumist maailma edevusest, mis on tingimus jumaliku valguse nägemiseks. (Quenot 1991, lk 114)

kasutatakse slaavi traditsioonis matustel ja Suure paastu teenistustel musta. (Настольная книга... 1983, c 149) Arvan, et just sellepärast on Lääne-Eesti õigeuskirikutes säilinud palju musta värvi kirikutekstiile. Ning see põhjendab ka küsimuse, miks säilinud musta värvi tekstiilide hulgas on karikakatted, sest teatavasti Suurel Reedel liturgiat ei peeta.

Palmipuudepühast Suure Kolmapäevani, Nelipühi eelõhtust kõikide pühakute pühapäevani kaunistatakse kirik **helerohelisega**. Kirikusse tuuakse kased.

Roheline sümboliseerib Püha Vaimu, kui elu ülevalpidajat ning elu tärkamise ja kevade värvina ka kiriku sündi (Pappel 2014). Vanasti oli kombeks just nelipüha aegu ristida ja vastu võtta uusi kirikuliikmeid. Usk kasvab siis nagu puud ja rohulibled. Seda värvi saadakse helesinise ning kollase värvi ühendamise teel, tähistades Püha Vaimu ja Jumala Poega, meie Issandat Jeesust Kristust. See on märk sellest, et Jumal täitis lubaduse saata Püha Vaim ja ühendada meid Kristuse kirikuga. Meie elu püsib Isa ja Poja tahtel ning elustub (ärkab) Pühast Vaimust nii nagu kevadine loodus. Seega roheline on Püha Vaimu, igavese elu ja igavese õitsengu ning kiriku ja Jumalaga ühenduses olemise sümbol. (Настольная книга...1983, c 155, 156)

Eestis kasutusel olnud slaavi stiilis liturgiliste värvide süsteemis on vastavalt kirikuaastale seitse värvust: kuldne või (kuld-)kollane, helesinine, lilla, valge, must, erkpunane ja heleroheline. Samas kuna värvide kasutamine ei ole olnud väga rangelt määratud, on kasutatavaid värvusi tegelikult rohkem ja neilgi anti tähendusi.

Tumedast öösinisest oli eelpool juttu. Veel on kasutatud **oranži**. Liturgilistes värvustes sel toonil kohta ei ole, kuid ometi oranži kasutatakse. Olles kollase ja punase vahepeal võib see tähendada mõlemat. Põhjendatakse sellega, et optiliselt tajutakse oranži kord kollase, kord punasena, oleneb kumba värvi rohkem on. Ka kuld võib anda vahel oranži läike. (Petrova 2006, lk 24; Настольная книга...1983, c 149)

Kasutasime oranži Tallinna Issandamuutmise Peakirikus lõikustänupühal. Püha puudub ametlikult kiriku kaanonitest, sest Jumalat tänada tuleb ju pidevalt, kuid eestlaste jaoks on see oluline püha, mida eriti suurelt tähistati nõukogudeajal, kuna lõikuspüha sobis tolleaegse ideoloogiaga ning selle tähistamist ei keelatud, nii nagu näiteks jõulupühade pidamist. Veel on oranži värvi preestrirüüsid ja kirikuteenrite stihhaare kasutatud juba tsaariajast peale Pärnumaa kirikutes (vt

lisa 2 Uruste, kirje 4, 5) Need on väga pidulikud suurte kangakudumisel sissepõimitud lillmustritega puuvillasest brokaadist. Kirikuteenrid kandsid neid veel 2000. aastate alguseski nii tavalistel pühapäevastel, kui ka heledaid toone nõudvatel pidulikel jumalateenistustel. Ilmselt tuli nii lihtsalt odavam, kui ei pidanud altaripoistele kõikides liturgilistes värvides stihhaare tellima.

Tänapäeval kasutatakse täiesti eraldi liturgilise värvusena **märtrite punast** ehk purpurit. Purpurivärvi rüüsid hakati kirikus kasutama peale 10. sajandit, sest Bütsantsi keiser Leon VI tühistas siis 5. sajandist kehtinud seadused, mille järgi purpurit tohtis kanda ainult keiser (Brehier 2009, lk 141). Bütsantsis sümboliseeris purpurrüü ülimat võimu. Kõikjal peale liturgiliste tseremooniade, kuhu imperaator ilmus valgeis riideis, oli tema rüü purpurses kangast. Ka pärast purpuri kandmise lubamist säilitas see oma sümboolse tähenduse: kuninglikkus, suursugusus. (Quenot 1991, lk 112) Märtrite punane – vahel ühendatuna kullaga, on vere värv, tähistades (märtri) põletavat armastust Jumala vastu. *Ja sina armasta Issandat, oma Jumalat, kogu oma südamest, kogu oma hingest, kogu oma meelest ja kogu oma jõust! Mk 12:30* Veel sümboliseerib see askeesi ja pühendumust, hingelist kangelasegu. (Настольная книга...1983, с 155)

Purpurit kantakse märtrite, ehk veretunnistajate mälestuspäevadel, ristiiüendamispühal (14.09), Ristija Johhannese pea maharaiumise pühal (29.08) ja Apostlite paastu ajal (algab esmaspäeval peale kõikide pühakute pühapäeva (nädal peale nelipühi) ja lõpeb 28.06 – päev enne ülemapostlite Peetruse ja Pauluse mälestuspäeva) ning ülemapostlite Peetruse ja Pauluse mälestuspäeval (29.07) (Pappel 2014).

2. Tänapäeval kasutatakse pigem kreekapärast süsteemi, kus on kindlaks määratud vaid tumeda ja heleda rõivastuse kandmise ajad. Tume võib tähendada nii tumedat veinipunast (märtrite punane), tumelillat, tumesinist, tumerohelist ja musta. Hele on kuldne, valge, hõbedane. Koguduses sõltub palju rahalistest võimalustest. On levinud seisukoht, et pühade ajal võiks preester panna selga oma kõige ilusama ja rikkalikuma rüü, olgu selle värv mistahes ning tavalise liturgilise rüüna kanda mõnda tagasihoidlikumat, taas värvist sõltumata. Suure paastu ajal ja viimasel ajal ka Suurel Reedel kantakse lillat. Kui varem oli väga efektne vahetada ülestõusmisööl ristikäigu ajal valged katted punaste vastu, siis nüüd kasutatakse alates Suurest Laupäevast kogu ülestõusmisaja jooksul valget. (Pappel 2014) Põhjendades, et kõige suurema püha puhul kasutatakse kõige vanemat kristlikku värvi, mis on valguse sümbol (Riefstahl 1932).

Jõuludel ehk Kristuse sünnipühal kantakse kirikus kuldseid, vageid või punaseid teenistusrõivaid. Kristuse ristimise pühal (6.01) on kasutuses valged või sinised rõivad. Nelipühal ehk suvistepühal kantakse rohelist, Jumalaema pühadel sinist. (Õigeusu vaimulike teenistusrõivad... 2008, lk 8) Kui nüüd enam ei kasutata analoikatteid, jäävadki liturgilised värvused vaid vaimulikerüüdele ning karika- ja altarikatetesse (ka ohvrilaul on alati kate).

3. Sirje Säär toob välja kolmandagi süsteemi: Nelipühi, Püha Vaimu päev ja palmipuudepäha – roheline, Suur Paast – argipäevadel must või lilla, pühapäeviti tumedate joontega kollane või roheline; kannatusnädal – must; Suure Neljapäeva liturgia – tumepunane või lilla; Issanda suured pühad – jõulud, Jordenipüha (Kristuse ristimine ehk Jumalailmumise püha), Issanda muutmine, Taevaminemine, neitsi Maarja rõõmukuulutamine – valge või kuldne, jõuluõhtu – valge, jõululiturgia (25.12 hommikul) – kuldne; Risti pühad – märtrite punane või lilla; Jumalasünnitaja pühad – sinine; tavalised pühapäevad – kollane; muud paastud ja paastupäevad – lilla; keskmise suurusega pühad – värv valitakse vastavalt pühale; märtrite ja apostlite päevad – (märtrite)punane; inglite päevad – valge; vagade ja piiskoppide päevad – roheline; ristimistalitus – valge; laulatus, matusetalitus ja surnute mälestus – valge. (Säär 2007a, lk 5)

Kui Liturgiline värvus peaks kätte näitama, millise pühaga parasjagu tegemist on, siis tegelikkuses on targem vaadata kirikukalendrisse, sest mõnikord kannavad vaimulikud vastavalt võimalustele erinevat värvi teenistusrõivaid. See reegel peab siiski paika, et ühe vaimuliku rüükomplekti erinevad osad on ühte liturgilist värvi.

Liturgilisi värvusi kasutatakse kõigil kirikutekstiilidel, välja arvatud Kristuse surikuju ja kirikulipud. Kõige kasutatavam värvus on kuldne, seda värvi kirikutekstiile on ka vanadest kõige rohkem säilinud, sest väiksemates kogudustes võidigi kasutada vaid kuldset (igapäevased jumalateenistused) ja tumedat, tihti musta (paastu aeg ja kuni Eesti taasiseseisvumiseni ka matused²⁰) Sellega on seletatav kollaste (sümboolselt tähenduselt võrdsustatakse kullaga) ja mustade tsaariaegsete tekstiilide suur hulk kirikutes²¹. Musti tekstiile kasutatakse tulenevalt kirikuaasta värvikasutusest harvem kui kuldseid, seega on need vähem kulunud ja hästi säilinud.

²⁰ Lääne-Eestis ei kasutata matustel tavaliselt täis preestrirüü komplekti, sest ei peeta liturgiat, vaid preester kannab rässat ja epitrahheeli. (Madis Palli konsultatsioon 6.05.2019)

²¹ Välitöödel jäid osad musta värvi tekstiilid pildistamata, sest need on ühesugused – mustast sametist hõbedaste paeltega ning selle tõttu on neid raske ajastutesse paigutada.

Musta värvi tekstiilide kasutamist paastuajal näitab ka karikakatete olemasolu, sest Suurel Reedel liturgiat ei peeta ning Lääne-Eestis tehakse ka matus lühidalt. Hilisematel aegadel püüti kasutusele võtta kõikides liturgilistes värvustes tekstiile.

Peatüki kokkuvõte

Peatükis 1 seletasin lühidalt lahti õigeusu kirikutekstiilidega seotud mõisted. Rääkisin pikemalt liturgilistest värvustest, kuna neid kasutatakse enamikul kirikutekstiilidel ja nende sümboolika näitab, millisel ajal millist värvust kasutatakse, millist värvi tekstiile kasutatakse rohkem, millist vähem. Seda on oluline teada, kuna värvikasutusest tuleneb, erinevate kirikutekstiilide hulk kirikutes. See näitab, milliseid tekstiile kasutatakse tihedamini, milliseid harvem: millised on kulunud, millised säilinud. Veel räägin nii vaimulike teenistusrõivaste kui ka sisustustekstiilide sümboolikast. Tähtsused on tihedalt seotud usuga ja aitavad mõista, miks õigeuskirikute tekstiilid on just sellise kuju ja lõikega ning sellisest materjalist nagu me oleme harjunud nägema.

2. EESTI ÕIGEUSKIRIKU TEKSTIILIDE PERIODISEERIMINE TEHNOLOOGIA JA MATERJALIDE PÕHJAL

Välitöödel kogutud andmete põhjal süstematiseerisin tekstiilid kasutatud materjalide ja tehnoloogiate järgi, mis muutuvad vastavalt Eesti majanduspoliitilisele olukorrale nelja ajajärku: tsariaegsed tekstiilid (kuni esimese maailmasõjani), kahe maailmasõja vahelise aja tekstiilid, nõukogudeaegsed tekstiilid, tänapäevased tekstiilid. Kirikutekstiilide olemuse ja välimuse mõistmiseks tuleb lisaks sümboolikale vaadata vastava perioodi ühiskondlikku elu, sotsiaalseid struktuure, vaimulike rolli ühiskonnas. Sotsiaalsete struktuuride, poliitika ja majanduse muutumist ajas, mis piiravad või lubavad õmblemiseks kasutatavate materjalide kättesaadavust. Erinevad majanduslikud olukorrad mõjutavad kaubanduslikku poliitikat, mis omakorda mõjutab kaupade tootmist ja tarbimist.

Õmblustehnoloogia ja kasutatud materjalide järgi saab kirikutekstiile ajastusesse jaotada, kuid erinevate ajastute tekstiilide, neis kasutatud materjalide ja erinevate käsitöö- ja õmblustehnikate hulk on tulenevalt Eesti majanduslikust ja sotsiaalpoliitiliselt olukorrast erinev. Kõikide eelnevate perioodide tekstiilid on läbi aegade siiani kasutuses. Kuni taasiseseisvumiseni kasutati slaavi stiilis kirikutekstiile. Kahe maailmasõja vahelisel ajal on püütud karikakatetes tuua sisse kreekapärast või lihtsalt euroopalikku. Alates 1996, mil taastati EAÕK, kasutatakse kõrvuti nii slaavi- kui ka kreeka stiilis kirikutekstiile. Eriti paistab see silma vaimulikerüüdes²².

Kõige rohkem tekstiile on säilinud tsariajast. Sel ajal kasutati nende valmistamiseks palju erinevaid materjale ja käsitöötehnikaid ning mitut õmblustehnoloogiat. Ajastule omased on naturaalsed materjalid: siid, puuvill, kuld- ja hõbeniitidega kangad: brokaat, muaree, glasse. Kõikides liturgilistes värvides ja tehnoloogiates valmistati vaimulike teenistusrõivaid, karikakatteid, altari tekstiile (välja arvatud kuninglike uste kardinaad) ning sisustustekstiile. Sellest

²² Alates 1996 räägin EAÕK-s kasutusel olevatest tekstiilidest.

ajast alates on kombeks teha komplekte nii, et vaimulike rõivad, sisustustekstiilid ja karikakatted on ühesugused. Tehnoloogiliselt teistsugused on Kristuse surikujud, kirikulipud ja kuninglike uste kardinad. Nendest räägin eraldi tsaariaegsete tekstiilide juures, kuna surikujud ja lipud on läbi aegade kasutuses siiani. Kristuse surikujusid võidi teha Pühtitsa kloostri, kuid see teema vajaks eraldi uurimist. Kuninglike uste kardinad on valmistatud tavaliselt punasest palistatud kangast ning neid õmmeldi koguduste juures kohapeal²³.

Kahe maailmasõja vaheline aeg oli võrreldes teiste perioodidega lühike, sellest ajast on vähem tekstiile säilinud ning olemasolevaid on raske tsaariaja lõpust eristada. Sellele ajastule on omased kodumaiste vabrikute kangastest valmistatud tekstiilid: esimesed kunstiidist kangad ja kohalike käsitöömeistrite poolt valmistatud tekstiilid.

Nõukogudeaega isaloomustavad mõned vabrikus toodetud tekstiilid ning käepärastest materjalidest kohapeal valmistatud tekstiilid, mis näitavad, et hoolimata repressioonidest elas Kirik edasi.

Tänapäevast tekstiilide, materjalide ja tehnoloogia rohkust võiks võrrelda tsaariajaga, ka tänapäeval tellitakse tekstiile kataloogide järgi, kus materjalid ja tehnoloogia on kirjeldatud, seepärast ei hakanud nendel pikemalt peatuma, tõin välja olulisemad õmblustehnoloogiad ning hinnavõrdluse erinevate tootjate vahel.

2.1 Tsaariaegsed tekstiilid

Lääne-Eestis saab õigeuskirikute tekstiilidest rääkida 19. sajandi algusest. Eestis on olnud õigeusku küll juba alates 12. sajandist, kuid kogudused ei pidanud ajale vastu ning kadusid erinevatel põhjustel. Ajaloost on teada, et rootsiaja lõpuks oli Eestis vaid üks õigeuskirik: Tallinna Püha Nikolai Kirik. 18. sajandi algusest hakati küll linnadesse õigeuskirikuid rajama, kuid ka nendest on säilinud vaid mõned arhitektuuriliselt väärtuslikud sakraalhooned. (Altnurme *et al* 2018, lk 190) Sellest ajast pärinevaid tekstiile aga pole tõenäoliselt säilinud.

²³ Tegelikult võiksid ka need olla liturgilistes värvides, kuid Eesti olen näinud ainult punaseid ja siniseid.

Vanim kirik, kus uurimistööks materjali kogusin on Kuressare Püha Nikolai kirik, ehitatud 1790. Päris algusesse ei oska aga ühtegi tekstiili paigutada. Enamik säilinud tekstiile on siiski pärit. 19. sajandi teisest poolest või 20. sajandi algusest.

Sellesse aega jääb kirikuvahetusliikumine, kus peale 1845. aastat ehitati palju õigeuskirikuid ja rajati kogudusi. Kogudused jagunesid Pihkva, Riia ja Peterburgi mõjupiirkondadesse, kuhu loodi piiskopkonnad. Sealt tuli ka kirikute ehitamiseks ja sisustamiseks rahastus. (Sõtšov, A. loengud 2018)

Väga täpselt olemasolevaid tekstiile ei saa dateerida, sest sarnaseid esemeid võidi valmistada mitmekümne aasta jooksul. Vaatlesin, kas esemed on õmmeldud masinaga või käsitsi. Teatavasti võeti Venemaal ja tõenäoliselt ka Eestis õmblusmasin laialdasemalt kasutusele alles alates 19. sajandi teisel poolel, vabrikutes kasutati õmblusmasinat 20. sajandi algusest. (vikipeedia *sub* Õmblusmasin) Seega masinaga õmmeldud tekstiilid ei saa olla vanemad. Kas kangas on varasem? See võimalus muidugi on. Õigeuskirikus on alati olnud kombeks tekstiilesemeid parandada ja ümber teha. Samas lähemal vaatlemisel on näha, kas eset on teistkordselt õmmeldud või ümber tehtud. Mõned üksikud esemed on kokku õmmeldud käsitsi, kasutades tugevat linast niiti. Need võivad olla vanemad, kuid ei pruugi, sest kloostrites võidi Jumala õnnistuse saamiseks teha käsitsitööd ka hilisemal ajajärgul. Varasemad masinaga õmmeldud tekstiilid on ühendatud valge puuvillase niidiga, uuematel on kasutatud juba kangaga samas toonis niiti. Olen kohanud ka käsitsi valge puuvillase niidiga õmmeldud kirikutekstiile, kuid jällegi ei pruugi need näidata vanust, sest karikakatteid käsitsi õmmelda oli kombeks. Ka vaimulikurüüdele õmmeldi vooder alla käsitsi. Arvatavasti sellepärast, et seda oleks lihtsam vahetada, kui mustaks läheb, sest kõrgendatud ülaosaga felooni ja ka teisi väga erinevatest materjalidest kokku õmmeldud kirikutekstiile oli raske või pea-aegu võimatu pesta. Kuna kasutatud materjalid ja tehnoloogia on omavahel tihedalt seotud, ei käsitle ma kasutatud materjale eraldi peatükis, vaid käsitöetehnika ja õmblustehnoloogia juures toon välja sellele tehnikale omased materjalid.

Tsaariajal kasutati naturaalseid materjale: siidi ja puuvilla, nendest valmistatud sameteid, hõbe ja ülekullatud hõbeniitidega brokaati. Traditsiooniliselt ei kasutata õigeuskirikute tekstiilide valmistamiseks villast (välja arvatud kirikulippude ja mõnede linikute aluskangas). Linasest

tehadse alus-stihhaare ja vahel väga harva on valmistatud vaimulikurüü komplekte või sisustustekstiile, kirjutatud kirikulippude aluskangana on tugevat linast – lõuendit siiski kasutatud.

Järgmiseks vaatlesin, kas tekstiilid on valmistatud kandiga või ilma, milliseid materjale on kasutatud ning milliseid tikandeid või muid tehnikaid on kasutatud. Süstematiseerimisel olid abiks Jõõpre Püha Georgi Kirikust leitud kataloogid aastatest 1907 – 1913, mille järgi sai kirikutekstiile Moskva vabrikutest tellida. (Прейсь-Курантъ 1907, 1910/11, 1911, 1912 ja 1913) Süstematiseerisin eraldi 1. vaimulikerõivad, katted (sh nii altarikatted, analoikatted kui ka karikakatted) 2. Kristuse surikujud, kuninglike uste kardinad , kirikulipud. Need on ka kataloogides eraldi jaotatud, sest nende valmistamise tehnoloogiad ja materjalid on erinevad. Kataloogide põhjal sain järgmise jaotuse.

2.1.1 Vaimulikerõivad ja katted

Venemaa vabrikutest oli võimalik tellida kallimaid ja odavamaid tekstiile.

2.1.1.1 Aplikatsioonidega tikitud vaimulikerõivad, sisustustekstiilid, karikakatted (fotod 8–14). Aplikatsioonide kõrval on kasutatud kantill-tikandit²⁴, helmeid, mõnikord ka litreid. Eestis vaimulikerõivastel aplikatsioonitrikandit ei ole kohanud (aplikatsioonide hulka ei arva ma siin kuldtikandis või ažuurseid paelast valmistatud riste ja felooni tähti). Küll on väga palju selle tehnoloogiaga valmistatud karikakatteid ja mõned analoipõlled. Tellida sai nii valmisesemeid kui ka eraldi kangast ning valmistikitud aplikatsioone, paberile trükitud inglipäid, narmaid ja paelu ning need siis kohapeal kokku õmmelda. Sellest tuleneb Eesti kirikutes leiduvate karikakatete väga erinev õmbluskvaliteet. Vabrikutest tellitud valmistekstiilid on valmistatud peensusteni väljatöötatud tehnoloogiaga ning väga korrektselt õmmeldud. Eraldi tellitud detailidest kohapeal valmistatud esemed ei näita nii kõrget kvaliteeti. Aluskangana kasutati sametit (siid- või puuvillsamet), siidi, puuvillriiet, siid-muareed.

²⁴ Kantill-tikand on väikestest traadist keeratud spiralidest tikand (kuldtikandi alaliik).

Foto 8 Karikakatted Metsküla kiriku tekstiilikogust. *Madli Sepperi foto*

Foto 9 Karikakatted Hiiumaa koguduse tekstiilikogust. *Madli Sepperi foto*

Foto 10 Karikakate Leisi koguduse tekstiilikogust. *Madli Sepperi foto*

Julgen öelda, et karikakate fotol 10 on tõenäoliselt õmmeldud kohaliku käsitöömeistri või õmbleja poolt, kasutades eraldi tellitud või korduvkasutuses olevaid detaile. Seega on raske määrata selle tekstiili vanust. Inglipead, rist ja narmad on tõenäoliselt tsaariaegsed. Dateerimisel tekitab segadust see, et selliseid ažuurseid riste saab Moskvast uuesti tellida 1960. aastatest alates.

Foto 11 Analoipõll (217X48 cm) Muhu Hellamaa koguduse tekstiilikogust. *Madli Seperi foto.*

Foto 12 Analoipõll Tornimäe koguduse tekstiilikogust. *Madli Seperi foto.*

Paigutan selle punkti alla ka sametisest paelast nõörtikandiga ja aplikatsioonidega valmistatud tekstiilid (fotod 13, 14). Samasuguseid tikitud kirikutekstiile on alles ka Soomes ja seal dateeritakse need 19.sajandi lõppu. (Säppi 2008)

Foto 13 võib olla analoi põlle ots. Ese on õmmeldud masinal, mis näitab, et see on valmistatud 19. sajandi lõpus või 20. sajandi alguses.

Foto 13 Analoipõlle ots. Tornimäe koguduse tekstiilikogu. Madli Sepperi foto.

Foto 14 Karikakate. (45X45 cm) Tornimäe koguduse tekstiilikogu. Madli Sepperi foto.

2.1.1.2 Kuldtikandis kirikutekstiilid. Minu valitud piirkonnas on kuld-tikandis mõned üksikud esemed. Valmistati küll kartongil kuld-tikandis riste ja kaheksanurkseid tähti feloonil, kuid üleni kuldtikandis kujundatud tekstiile on vähe. Siit jäävad välja kantillidega tikitud karikakatted, millest rääkisin eelmises peatükis. Kuldtikandis on paljud Kristuse surikujud ja mõned kirikulipud kuid neist kirjutan alapeatükis: “Kristuse surikujud, kuninglike uste kardinad ja kirikulipud” lk 55.

Foto 15 Kuldtikandis ülaosaga feloon Pärnu Issandamuutmise koguduse tekstiilikogust. *Madli Sepperi foto.*

Fotol 15 on kartongil kuldtikandis ülaosaga feloon. Aluskangana on kasutatud hõbedast muaree kangast. Ülaosa tikand on sarnane 1911. a. kataloogis pakutavale. (Прейсь-Курантъ 1911)

Alumine osa on lilla samet. Õmblustehnoloogia järgi ei paista terve feloon oma-aege vabrikutöö olevat, kuid alumise osa kangas võib-olla sama vana, kui tikitud ülaosa. Veel tundub

Foto 16 Kuldtikandis diakoni stihhaari ülaosa eestvaates. Siimeoni ja Hanna katedraali muuseum. *Madli Sepperi foto.*

Foto 17 Kuldtikandis diakoni stihhaari ülaosa tagantvaates. Siimeoni ja Hanna katedraali muuseum. *Madli Sepperi foto.*

kummaline, et kalli kuldtikandis ülaosaga all on odav ažuurne rist. Võib-olla on see ülaosa vabrikust tellitud, samuti alumise osa kangas ja paelad ning kohapeal kokku õmmeldud. Samas on võimalik ka ülaosa taaskasutus.

Fotodel 16 ja 17 on tsaariaegne kartongalusel kuldtikandis diakoni stihhaari ülaosa. Alumine osa ja pael on nõukogudeaegsed. See näitab, et tikitud ülaosa on korduvkasutuses.

Ristide ja felooni tähe (fotod 18, 19, 21, 22) valmistamisel on kasutatud tikandi alusmaterjalina kartongi, mis on kuldtikandi tehnikas üle tikitud suurema või väiksema hõbedasisaldusega niidiga. Kataloogide (Прейсь-Курантъ 1907, 1910/11, 1911, 1912 ja 1913) ja ühe kanga ääre sisse kootud kirja järgi (foto 20) sisaldavad nii ristide, kui ka brokaadi tootmiseks kasutatavad niidid 2%–94% hõbedat. Õhuke metall-lint keritud ümber oranži või punase siidniidi. Mõnikord on hõbeniit ülekullatud.²⁵ Hõbedaprotsendist sõltus toote hind. Odavamad niidid sisaldavad kataloogide (Прейсь-Курантъ 1907, 1910/11, 1911, 1912 ja 1913) järgi niklit, kallimad on üleni kullast.

Foto 18. Kartongil kuldtikandis rist Muhu Hellamaa koguduse tekstiilikogust. *Madli Sepperi foto.*

Foto 19. Eelmisega komplekti kuuluv felooni kaheksanurkne täht Muhu Hellamaa tekstiilikogust. *Madli Sepperi foto.*

²⁵ Leena Säppi suuline teade (november 2016)

Foto 20 Kiri siidlõimega hõbebrokaat kanga äärel. Hiiumaa koguduse tekstiilikogu. *Madli Sepperi foto.*

Foto 21 Kartongil kuldtikandis rist *Madli Sepperi foto*

Foto 22 Kartongil kuldtikandis rist laotusel. Pärnu koguduse tekstiilikogust. *Madli Sepperi foto.*

2.1.1.3 Ažuursed paelast punutud ristid ja felooni tähed on odavam kuldtikandi alternatiiv (fotod 23–27). Fotol 25 on kõige sagedamini kasutatud ažuurne rist. Nendega kaunistati õmmeldud tekstiile (vt järgmine punkt) või müüdi eraldi. Sel juhul sai tellija ise kirikutekstiile valmistada ning aplikatsioonid peale õmmelda.

Foto 23 Ažuurne feloonirist Hiiumaa koguduse tekstiilikogust. *Mari-Liis Paaveri foto.*

Foto 24 Ažuurne feloonitäht Hiiumaa koguduse tekstiilikogust. *Madli Sepperi foto*

Foto 25 Ažuurse ristiga karikakate Hiiumaa koguduse tekstiilikogust. *Madli Sepperi foto.*

Foto 26 Ažuurne feloonirist Pärnu Issandamuutmise koguduse tekstiilikogust. *Madli Sepperi foto.*

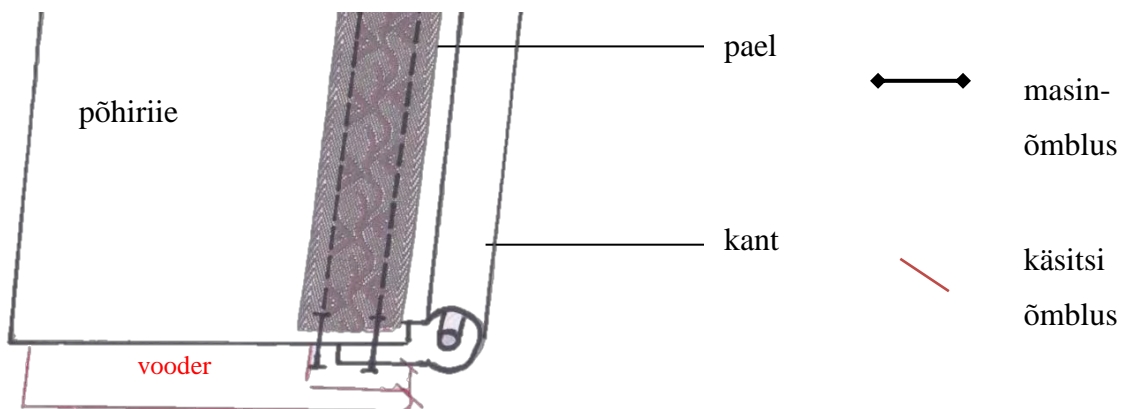

Foto 27 Ažuurne feloonitäht Pärnu Issandamuutmise koguduse tekstiilikogust. *Madli Sepperi foto.*

2.1.1.4 Valmisõmmeldud tellimustekstiilid.

Eraldi saab rääkida **õmblustehnoloogiast**. Selliste tehnoloogiate järgi õmmeldi vaimulike teenistusrõivaid ja sisustustekstiilidest altari, ohvrilaua ja analoikatteid, analoipõllesid ja linikuid. Enamikul tsaariaegsetel tekstiilidel on vooder õmmeldud käsitsi, tõenäoliselt sellepärast, et oleks lihtne vahetada, sest uhke tikandiga kirikutekstiile ja kõrgendatud ülaosaga feloone ei saa pesta. Määrumise ja kulumise korral tõenäoliselt vahetati voodrit.

1. Esemeläär on viimistletud nõorkandiga.

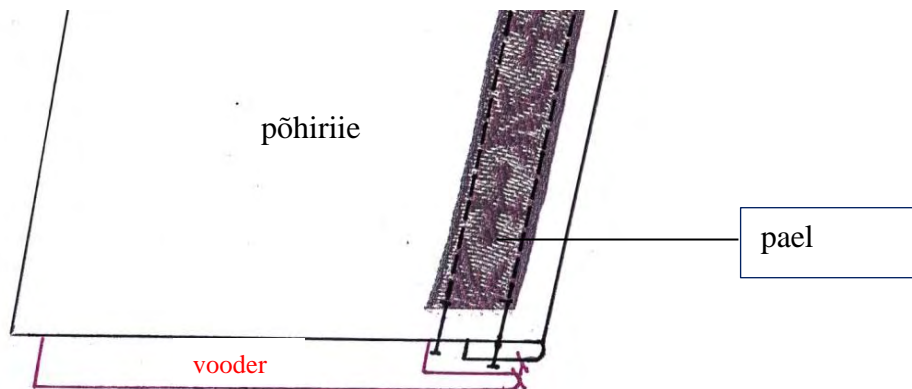

Joonis 14 Nõorkandiga viimistletud eseme tehniline läbilõige. *Madli Sepperi joonis.*

Kvaliteetsemad tooted tehti kandiga (joonis 14), samas paistab, et seda tehnoloogiat kasutati ainult koos masinõmblustega. Käsitsi tehtud variant on joonisel 16. Kandiga tekstiilidel on brokaat või sametkangas õmmeldud puuvillase sametist nõörkandi vahele, nii et kant kaitseb ja tugevdab põhiriide äärt. Kant on kinnitatud koos paelaga masinõmblusega. Vanematel tekstiilidel on õmblemiseks kasutatud valget puuvillast niiti, uuematel kangastega sobivaid värvilisi puuvillaseid niite. Vooder on alla õmmeldud üldjuhul käsitsi.

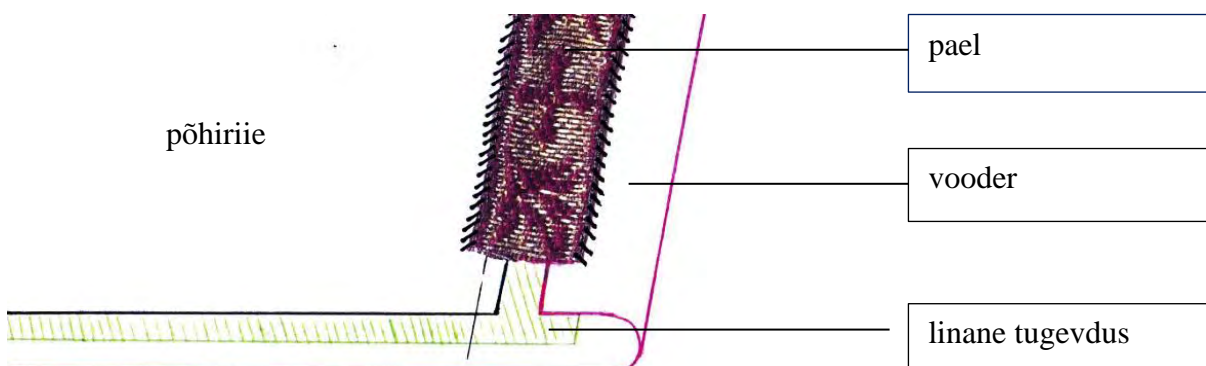
2. Esemee äär on töödeldud nii, et põhiriidest moodustub kant.

Ilma nõörkandita tehnoloogiat (joonis 15) kasutati õhemate ja odavamate kangaste puhul.

Joonis 15. Äär on töödeldud põhiriidest moodustuva kandiga. Tehniline läbilõige. *Madli Sepperi joonis.*

3. Esemee äär on töödeldud nii, et voodrist moodustub kant.

Joonis 16. Voodrist moodustuva kandiga eseme ääre tehniline läbilõige. *Madli Sepperi joonis.*

Seda tehnoloogiat (joonis 16) kasutati tsaariajal käsitsi õmmeldud esemete puhul. Linane tugevdus kinnitati traagelpistetes põhiriide külge, kusjuures tugevdus ulatub umbes pool sentimeetrit üle põhiriide ääre. Ümber tugevduse keerati vooder ja kinnitati läbi kaunistuspaela imepeenikeste ja tihedate kinnituspistetega. Põhiriie ja vooder ei ulatu omavahel kokku. Täpselt ei oska öelda, miks nii tehti. Võimalik, et nii sai kallist kuld-brokaati kokku hoida, või lihtsalt sellepärast, et õmblusvarud liiga paksult ei oleks – hoiab paremini. See tehnoloogia pärineb tõenäoliselt õmblusmasina eelsest ajast. Varem kasutati õmblemiseks jämedat linast niiti, uuemal ajal valget puuvillast niiti.

2.1.1.4.1 Brokaatkangast õmmeldud tekstiilid. Siin võib jällegi eristada kallimaid – suurema hõbedasisaldusega, mille lõim on siid, koelõngadeks on kasutatud hõbe- või ülekullatud hõbedast niite ja siidi (fotod 28, 29) ja odavamaid – vähesemate metallniitidaga ja suurema niklisisaldusega kangaid. Kõige odavam oli nn. poolbrokaat, mida võiks eesti keeles nimetada puuvillaseks brokaadiks. Valmistati suuremuustrilisi, kangale kudumise ajal sisse põimitud suurte lillebukettidega tekstiile, mis on tänapäevani väga hästi säilinud. Põimimiseks on kasutatud jämedaid villaseid ja siidlõngu (fotod 30–31). Need on kõik valgel (sümboliseerib hõbedast) või kollasel (sümboliseerib kuldset) põhal. Brokaadist kangastest on valmistatud enamik vaimulikerõivaid.

Foto 28. Hõbebrokaadist diakoni või lugeja stihhaar Kuressaare koguduse tekstiilikogust. *Madli Sepperi foto.*

Foto 29. Kuld-brokaadist ohvrilaua kate Jõõpre kirikus. *Madli Sepperi foto.*

Suurem osa Eestis tsaariajast säilinud preestrirüüsid ja diakonistihhaare on, üleni sama mustriga kangast, kollase või valge voodriga. Kataloogide (Прейсь-Курантъ 1907, 1910/11, 1911, 1912 ja 1913) järgi toodeti kõikidest liturgilistes värvides bukettidega või ristidega kangaid ja õmmeldi neist nii vaimulikerõivaid, kui sisustustekstiile. Tellida oli võimalik näidatud jooniste järgi odavamast või kallimast materjalist kangaid ja nendest valmistatud tekstiile. Nii sai tellija ise komplekti kokku panna. Kanga laiuseks on 1907. Aasta kataloogis märgitud 12, 16, hilisemates kataloogides ka 18 verssokit²⁶

Foto 30 Puuvillasest brokaadist feloon Hiiumaa koguduse tekstiilikogust. *Madli Seperi foto.*

Foto 31 Puuvillasest brokaadist feloon Jõõpre koguduse tekstiilikogust. *Madli Seperi foto*

²⁶1 Arssin=16 verssokit=28 tolli ~ 71,12cm; 1verssok ~ 4,44cm

Näiteks selline pakkumine (foto 28):

Ризница № 9.

Изъ парчи шир. въ 16 вер., по золотому или серебряному фону, крестами или букетами новѣйшихъ рисунковъ, цѣною 10 р. за арш., отдѣланной золотыми или серебряными лентами новѣйшихъ рисунковъ. съ разнѣною греческою эпитрахилью.	
Риза, эпитрахиль, поясъ, поручи на- бедренникъ	Р. 110
Стихарь, орарь, поручи	100
Воздухи изъ одинаковой парчи	29
Архїерейское облаченіе	280
Одежда на престолъ распашная	110
„ „ жертв. распашн. съ 3 стор. „	80
„ „ аналой	70
„ „ столикъ	63
Покровъ на престолъ изъ золотого или серебрян. муаре	50
Покровъ на жертвенникъ	25
Пелена на аналой	25
„ „ столикъ	25

Foto 28 (Прейсь-Курантъ 1907, с 6) .Madli Seperi foto

Bbrokaadist, laiusega 16 verssokit, kuldsel või hõbedasel põhjal, ristidega, või bukettidega, uute jooniste järgi, hinnaga 10 rubla arssin, valmistatud kuldsete või hõbedaste paeltega – uute jooniste järgi, lahtilõigatud (see tähendab keskelt lahti, nõõpidega kinnitatud)²⁷ kreeka stiilis epitrahheeliga. Feloon²⁸, epitrahheel, vöö, kätised, ristkülikukujuline puusaehe 110 rbl. Stihhaar, oraar, käised 100 rbl, Karikakatted, samasugusest brokaadist – 29 rub. Piiskopirüü – 280 rbl. Altarikate: lähtikäiv (ristikujuline, külgedelt nõõbitav)²⁹ – 110 rbl. Ohvrilaua kate – lahtikäiv – kolm külge (Odavamad katted ohvrilauale tehti nii, et tagumine külge, mis asetseb niikuinii vastu seinale, on kangaga katmata, et ese koos püsiks õmmeldi keskele üks riideriba)³⁰ – 80 rbl. Analoikate – 70 rbl. Lauake (seda kasutatakse tavaliselt järel-lauana, kuid vajadusel ka muudel talitustel, näiteks ristimislauna, koguõöteenistusel leibade õnnistamiseks jm)³¹ Altarilina kuld- või hõbe-muaree 50 rbl. Ohvrilaua lina - 25 rbl. Analoi peale käiv ikooniliniik - 25 rbl. Lauakese (järel-laua) lina - 25 rbl.

Fotodel 29 ja 30 on puuvillasest brokaadist feloonid (bukettidega ja ristidega). Palju on säilinud just kollaseid feloone, põhjus võib olla see, et kuldne või kollane on kõige kasutatavam liturgiline värv. Mõned komplektid võisid algselt olla ka rohelised, mille värv on ajaga kollaseks pleekinud. Rohelisi tsaariaegseid kirikutekstiile on vähe säilinud ja kõikides kirikutes ei pruukinud neid ollagi, sest rohelist kasutatakse ainult mõnel päeval aastas (Vaata peatükk 1.2.1 liturgilised värvid).

²⁷ Autori märkus

²⁸ Siin tähendab riza felooni, rизница aga preestrirüü komplekti või ka täiskomplekti, kuhu kuuluvad kõik vaimulikerõivad ja sisustustekstiilid. Eraldi arvestust peeti Kristuse surikujude ja kirikulippude üle, sest need valmistati teistsuguste tehnoloogiatega.

²⁹ Autori märkus.

³⁰ Autori märkus

³¹ Autori märkus

Foto 29 Brokaadist bukettidega feloon Hiiumaa koguduse tekstiilikogust. *Madli Seperi foto.*

Foto 30 Brokaadist ristidega feloon Hiiumaa koguduse tekstiilikogust. *Madli Seperi foto.*

2.1.1.4.2 Muareest õmmeldud tekstiilid. Ühevärviline kuldne või hõbedane kangas, mis on kootud lõimerips tehnikas hõbe või ülekullatud hõbe niitidest ja jämedast puuvillasest niidist, moodustades spetsiifilise muaree pinna. Sellest kangast on valmistatud erinevaid kirikutekstiile. Seda oli hea kasutada ka kuld-tikandi aluskangana. (fotod 31 ja 32). Kataloogide (Прейсь-Курантъ 1907, 1910/11, 1911, 1912 ja 1913) järgi valmistati tsaariajal ainult hõbe- ja kuld muaree kangast.

Foto 31. Kartongil kuldtikandis ristiga hõbemuareest karikakate 47X47 cm. Muhu Rinsi koguduse tekstiilikogust. *Madli Seperi foto.*

Foto 32 Kartongil kuldtikandis ristiga kuldsest nuareest surnutelaa kate Mustjala koguduse tekstiilikogust. *Madli Seperi foto.*

2.1.1.4.3 Glasseest tekstiilid. Kataloogide järgi kasutati glasse kangast tikandi alusena. Glasse on peenekoeline sile kuldne kangas (foto 33). Eestis olen näinud küll mõnda glasseest ülaosaga ilma tikandita felooni (foto 37), kuid tikandi aluskangana pole ma Eestis glasseed kohanud, küll aga Soomes. Ühest variandist kirjutan magistritöö kolmandas osas. (Vaata lisa 4)

Foto 33 Kuld-glasseest felooni ülaosa Hiiumaa koguduse tekstiilikogu. *Madli Seperi foto*

2.1.1.4.4 Puuvillasametist õmmeldud tekstiilid (манчестеровья) (fotod 34–36). Värvilisi sametist kirikutekstiile on minu valitud piirkonnas vähe. Palju leidub aga mustast sametist tekstiile. Neid kasutati leina ja paastuajal³² (*траурныя*). Mustast sametist tekstiile on raske dateerida, sest samasuguseid valmistati ka Eesti Vabariigi ajal kahe maailmasõja vahel ning samuti nõukogudeajal. Mustadel tekstiilidel ei ole kaunistusi, on vaid hõbedased paelad. Hilisematel aegadel kasutati ka kuldseid paelu. Erandiks on mõned rohkete kaunistustega mustad tekstiilid, mis paigutuvad tsaariaega. Värviline samet leidis kasutuse aplikatsioonitikandi aluskangana.

³² Vaata peatükk 1.2. 1 Liturgilised värvused.

Foto 34. Punaksavioletne karikakate Hiiumaa koguduse tekstiilikogust. *Madli Sepperi foto.*

Foto 35 Must karikakate Metsküla koguduse tekstiilikogust. *Madli Sepperi foto.*

Foto 36. Must feloon Kuressaare koguduse tekstiilikogust. *Madli Sepperi foto.*

2.1.1.4.4 Õhukesest Siid-brokaadist õmmeldud kirikutekstiile on sellest perioodist säilinud mõned üksikud. 1907. aasta kataloogis on nende kohta öeldud – suvised (foto 37).

Foto 37. Õhukesest siidbrokaadist kuld-glasseest ülaosaga feloon Hiiumaa koguduse tekstiilikogust. *Madli Sepperi foto.*

2.1.1.4.5 Puuvillasest sametbrokaadist on õmmeldud Eestis peamiselt preestrirüü komplekte, jällegi nii ristidega kui ka bukettidega (fotod 38, 39). Feloon fotol 38 on pruuni värvi, kuid sellist liturgilist värvust ei ole. See võis olla algselt lilla. Feloon fotol 39 on õmmeldud tsaariaegsest kangast, kuid ei ole vabrikutöö. Parandades ja ümber tehes on see kokku pandud väikestest kangatükkidest.

Foto 38. Bukettidega Feloona Hiiumaa koguduse tekstiilikogust. *Madli Sepperi foto.*

Foto 39. Ristidega feloona Tallinna Issandamuutmise koguduse tekstiilikogust. *Madli Sepperi foto.*

2.1.1.4.6 Siid-samet brokaadist õmmeldud kirikutekstiilid. Fotol 40 on Vana-Kreeka stiilis ristidega feloona. A.V. Golosovi kataloogist³³ sai tellida siid-sametist, kanga laiusega 12 versokit erinevates liturgilistes värvustes kirikutekstiile. Pildil lk 38 on samasuguse mustriga kangas, mille juures olev kiri ütleb, et muster on kujundatud Vatopedi kloostri olevate vanade esemete järgi. (Прейсь-Курантъ *s.a.*) Muinsuskaitseameti inventeerimisnime-kirjas kirjutab Mari-Liis Paaver: brokaat, kuldikandis felooni täht, puuvillane vooder, brokaatpael, metallnarmad, felooni kaeluse siseküljel on eestpalvesoov. Feloona on umbes 1970. aasta paiku koost lahti harutatud, kangas uuesti värvitud ja tagasi kokku õmmeldud. (Paaver, 2006 –2010. ERA. 50252.13070)

Stihhaar fotol 41 on küll tsariaegsest siid-sametbrokaat kangast, kuid parandatud ja ümbertehtud, kollased paelad on hiljem lisatud, kusjuures originaalpaelad paistavad olevat ära harutatud. Hõbedased paelad paistavad olevat originaalid (need on väga korrektselt õmmeldud ning neil ei ole harutuse jälgi).

³³ Tõenäoliselt on see välja antud 1909/1910, sellele viitab kuupäev lk 62 toodud kirjas.

Foto 40. Feloon Kuressaare koguduse tekstiilikogust. *Mari-Liis Paaveri foto.*

Foto 41 Diakoni stihhaar Tallinna Issandamuutmise koguduse tekstiilikogust. *Madli Sepperi foto.*

2.1.1.4.7 Käsitsi tikitud tekstiilide kõrval pakuti juba 1910. aastal **masintikandis tekstiile**. Tegemist on Tambouri tikandiga. “Kardlõngadega Tambouri tikand erinevat värvi sametil”. (Прейсь-Курантъ 1910) Siiani olen leidnud vaid ühe sellise karikakatete komplekti (fotod 42 ja 43) (teine väike karikakate on identne fotololevaga). Võrdluseks: kui käsitsi tikitud ülaosaga preestrirüükomplekt maksis 225 rubla, siis masinal tikitud komplekt ainult 23 rubla.

Foto 42 Masintikandis karikakate Pärnu Issandamuutmise koguduse tekstiilikogust. *Madli Seperi foto.*

Foto 43 Masintikandis laotus Pärnu koguduse tekstiilikogust. *Madli Seperi foto.*

2.1.2 Kristuse surikujud, kuninglike uste kardinad ja kirikulipud

Süsteemiseerisin tekstiilid tsariaegsete kataloogide järgi ja lisasin kataloogi tekstile Eestis pildistatud Kristuse surikujude fotod, mis minu välitööde andmete põhjal võiksid vastata sellele kirjeldusele.

2.1.2.1 Kristuse surikujud.

Eestis olevad Kristuse surikujud pärinevad tõenäoliselt 19.-20. sajandist. Selleaegset slaavi stiilis surikuju iseloomustab Kujutise lihtsustumine. Kui siiani tikiti näotikandis väga peenete siidniitidega siidkangale tasapinnaline ikoon, siis 19. sajandil ehitati (Venemaal) palju uusi õigeuskirikuid ning need vajasid uusi tekstiile. Tehti sametkangale osaliselt maalitud, osaliselt tikitud surikujusid. Ikoonil olev kujutis lihtsustus, kuid sel ajal hakati kuldtikandis rikkalikult kaunistama surikuju ääri (vt lisa 1.2 Altari tekstiilid. Kristuse surikuju, lk 140).

Näiteks 1907.aasta kataloog pakub:

- **Kuldtikand sametil või poolsametil.** Kristuse surikuju fotodel 44–45 on tikitud sametile, Kristuse surilnadeks kasutati drapeeritud hõbemuaree kangast, mille ümber on kardpits

(niplispits). Aupaiste on kuldtikandis, samuti surikuju äär. Kristuse kuju ja äärel olevad evangelistide pead on maalitud metallile, kasutatud on narmaid ja tutte.

Foto 44 Kristuse surikuju Muhu Rinsi kirikus (pealtvaade). *Madli Seperi foto*

Foto 45 Kuld-tikandis Kristuse surikuju Muhu Rinsi kirikus (perspektiiv). *Madli Seperi foto.*

- Veidi odavam oli kirjutatud Kristuse surikuju (fotod 45–46)
- Väike surikuju kirjutatud kullaga atlassile. Kanga taustavärvid, mida sai tellida: vaarikavärvi, pordoo, roheline, helesinine ja sinine. Pikkus 1 ½ arssinat, laius 1 arssin. Tugeva siidvoodriga. (foto 47)
- Sametile kirjutatud väike surikuju.

Foto 45 Kirjutatud Kristuse surikuju Jõõpre kirikus (pealtvaade). Madli Sepperi foto.

Foto 46 Kirjutatud Kristuse surikuju Jõõpre kirikus (äär ja nurk). Madli Sepperi foto.

•Foto 47. Raamitud Väike Surikuju Leisi kiriku seinal. Madli Sepperi foto.

Foto 48 Siid-damastist kuninglike uste kardin. Kuressaare kirikus. Jüri Soorski foto.

1911. aasta kataloogis on mäрге, et Surikujudele (ilmselt käis see suurte surikujude kohta) nende suurte mõõtmete tõttu peab tellija ise lähimasse raudteejaama järgi minema, saatja ei vastuta kaupade varastamise korral ning et pakendi eest, milleks oli puidust kast, ja transpordi eest tuleb eraldi maksta vedaja firmale. (Прейсь-Курантъ 1911)

2.1.2.2 Kuninglike uste kardinad valmistati damastist, tellida sai kõiki liturgilisi värvusi, (mina olen Lääne-Eestis näinud ainult punaseid ja helesiniseid kardinaid) pikkusega 5 arssinat, laiusega 3 ½ arssinat, siidist, pikkusega 5, laiusega 3 arssinat, tugevast täis-siidkangast ja poolsiidist kõrgem sort, pikkusega 4 arssinat, laiusega 3 arssinat (foto 48).

2.1.2.3 Kirikulipud olid kas tikitud või kirjutatud. Varieerusid tikkimis- ja alusmaterjalid. Tellida sai:

- Kuldtikand sametil. (fotod 49–51).
- Kuldtikand kuld- või hõbeniitidega kuld- või hõbeglasseel.
- Siidniitidega Tambouri tikand erinevat värvi atlassil või puuvillasametil.
- Kuldniitidega Tambouri tikand erinevat värvi sametil.
- Kullaga või hõbedaga sametile, atlassile, kalevile või lõuendile kirjutatud kirikulipud. Alusmaterjali oli võimalik tellida erinevat värvi (fotod 52–55).
- Eraldi on välja toodud punse kullaga kirjutamine. Huvitav on see, et vasupidiselt tänapäevale peeti tol ajal punast kulda kallimaks kui valget kulda³⁴
- Spetsiaalselt selle jaoks kootud brokaat-kangale kirjutatud lipud. (Прейсь-Курантъ 1911) (fotod 56, 57).

Foto 49. Sametil kuld-tikandis kirikulipp Tallinna Issandamuutmise kirikus (esikülg). *Madli Seperi foto.*

Foto 50. Sametil kuld-tikandis kirikulipp Tallinna Issandamuutmise kirikus (tagakülg). *Madli Seperi foto.*

³⁴ Klassikalises kullasulamis on 3 põhikomponenti: kuld, hõbe ning vask. Kulla sulami värvi muutust põhjustab hõbeda ja vase suhte muutmine. Mida rohkem on punast vaske, seda punakam on sulam. Valge kuld sisaldab lisaks eeltoodud põhikomponendile ka 5-20% pallaadiumi, niklit või mõlemaid metalle. (Ehtemaailm 16.04.2019)

Fotodel 49 ja 50 on Sametile kartong-alusel kuld-tikandis kirikulipp. Icoon on kirjutatud. Esiküljel Kristuse ülestõusmine, tagaküljel Kaasani Jumalaema. Inglise pead, käed ja jalad on maalitud lõuendile ning kinnitatud kuld-tikandiga.

Foto 51. Sametil hõbedaga kuld-tikandis kirikulipp Tallinna Siimeoni ja Hanna kirikus. *Madli Seperi foto.*

Foto 52. Kalevile hõbedaga kirjutatud kirikulipu esikülg: Kristuse ülestõusmine. 144X82 cm . Hiiumaa koguduse tekstiilikogu. *.Madli Seperi foto*

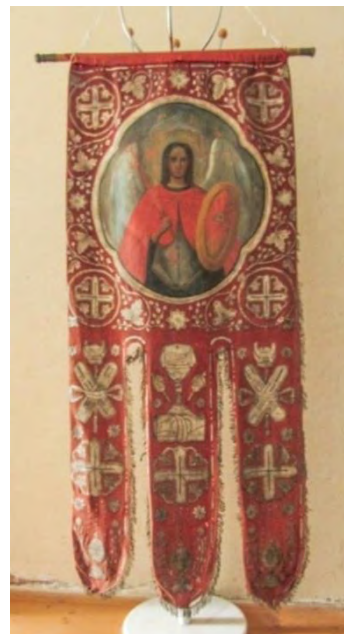

Foto 53. Kalevile hõbedaga kirjutatud kirikulipu tagakülg, 144X82 cm Peaingel Miikael. Hiiumaa koguduse tekstiilikogu. *.Madli Seperi foto*

Foto 54. Lõuendile kirjutatud kirikulipp Muhu Hellamaa kirikus (esikülg). Käteta tehtud Jumala kuju. *Madli Seperi foto.*

Foto 55 Kullaga sametile kirjutatud kirikulipu esikülj: Kristuse ülestõusmine. Leisi kirikus. *Madli Sepperi foto.*

Fotol 51 on samuti sametalusel kartongil kuld-tikandis kirikulipp, kuid see on tikitud õhukese hõbe-lindiga. Icoon on kirjutatud lõuendile ja kinnitatud äärest kuld-tikandiga. Lipp on kahepoolne. Aluskanga esimene ja tagumine pool on eraldi lõigatud ja tikitud ning käsitsi kokku õmmeldud. Äärde on käsitsi õmmeldud puuvillased metall-niidiga narmad.

Fotodel 56, 57 on brokaadile kirjutatud kirikulipp. Huvitav on see, et kangas on ühekordne, kuid lipp on kahepoolne, mõlemale küljele on kirjutatud ikoon.

Kataloogides on kirikulippude hind antud paari kaupa, nii, et tellima pidi kahest lipust koosneva komplekti. Nii kataloogides pakutavad, kui ka välitöödel vaadeldud tsaariaegsed kirikulipud on kõik kahepoolsed. Paljudes kirikutes on säilinud lippude paar.

Foto 56. Brokaat- kangale kirjutatud kirikulipu esikülj Siimeoni ja Hanna Katedraali muuseumis. Ülestõusnud Kristus. *Madli Sepperi foto.*

Foto 57. Brokaat- kangale kirjutatud kirikulipu tagakülj Siimeoni ja Hanna Katedraali muuseumis. Püha Nikolaos. *Madli Sepperi foto.*

Foto 58. Lilltikandis linik Uruste koguduse tekstiilikogus. *Madli Sepperi* foto.

Foto 59. Liniku detail. *Madli Sepperi* foto.

Veel sai kataloogi järgi tellida **lilltikandis** (taimeväätidega) värviliste siidniitidega või kuld- tikandis ikooni aluseid **linikuid** erinevast materjalist kangastele. (Прейсь-Курантъ 1911) See näitab, et mitte kõik likktikandis esemed ei ole kohalik käsitöö.

Fotodel 58, 59 on villasel aluskangal (сюровная) 19. saj iseloomuliku tuttidega ääre- paelaga linik Uruste Issanda Taevaminemise koguduse tekstiilikogust.

Lisaks Moskvast tellitutele on Eestis säilinud ka St. Peterburgist tellitud kirikutekstiile. Minuni pole jõudnud nende tellimiskatalooge, kuid Tallinna Issandamuutmise koguduse tekstiilivaramus on St. Peterburgis tembeldatud (foto 62). stihhaarid Lilla stihhaar (fotod 60–61), ja must stihhaar (foto 63). Kahjuks mustal stihhaaril olev tempel on kehvasti loetav, kuid paistab olevat sama vabriku toode.

Foto 60. Diakoni stihhaar Tallinna Issandamuutmise koguduse tekstiilikogust. Eestvaade. *Madli Sepperi foto.*

Foto 61. Diakoni stihhaar Tallinna Issandamuutmise koguduse tekstiilikogust. Eestvaade. *Madli Sepperi foto*

Stihhaar fotodel 60 ja 61 on kokku õmmeldud erinevatest ajastutest pärit kangastest ja paeltest. Selle stihhaari puhul ei saa enam rääkida paelte kanoonilistest tähendustest, samuti on raske tuvastada, milline osa on tsaariajal St. Peterburgist tellitud, nii nagu templil kirjas.

Foto 62. Tempel stihhaaril Tallinna Issandamuutmise koguduse tekstiilikogust. *Madli Seperi foto.*

Foto 63. Diakoni stihhaar ja oraar. Tallinna Issandamuutmise koguduse tekstiilikogu. *Madli Seperi foto.*

Lisaks Venemaa vabrikutest tellitud kirikutekstiilidele iseloomustavad seda perioodi ka käsitsi üksikeksemplaridena tehtud esemeid, kuid nende kohta ei saa öelda, kus ja millal need täpselt valmistati. Raske on vahet teha tsaari- ja kahe maailmasõja vahelise aja käsitöö-esemetel. Toon välja mõned erilised käsitsi valmistatud tööd.

Fotol 64 olev helmestikandis tekstiil võib olla altarievangeeliumi kate, mida kasutati siis, kui parajasti jumalateenistust ei toimunud või hoopis piiskopi vastuvõtmiseks kasutatav käsiristi alus. Kui piiskop tuleb sisse, läheb preester talle vastu, kandes taldrikul käsiristi. Risti all on kindlasti tekstiil. Tikandis on kasutatud ladina tähti, mis tsaariajal õigeuskirikus ei ole tavaline. See võib näidata, et

kate on pärit uuemast ajast, kuid see võib olla valmistatud ka kohalike käsitöömeistrite poolt, toodud läänest või on pärit luteri kirikust. Kui tekstiili kasutati piiskopi vastuvõtmisel, võib see pärineda kahe maailmasõja vahelisest ajast, mil näidati eriti eesti-meelsust. Samas narmad paistavad olevat tsaariaegsed. Igal juhul väärib see tekstiil hoidmist, mitte kasutamist õues vihma käes korjandustaldriku kattena.

Foto 64. Tekstiil Kuressaare kiriku korjandustaldrikul. *Madli sepperi foto.*

Foto 65 Risti alune linik Kuriste kirikus Hiiumaal. *Madli Sepperi foto.*

Foto 66 Risti alune linik Malvaste kirikus Hiiumaal. *Madli Sepperi foto.*

Fotodel 65 ja 66 on. linsed, villase lõngaga, ristpistikandis linikud 85X85cm. Linikul (foto 65) on narmad jäetud kanga äärest ja põimitud. Mõlemal tekstiilil on kiri: *Поклоняется владыко кресту Твоему / Meie kummardame Sinu risti ette, oh Issand...* (ja austame Sinu püha surnuist ülestõusmist). Seda palvet loetakse ristiülendamise pühal (14.09) ja ristikumardamise pühapäeval (kolmas Suure Paastu pühapäev). Seega võib oletada, et tegemist on neil pühadel analoosi peale pandava linikuga, kuhu peale asetatakse püha Rist, mida kummardatakse ja suudeldakse.

Foto 67. Karikakattede komplekt Tallinna Issandamuutmise koguduse tekstiilikogus. *Madli Seperi foto.*

Sametpõhjal Kuldtikandis karikakatted (foto 67) väärivad tähelepanu sellepärast, et need ei sarnane Venemaa vabrikutoodanguga, tõenäoliselt on need tikkinud kohalik käsitöömeister. Erilised on need veel sellepoolest, et karika ja diskose kate on erineva kujundusega. Ühe väikese kätte keskele on ringikujuliselt tikitud kiri: *помяни господи младенца Варвару / Meenuta Jumal väikest (imikut) Varvaarat.* Tõenäoliselt on need karikakatted kingitud kirikule väikese Varvaara mälestuseks.

Foto 68 Laotus Hiiumaa koguduse tekstiilikogust. Madli Sepperi foto.

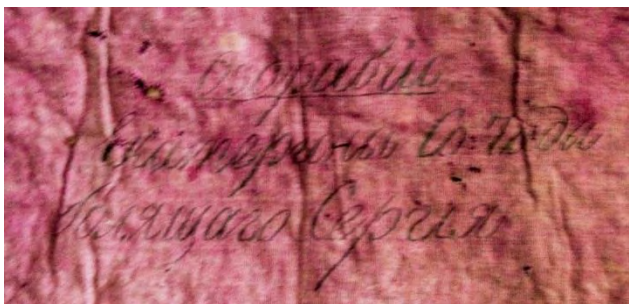

Foto 69 Kiri laotuse tagaküljel. Madli Sepperi foto.

Tsaariajal oli kombeks osta või ise teha komplekt karikakatteid, kinkida need kirikule ja kirjutada tagaküljele oma pere eestpalve nimekiri. Ühele väikesele kattele elavate (tervise) eest ja teisele surnute eest.

Fotodel 68 ja 69 on laotus, mille tagaküljel on kiri: *О здравіи Ектерины со чады боляцаго Сергія /Tervise eest Ekaterina ja tema haige laps Sergi.*

Fotodel 70–71 on karikakattete voodri poole kirjutatud ühe pere palvenimekirjad: *О здравіи Григорія Анну Вассу Константина Маріи Васильсы и всех сродников/ Tervise eest: Grigori, Anna, Vassa, Konstantin,*

Maria, Vasilissa ja kõik lähedased. О упокоеніи Васілія Елизавѣты Авдотьи Елизавѣты и всех сродников/ Uinujate (surnute) eest: Vassili, Elisaveta, Avdotija, Elisaveta ja kõik lähedased. Selliseid palvenimekirjadega karikakatteid leidub pea kõigis suuremates kogudustes.

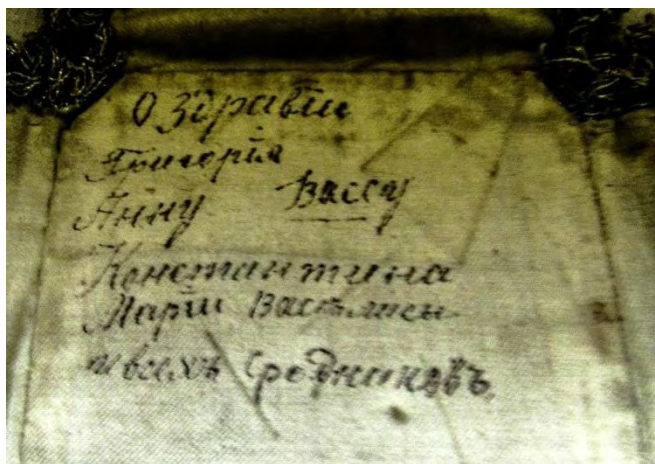

Foto 70. Eestpalve nimekiri "tervise eest" väikesel karikakattel. Leisi koguduse tekstiilikogus. Madli Sepperi foto.

Foto 71. Eestpalve nimekiri "uinujate eest" väikesel karikakattel. Leisi koguduse tekstiilikogus. Madli Sepperi foto.

Tellimusi täideti mõõtude alusel, selleks pidi kirjutama, kas vaimulik on suur, keskmine või väike. Sisustustekstiilide tellimiseks tuli saata eseme, millele katet sooviti, pikkus, laius, kõrgus. Kristuse surikujud, kirikulipud ja kuninglike uste kardinad olid standardmõõtudega. Kuna tellimus pidi olima varustatud kloostri, kiriku või ametiasutuse pitsatiga (üksikisikud tellida ei saanud), siis soovitati eraisikutel koonduda nende asutuste juurde ja märkida täpne aadress, kuhu kaup saata. Tellida sai ka järeelmaksuga. Kaup saadeti postiga plommitud kastides. Kuna pakendite ja saatmisega tegelesid teised firmad, oli kataloogis märgitud, et selle eest tuleb kauba kättesaamisel maksta, kuid polnud lisatud hinda. Veel on tellimisjuhistes mäрге, et postivarguse eest firma ei vastuta ning “ülestõusmispühade ja jõulukaubad palume tellida varakult.”

Tsaariaegseid tekstiile kasutati Eestis neid parandades ja ümber tehes läbi aegade kuni 2000. aastate alguseni kuni hakati rohkem kasutama kreeka stiilis tekstiile, kuid paljudes kogudustes kasutatakse neid siiani. (Intervjuu isa Ardalioniga, vaata lisa 3)

Kokkuvõtteks võib öelda, et tsaariajal kasutati naturaalseid materjale: puuvilla ja siidi, nendest valmistatud brokaati ja sametit, muareed, glasseed, sametbrokaati. Kirikutekstiilid olid lihtsalt kallistest kangastest kokku õmmeldud või kaunistati need lisaks veel aplikatsioon- kuld- või siidniitidega lilltikandiga. Õigeuskirikus on ajalooliselt välja kujunenud tikitud ja brokaadist tekstiilide kasutamine. Villast kangast üldiselt ei kasutata (va kirjutatud kirikulippude ja linikute aluskangana), linasest valmistatakse alus-stihhaare ja kirikulippe. Kristuse surikujusid ja kirikulippe lisaks tikkimisele ka kirjutati (maaliti).

Õmblustehnoloogiatest olid levinud nõorkandiga ääristatud tekstiilid, kusjuures tsaariaegne kant on alati sametist ning lõigatud lõimesuunas (Selle järgi saab kirikutekstiile dateerida), põhiriidest moodustuva kandiga tekstiilid ja käsitsi õmmeldud voodrist mooustuva kandiga tekstiilid.

2.2 Kahe maailmasõja vahelise aja kirikutekstiilid

Sellest ajastust pärit tekstiile on raske eristada eelmisest ja järgmisest ajastust. On teada, et olemasolevaid kirikutekstiile kasutati edasi. Neid parandati ja tehti ümber. Kasutamiskõlbmatutelt vaimulike teenistusrõivastelt harutati ära paelad ja ristid, et neid taaskasutada (foto 72).

Foto 72. Põltsamaa koguduseliikmed 1930. aastatel kirikutekstiile korrastamas. Foto artiklist Põltsamaa kiriku ja koguduse ajaloost. (Sergei Seležnjov)(Usk ja Elu 2005, nr 1)

Juba alates 1917. aastast ei olnud Venemaalt enam võimalik kirikutekstiile tellida, sest suhtlus oli sõja ja sellele järgnevate sündmuste tõttu katkenud. (Altnurme *et al* 2018, lk 274). Sõja tõttu lõpetati kirikutekstiilide tellimine Venemaalt tõenäoliselt juba varem: viimased kirikuinventari tellimiskataloogid on aastast 1913/14.

Eesti Vabariigi alguses sattus õigeuskirik majanduslikult raskesse olukorda. Siia maani oli kirikut toetanud Vene Õigeusu Kiriku Püha Sinod, mida rahastati Venemaa riigieelarvest, kuid nüüd langes see ära. (Ščvak 2015, lk 46). Kirik tegeles piiskopkonna loomise ja teiste poliitiliste küsimustega, tõenäoliselt ei olnud kiriku inventar kõige tähtsam küsimus, millele tähelepanu pöörata. Samuti halvenes ümberkorralduste käigus kirikute majanduslik olukord veelgi. EAÕK tegi palju tööd õigeusu eestipärasemaks muutmise nimel: mindi üle uuele kalendriale, kirikutesse toodi pingid, uuendati kirikumuusikat, lihtsustati jumalateenistusi (Altnurme, *et al* 2018, lk 250). Sellega mindi kohati lausa äärmuslikuks. Näiteks kirjutab ajaleht "Uus elu": "Kiriku asjad peavad edenema, täienema ja uuendatud saama." Lisaks jumalateenistuse korra muutmisele korraldati ümber ka kirikud seest: sinna pandi pingid, muuhulgas lihtsustati vaimulike teenistusrõivaid, jättes ära üleliigsed vene ja kreeka kombed. "Kõik need parandused ja mahajätmised tuleks teha vastavalt Eesti rahva hinge elu nõuetele ja rahva vaimule." (1927) Valitsev rahvusromantism ei pidanud kinni enam varasematest õigeuskiriku kommetest, ega sümboolikastki.

Kui tsaariajal tehti palju ühesuguseid, siis kahe maailmasõja vahelist aega iseloomustavad erinevad käsitööna valmistatud ristid ja feloonitähed. Samas materjale oli vähem ning spetsiaalselt

kiriku jaoks kootud kangad olid ühesugused, need muutusid õhemaks, odavamaks, toodeti ka juba kunstiidi. Kuna sel ajal valmistatigi vähem tekstiile, on ka selle peatüki jaotus teistsugune.

Foto 73. Piiskop Platon Suure-Jaani kiriku juures 1918.
Foto <https://orthodox.weebly.com/puha-platoni-elu.html>

tavariietesse. (Altnurme, *et al* 2018, lk 250).

Kirikutekstiilide materjalid muutusid õhemaks ja moodsamaks, ei kasutatud rasket kuld- ja hõbebrokaati. Eesti vabrikutes valmis kirikutekstiile kahe maailmasõja vahel ei toodetud. Alates 1930. aastatest sai aga tellida nende jaoks spetsiaalselt valmistatud kangast. Sellekohased reklaamid leidsin õigeuskiriku lehest “Elutõde”1938³⁶ (fotod 74, 75). Kirikutekstiilide õmblemist korraldasid koguduseliikmed ise, millest tuleneb kirikutekstiilide väga erinev õmblus-kvaliteet. Kiire põletusproov näitas, et fotol 76 ja 77 olevate feloonide kangas on kasutatud ka viskooskiudu. Kuna Venemaa vabrikutes toodetud kuldtikandis ja ažuurseid riste ei saanud enam

Esimesed teadaolevad sel ajal valmistatud vaimulikerõivad (piisopi teenistusrüü) kinkisid Tallinna naised piiskop Platonile.³⁵ Need olid eesti rahvusvärvides: valgel taustal sinised paelad ja mustad ristid. (Poska 1968) Rüüd või fotot sellest ei ole tõenäoliselt säilinud, kuid on tuntud foto piiskop Platonist Suure-Jaani Ülemapostlite Peetruse ja Pauluse Kiriku sein ääres, kus ta kannab legendi järgi setu naiste kingitud mantiat, millel olevat tumesinisel põhjal valge-must-valged paelad (foto 73). Ka siin paistavad brokaatpaelad ja ažuursed ristid olevat korduvkasutuses (võrdle fotodega 23, 25, 26, lk 42, 43).

Kahe maailmasõja vahelisel Eesti Vabariigi ajal võisid vaimulikud loobuda pikkade juuste ja habeme kandmisest ning riietuda väljaspool kirikut

³⁵ Paul (Paavel) Kulbusch (1869–1919), 1918 pühitseti Tallinna vikaarpiiskopiks ning määrati Riia ja Miiavi (tänapäeval Jelgava) piiskopi kohusetäitja. Hukati 1919 Tartus enamlaste poolt, on maetud Tallinna Issandamuutmise Peakirikusse. Tunnistatud märtriiks ja kanoniseeritud (pühakuks kuulutatud) 2000. (vikipeedia. *sub* Platon Kulbusch).

³⁶ Ajaleht ilmus kord nädalas, sellised reklaamid on kõikide numbrite viimasel leheküljel.

tellida, tuli ise midagi välja mõelda, mistõttu on selle perioodi ristid ja feloonitähed erinevad ning silmnähtavalt kohalike käsitöömeistrite valmistatud. (fotod 76, 78, 79)

A-S. „TEKLA”

Peakontor: Tallinn, S. Karja 15. Telefon: 448-18. Juhatus: 474-31.

RIIDEÄRID:

Tallinn, Suur Karja 15	tel. 445-23	Petseri, Kaubarida 6/7	” 1-17
Tallinn, S. Pärnu mnt. 6	„ 468-02	Pärnu, Vee ja Pika t. nurgal	” 1-10
Haapsalu, Ehte 2	„ 1-37	Rakvere, Turuplats	” 2-85
Kuressaare, Kauba 2	„ 72	Valga, Kesk 14	” 26
Mustvee, Tartu 15	„ 62	Viljandi, Tartu 6-a	” 2-40
Narva, Peetri pl. 2	„ 2-38	Võru, Jüri 5-a	” 1-26

Müügil kindlate hindadega järgmiste kodumaa vabrikute kaubad:

**BALTI PUUVILLA KETRAMISE JA KUDUMISE VABRIK A.-S-i
KREENHOLMI PUUVILLASAADUSTE MANUFAKTUURI O.-U-se
SINDI TEKSTILVABRIKUTE ÜHISUSE
O.-Ü. EESTI NIIDIVABRIKU**

Välismaa kauba tarvitamisel voolab meie raha üle piiri, suureneb järjest töötute arv, jääb vaeseks maa ja rahvas! Ostes kodumaa kaupa, vähendame tööpuudust!

Kogudustele soovitame kirikuteenistuse riideid.

Saada või tellida Sinodi kauplusest „E L U” — Pikk t. 64. Igaks komplektiks vajalik 5 meetrit.

Väljaandja ja vastutav toimetaja: N. PATS. Trükikoda J. Roosaileht & Ko Tallinn, Lühike jalg 4.

Foto 74. Reklaam ajalehes “Elutõde” 1938. Madli Seperi foto

ELUTÕDE

Kaubandus-tööstus

Aksia-Selts

«Kreenbalt»

Tallinn, S. Karja 13

Foto 75 Kreenbalti Reklaam ajalehes “Elutõde” 1938. Madli Seperi foto

Foto 76 Feloon Tallinna Issandamuutmise koguduse tekstiilikogust. *Madli Sepperi foto.*

Foto 77. Feloon Tallinna Issandamuutmise koguduse tekstiilikogust. *Madli Sepperi foto.*

Foto 78. Felooni rist Tallinna Issandamuutmise koguduse tekstiilikogust. *Madli Sepperi foto.*

Foto 79. Felooni täht Tallinna Issandamuutmise koguduse tekstiilikogust. *Madli Sepperi foto.*

Foto 80. Epitrahheel Tornimäe koguduse tekstiilikogust. *Madli Seperi foto.*

Foto 81. Vöö, ristkülikukujuline puusaeh, epigonation ja kätised Tornimäe koguduse tekstiilikogust. *Madli Seperi foto.*

Foto 82. Feloon Tornimäe koguduse tekstiilikogust. *Madli Seperi foto.*

Fotodel 80–82 olev preestrirüü komplekt on samuti ajastule tüüpiline spetsiaalselt õigeuskiriku jaoks toodetud kangast kohaliku õmbleja valmistatud. Kui vaadata riste ja felooni tähte, siis on siin taaskasutatud nii tsaariaegseid kuldikandis kui ka ažuurseid aplikatsioone, epitrahheelile õmmeldi aga paelas ristid. Sellel komplektil on kollane puuvillane vooder, paelad õmmeldi masinaga peale läbi voodri. Epigonation paistab olevat hiljem valmistatud, kui ülejäänud komplekt (tõenäoliselt siis, kui preester sai selle kandmisõiguse). Puusaehtel on teistsugune vooder, kui ülejäänud komplektil. Tähelepanelikult vaadatates ülemist otsa, märkate, et narmastest on puudu tulnud, ning need jätkati teistsugustega (vt lisa 2 Tornimäe, kirje 48). Felooni kartongist kõrgendatud ülaosa tugevdus teeb selle nii säilitamiseks kui kandmiseks ebamugavaks. Epitrahheelil on ainult neli risti. Siin läheb kaotsi selle sümboolne tähendus.

Kahe maailmasõja vahelisel ajal säilis vaimulike teenistusrõivaste kujunduses slaavi stiil. Karikakatete ja vaimulike peakatete vormis püüti sisse tuua kreeka stiili. Alusrässa asemel kanti maniskit (foto 83).

Foto 83. Preestri manisk. Kuressaare koguduse tekstiilikogust. *Madli Seperi foto.*

Fotol 84 on näha tempel maniski krael: “*Made in England*”. Suurbritanniast kirikutekstiilide toomisest pole rohkem teada.

Foto 84. Tempel maniski krael. Madli Seperi foto.

Missuguseid kangaid Eesti vabrikutes kahe maailmasõja vahelisel ajal täpselt toodeti, vajaks põhjalikumat uurimist. On teada, et õigeusu kirik kasutas puuvillaseid ja siid- (ka kunstiid) kangaid. Sel ajal toodeti neid Kreenholmi Puuvillasaaduste Manufaktuuris, Balti Puuvilla Ketramise ja Kudumise vabrikus, Sindi Tekstiilvabrikute Ühisuses ja eesti Niidivabrikus (foto 74). 1927 rajati Sindis kirjukudumise osakond. Hakati valmistama kunstiidi ja kootud kirjut puuvillast riidet, Kasutati žakaartelgi, millel valmistati laudlinu, mööbliriiet ja muud Kreenbalt (foto 75) oli nende vabrikute toodangu hulгимүүгига tegev ettevõte. (Must 1985, lk 95–97).

Kahe maailmasõja vahelisest ajast pärinevad tõenäoliselt puuvillastest kangastest õmmeldud tekstiilid fotodel 85–89. Nende kangas on õhem, kergem ja vähemate metallniitidega, kui tsariaegne. Analoi täiskate fotol 85 pärineb tõenäoliselt kahe maailmasõja vahelisest ajast, kuid analoipõll on nõukogudeaegne. Kuldtikandis ristid ja feloonitähnt fotodel 87 ja 89 on tsariaegsed. Stihhaari fotol 86 on millalgi 2000. aastate alguses parandatud, lisades hõbedased äärepaelad. Stihhaaril (foto 88) ja feloonil (foto 89) on ääres ilma nõõrita sametkant, mis viitab kahe maailmasõja vahelisele õmblustehnoloogiale.

Foto 85. Analoi Kuressaare kirikus. *Madli Sepperi foto.*

Foto 86. Lugeja stihhaar Pärnu Issandamuutmise koguduse tekstiilikogust. *Madli Sepperi foto.*

Foto 87. Lugeja või diakoni stihhaar Pärnu Issandamuutmise koguduse tekstiilikogust. *Madli Sepperi foto.*

Foto 88. Diakoni stihhaar. Tallinna Siimeoni ja Hanna Katedraali muuseumis. *Madli Sepperi foto.*

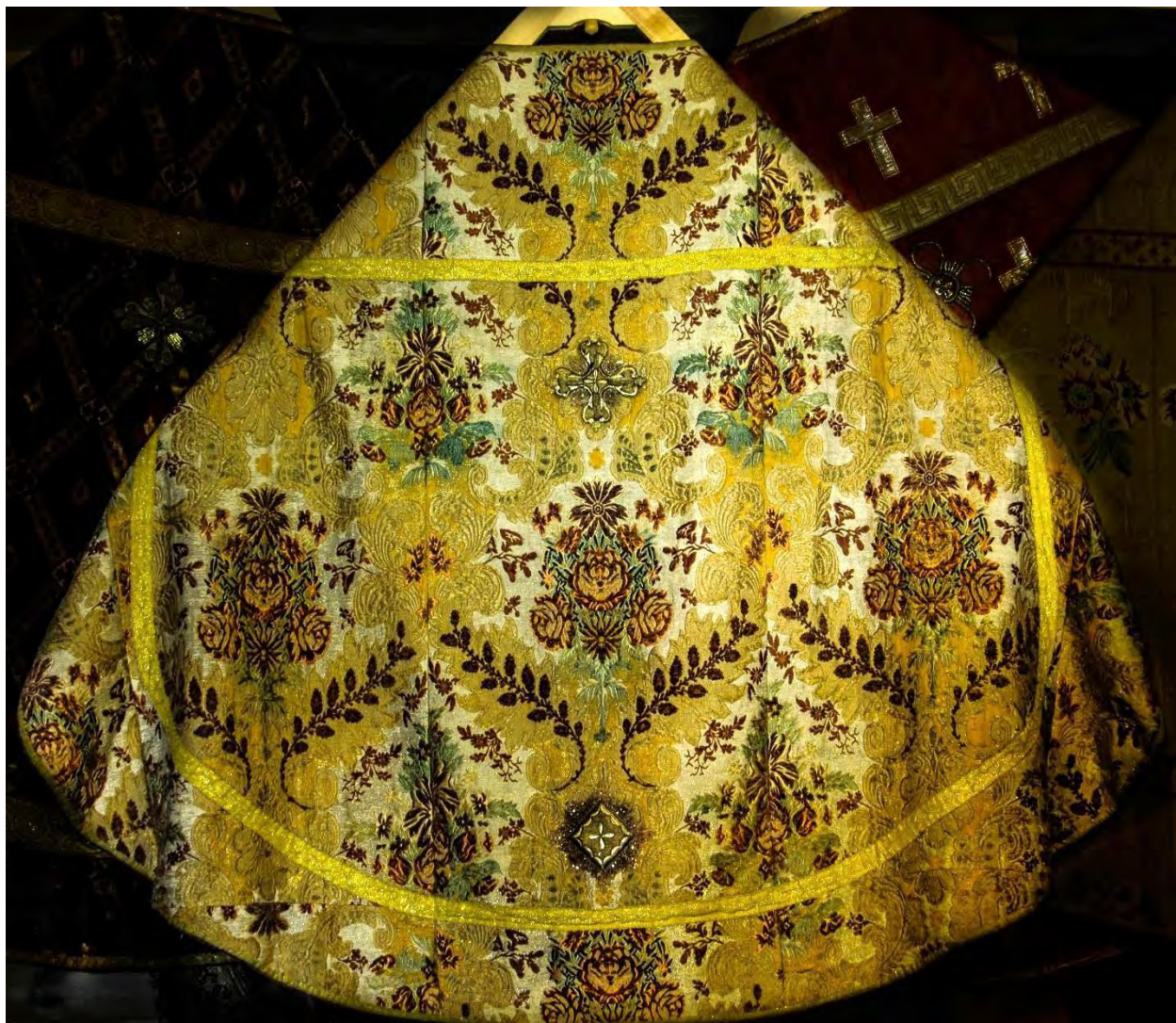
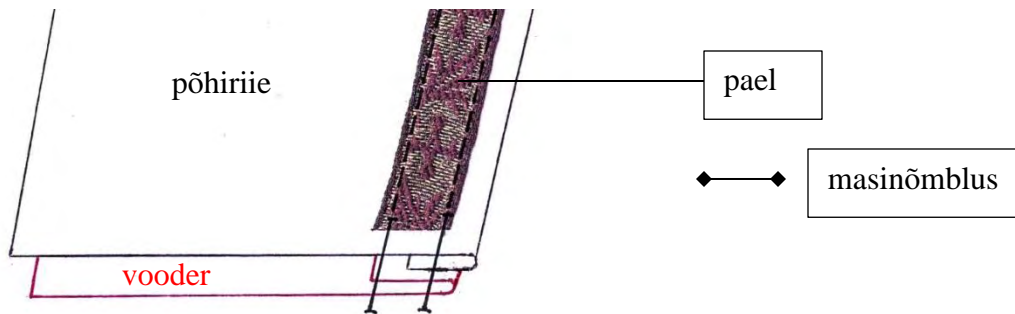

Foto 89. Felooni Tallinna Siimeoni ja Hanna Katedraali muuseumist. *Madli Seperi foto.*

Kahe maailmasõja vahelise aja kirikutekstiilide õmblustehnoloogiad.

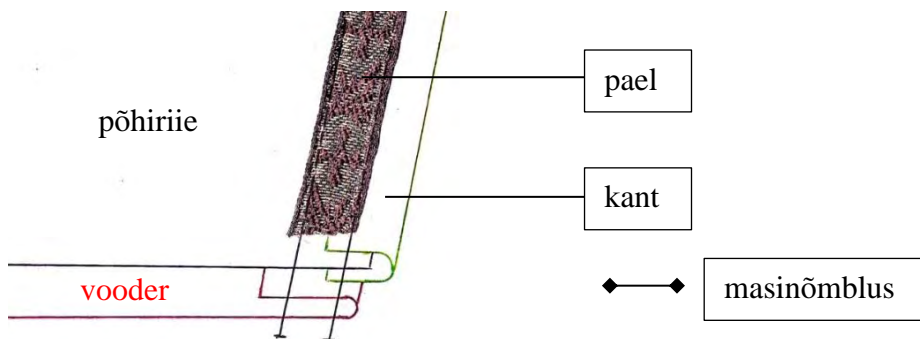
Võrreldes tsariaegsete kirikutekstiilidega, õmmeldi sel ajal kõik õmblused masinaga. Ühtset kirikutekstiilide tootmist ei olnud, toodeti vaid spetsiaalseid kangaid ning iga kogudus pidi õmblemise ise organiseerima. Sellest tuleneb ka selleaegsete kirikutekstiilide väga erinev õmbluskvaliteet. Kuigi sel ajal kasutati ka juba sünteetilisi materjale, tehti felooni ülaosa ning kätiste ja teiste kirikutekstiilide tugevdused traditsiooniliselt linasest.

1. Põhiriidest moodustub kant (joonis 17). Selle tehnoloogiaga on valmistatud enamik kahe maailmõsõja vahelisest ajast pärit tekstiile.

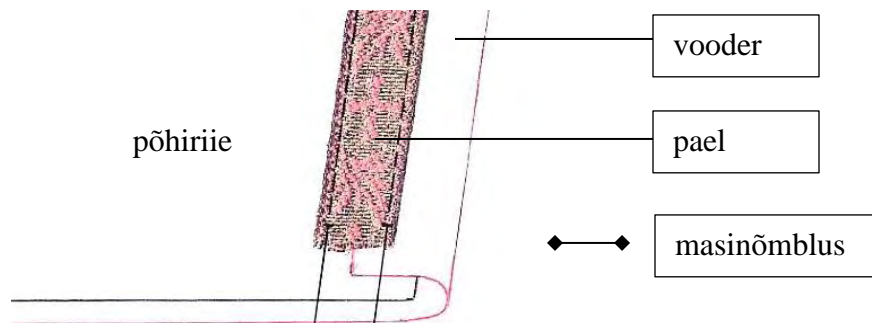
Joonis 17. Põhiriidest moodustuva kandiga eseme ääre tehniline läbilõige. *Madli Sepperi joonis.*

2. Eseme äär on viimistletud õhukese sametkandiga. (joonis 18) Tõenäoliselt on siin püütud jäljendada tsaariaegset nõörkandiga varianti. (võrdle joonisega 14 lk 44).

Joonis 18. Õhukese sametkandiga eseme ääre tehniline läbilõige. *Madli Sepperi joonis.*

3. Eseme äär on viimistletud üle põhiriide toote paremale poole keeratud voodrist kandiga. (joonis 19) Ka see tehnoloogia sarnaneb tsaariaegsele, kuid masinõmblus on tehtud läbi voodri. See tehnoloogia on kreekapärane ja õigeusukiriku tekstiilidel kasutuses tänapäevalgi (võrdle joonisega 16, lk 45)

Joonis 19. Felooni ääre tehniline läbilõige. *Madli Sepperi joonis.*

Nii nagu igal ajastul, valmistati ka kahe maailmasõja vahelisel ajal kirikutekstiile käsitööna. Preestrirüü komplekt (fotod 90–93) on valmistatud Saaremaal. Tallinna Siimeoni ja Hanna Katedraali muuseumisse toodi see Levala kogudusest. Viimasena kandis seda isa Felix Kadarik (1923–2012). Tema mälestuste järgi oli see komplekt olemas enne tema preestriks pühitsemist, väidetavalt 1940. Valmis jõuti linasest kangast puuvillaste niitidega rahvuslikus stiilis preestrirüü komplekt küll okupatsiooniajaks, kuid näitab selgelt Eesti Vabariigi aegset vaimsust ja suhtumist. Komplekti väline kuju on slaavi stiilis, puudub vaid felooni täht (foto 90, 91). Võib-olla peeti selle tähendust liialt vene päraseks.

Foto 90. Epitrahheel, vöö ja ristkülikukujuline puusaehel Tallinna Siimeoni ja Hanna Katedraali muuseumis. *Madli Sepperi foto.*

Poliitiliselt taheti sel ajal ise olla ja eralduti Vene Õigeusu Kirikust (Altnurme *et al* 2018, lk 250, 251). Ristkülikukujulisel puusaehel on risti asemel tikitud kaheksaharuline motiiv, mis ei vasta samuti slaavi stiilis preestrirüü kanoonilisele tähendusele (foto 89). Felooni seljal olev ažuurne rist pärineb aga tsaariajast (tüüpiline vabrikutoodang) ja on tõenäoliselt taaskasutusel (foto 91). Ka siin võib olla tegemist sümbolse tähendusega – tõenäoliselt on kasutatud mõne vanema (eelmise) preestri feloonilt võetud risti, mis sümbolsest kannab edasi tema vaimsust ja teenimisjõudu.

Foto 91. Tikand ristkülikukujulisel puusaehel Tallinna Siimeoni ja Hanna Katedraali muuseumis. *Madli Sepperi foto.*

Foto 92. Preestrirüü komplekt eestvaates Tallinna Siimeoni ja Hanna Katedraali muuseumis. *Madli Sepperi foto.*

Foto 93. Preestrirüü komplekt tagantvaates Tallinna Siimeoni ja Hanna Katedraali muuseumis. *Madli Sepperi foto.*

Fotol 94 on karikakatete komplekt, mille tikkimiseks on preestri abikaasa kasutanud kõiki oma käsitööoskusi. Tikandis on kasutatud palju erinevaid tehnikaid, tikkimisvõtteid ja – pisteid. koguduseliikmed arvasid, et see on eestiaegne, preestriproua töö (enne Kadariku aega).

Foto 94. Karikakatete komplekt Kurseeaare koguduse tekstiilikogust. *Madli Sepperi foto.*

Põhiriie – atlass-siid, aplikatsioonikand, kuldtikand helmed, litrid, kantillid, klaasist “kivid”, siidvooder. Kõik karikakatete osad on erineva mustri- ning tikitud erinevate tehnoloogiatega.

Kokkuvõtteks võib öelda, et kahe maailmasõja vahelisel ajal kasutati alguses tsaariaegseid tekstiile, neid tehti ümber ja parandati. Arenes rahvuslikkus: arvati, et kirikutekstiilid ei peagi olema kallist brokaadist. Püüti kõike lihtsustada –

jumalateenistuskorrast vaimulike teenistusrõivasteni. Materjalid muutusid õhemaks. Kui tsaariajal kasutati naturaalseid materjale, siis kahe maailmasõja vahelisel ajal toodeti kirikutekstiilide jaoks viskoos-siidi. Õmblemise organiseeris iga kogudus ise. Sel ajal valmistatud preestrirüükomplektid olid õmmeldud masinaga. Õmblustehnoloogiad püüdsid küll jäljendada tsaariaegseid. Ühe variandina kasutati tavalist rätsepatöös levinud tehnoloogiat: põhiriidest jäeti kant ning pael õmmeldi läbi voodri masinaga peale. Teine sellele ajale iseloomulik tehnoloogia jäljendab tsaariaegset kandiga varianti, kuid kant on ilma nõõrita ning mõnel juhul juba lõigatud diagonaalselt. Kolmas tüüpiline tehnoloogia on nn. kreekapärane, kus vooder keeratakse ümber põhiriide ja õmmeldakse ääre peale läbi voodri masinaga pael. Tõenäoliselt valmistati kirikutekstiile ka kodumaistes vabrikutes toodetud puuvillastest kangastest. Võib arvata, et ristidega kangas toodeti spetsiaalselt kirikule, kuid kasutati ka mööbliriide taolist kangast. Ka sellel ajastul valmistasid kirikutekstiile käsitöömeistrid.

2.3 Nõukogudeaegsed tekstiilid:

Okupatsiooni eel kuulus Eesti Õigeuskirik Konstantinoopoli alla ja sel oli laiendatud autonoomia. 1941 allutati Kirik jälle Moskva patriarhaadile. Saksa okupatsiooni ajal küll taastati ühendus oikumeenilise patriarhaadiga, kuid osad kogudused jäid Moskva alluvusse Kõik usuühenduste varad riigistati, küüditati koguduseliikmeid ja vaimulikke. 1944 allutati Eesti õigeuskirik taas Vene Õigeuskirikule. 1948–1950 võõrandati massiliselt kiriku vara ja suleti kogudusi. Allesjäänud koguduste maksukoormust mitmekordistati, jätkati küüditamist. (Sõtšov 2008, lk 22–31). Sõja-ajal ning sellele järgnenud poliitiliselt keerulisel perioodil ei peetud uute kirikutekstiilide soetamist tõenäoliselt esmatähtsaks.

Alles 1954–1957 hakkasid asjad paranema. Sel perioodil said kirikud riigilt veidi rahalist toetust. (*ibid*, lk 34). Seega võib oletada, et varasemad Moskvast toodud vabrikutekstiilid pärinevad just sellest ajast.

Ka veel nõukogudeajal kasutati tsaariajast pärit kirikutekstiile. Neid oli palju ja need olid tugevast materjalist, väga hästi õmmeldud ning hästi hoitud. Isa Ardalion arvas, et Sofrino vabrik oli juba sel ajal olemas (Intervjuu isa Ardalioniga, vt lisa 3.1) Sofrino kodulehelt võib selle kinnituseks lugeda, et kirikuinventari vabrik taastati Novodevitši kloostri juures peale teist maailmasõda.³⁷

Kuigi 1958–1964 tehti Eestis omainimestele kirikuvastaseid kampaaniaid (Shvack 2015, lk 64), oli vaja välismaalastele näidata, et meil on usuvabadus. Kõik välisdelegatsioonid viidi Tallinna Issandamuutmise kirikusse, Nevski Katedraali ja Kuremäe kloostrisse. Need pühakojad tehti korda ja toetati inventari soetamisel. (Altnurme *et al* 2018, lk 264–266)

Nõukogudeajal toodi kirikukaupa Moskvast või tehti kohapeal. Nõukogude Liidus töötas tõenäoliselt ainult üks kirikutekstiilide vabrik: Sofrinos. Moskvast tellitud tekstiilid on äratuntavalt omavahel sarnased. Materjalina kasutati puuvilla, kus muster on sisse kootud siid- või kunstiid-niitidega. Vabrikus tõenäoliselt ei toodetud tikitud tekstiile. Toon peatükis eraldi välja 1960–1970. ja 1980. aastatel õmmeldud tekstiilid. Väga palju valmistati nõukogudeajal kirikutekstiile käsitsi. Kasutatud materjalid olid kas kalleimad, mis sel ajal kätte saada õnnestus või kasutati ära vanu kalliste kangaste tükke või ka odavamaid materjale nagu sits ja flanell.

³⁷ <https://sofrino.ru/company/index.php>

Nõukogudeajal valmistati kirikutekstiile peamiselt ühe õmblustehnoloogia järgi. Välitööde andmete põhjal tegin sellise jaotuse.

2.3.1 Vabrikus toodetud tekstiilid

Feloonid ja stihhaar fotodel 95–97 on tõenäoliselt 1960–1970. aastatest. Võib olla Sofrino vabrikutöö. (Vestlusest isa Ardalioniga)³⁸ Fotol 94 oleval feloonil on tähe asemel romb. See võib tähenduste kaudu olla seotud poliitikaga. Preester arvab, et nelinurk sümboliseerib risti ja et poliitilisi ettekirjutusi nõukogude ajal kirikutele ei tehtud. (Intervjuu isa Ardalioniga). Nõukogudeajal toodeti ažuurseid paelast aplikatsioone (samasuguseid nagu tsaariajalgi, vt fotod 25, 93) Selleaegsete komplektide kohta ütlevad preestrid, et need olid mugavad, seetõttu on paljud neist tänaseni kasutuses, kuid üsna kulunud ja palju parandatud.

Nõukogude ajal toodi Moskvast konteineriga kirikukaup. Varem sai kirikukeskuses öelda, mida vaja on, võimalusel seda siis saadeti. Tellimiskatelooge ei olnud ja ise valida ei saanud. Midagi valmistati ka Kuremäe kloostri. Kuna saadud kauba eest pidi kogudus maksma, siis maakirikud ei jõudnudki midagi tellida. Kasutati edasi vanu, tsaariaegseid tekstiile. Linnakogudused said ühteist endale lubada. (intervjuu isa Ardalioniga) See seletab, miks vanad asjad maakogudustes alles ja kasutuses on. Kuremäe kloostri valmistatud tekstiilid vajaksid eraldi uurimist.

1980–1990. aastatel telliti Venemaalt selliseid kirikutekstiilide komplekte (fotod 98–102). Ajastule omaselt valmistati kõikides liturgilistes värvides erinevaid kirikutekstiile täpselt ühesuguse mustriga sünteetilisest kangast. Täpselt ühesuguseid komplekte on alles erinevates kogudustes. All on puuvillane vooder, mis niiskust saades kokku tõmbus, nii et vaimulikurüüd hakkasid alläärest kiskuma. Sel ajal oli juba kombeks teenistusrõivaid pesta. Neid komplekte telliti veel taasiseseisvunud Eesti Vabariigi alguses ja kantakse tänapäevalgi (kui alläär veidi ümber teha ja voodrile riba juurde õmmelda, siis istuvad hästi).

³⁸ Vestlus EAÕK preestri Ardalion (Ando) Keskkülaga (27.06.2017)

Foto 95. Feloon Levala koguduse tekstiilikogust. *Madli Sepperi foto.*

Foto 96. Feloon Hiiumaa koguduse tekstiilikogust. *Madli Sepperi foto.*

Foto 97. Lugeja stihhaar Pärnu Issandamuutmise koguduse tekstiilikogust. *Madli Sepperi foto.*

Foto 98. Feloon Hiiumaa koguduse tekstiilikogust. *Madli Sepperi foto.*

Foto 99. Teenistusriiis preester Pärnu Issandamuutmise kirikus. *Madli Sepperi foto.*

Foto 100. Karikakate Tallinna Issandamuutmise koguduse tekstiilikogust. *Madli Sepperi foto.*

Foto 101. Laulatus a. 2000. Foto Madli Sepperi erakogust.

Foto 102. Leeriõnnistamine 1994. Foto Madli Sepperi erakogust.

2.3.2 Käsitsi valmistatud tekstiilid

Isa Toomas³⁹ rääkis, et nõukogudeajal valmistati kirikutekstiilid kohapeal käsitsi. Isegi kirikulipud tehti kohapeal. “Materjal oli defitsiit, aga kui keegi kusagil materjali nägi, tuli kohe ära osta. Õmmeldi vanade lõigete järgi.” Paelteks kasutati sõjaväe ohvitseride pagunitele mõeldud paelu. Neid sai ohvitseride poest. Isa Toomas ei teadnud midagi kirikutekstiilide saamisest Venemaalt. Kuremäe kloostrit mainis küll. (intervjuu isa Toomasega, vt lisa 3.2.)

Kasutati vastavalt võimalustele kas parimaid ja moodsamaid omal ajal saada olevaid kangaid või vastupidi: vanu tsariaegseid brokaaditükke, kombineerides neid kaasaegsete odavamate kangastega või valmistati kirikutekstiilid näiteks sitsist (foto 105), flanellist (foto 104), krimpleenist. Eraldi äramärkimist väärib Kuressaare koguduse tekstiilikogus olev proua Selma Kadariku⁴⁰ 1960. aastatel valmistatud preestri teenistusrõivaste kollektsioon, kus ta kasutab omaaegseid kalleimaid kangaid ning oma imepärast käsitööoskust. (vt lisa 2 Selma Kadariku käsitööpärand).

³⁹MPEÕK Preester Toomas Hirvoja

⁴⁰Selma Kadarik (1916–1990) oli isa Felix Kadariku abikaasa.

Foto 103. Karikakate Hiiumaa koguduse tekstiilikogust. *Madli Sepperi foto.*

Foto 104. Flanellist karikakate Tallinna Siimeoni ja Hanna Katedraali muuseumist. *Madli Sepperi foto.*

Fotol 103 karikakatted (teine väike kate on identne) on õmmeldud kahest erinevast kangast, millest roosa kangas on reljeefne nõukogudeaegne pesukangas (puuvill + siid), kaks külge on tsaariaegsest puuvillasest brokaadist, vooder roosa atlassidusega puuvillriie.

Foto 105. Sitsiriidest feloon Hiiumaa koguduse tekstiilikogust. *Madli Sepperi foto.*

Foto 106. Analoipõll Leisi koguduse tekstiilikogust. *Madli Sepperi foto.*

Leisi koguduse tekstiilikogus olev analoipõll on valmistatud kalliste kangaste tükkidest. (siid, samet kuldbrokaat) Keskel on näha jätkuõmblused. Koguduseliikmed mäletavad, et isa Innokenti Hiiet ise õmbles (foto106). Fotol 107 olev piiskopitooli kate on valmistatud lipuriidest, tütid võivad olla tsaariaegsed.

Foto 107. Piiskopitooli kate. Kuressaare koguduse tekstiilikogu. *Madli Sepperi foto.*

Foto 108. Analoipõll. Tornimäe koguduse tekstiilikogu. *Madli Sepperi foto.*

Loomulikult valmistati ka nõukogudeajal kunstkäsitöös tekstiile. Näiteks 1960. aastatel valmistatud filee-heegulduses analoipõlled ja järel-laua lina Tornimäe koguduses (foto 108) (vt lisa 2 Tornimäe, kirje 2,3,6).

Nõukogudeaegsed kirikutekstiilid on õmmeldud masinaga, nii ei põhiriidest moodustub kant. Seda tehnoloogiat kasutati juba kahe maailmasõja vahelisel ajal (joonis 17, lk 78). Vabrikutekstiilidel kasutati felooni kõrgendatud ülaosa tugevduseks sünteetilisest materjalist tugevdust. Kätsi valmistatud feloonidel olen näinud nii sünteetilisest materjalist, linasest, kui ka kasvuhoone kilest tugevdusi.

Kokkuvõtteks: nõukogude ajal kasutati õmblemiseks tavalist põhiriidest kandiga rätsepatöö tehnoloogiat. Sofrino vabrikust (teisi õigeuskirikute inventarivabrikuid sel ajal Nõukogude Liidus ei olnud) tellitud tekstiilide kangad oli lihtsad ja õhukesed, kasutati kunstiidi ja puuvillaseid kangaid. 1980. aastatel valmistatud vabriku-tekstiilid olid kõik ühesuguse mustri ja riidest. Tikandeid tõenäoliselt ei tehtud. Väga palju kasutati vanu tsaariaegseid esemeid, neid parandati, tehti ümber, pandi kahest kokku. Käsitsi tehes kasutati odavamaid ja kallimaid materjale, mida keegi kätte sai. Esindatud olid nii brokaat, krimpleen, kui sits. Tugevdusena kasutati linast riiet, kartongi, kasvuhoonekilet. Eraldi tõin välja preestriproua Selma Kadariku valmistatud tekstiilid.

2.4 Taasiseseisvunud Eesti Vabariigi aegsed tekstiilid

Taasiseseisvunud Eesti Vabariigis tekkis 1996 peale nelja aastat kestnud kirikutüli kaks õigeuskirikut⁴¹. (Schvak 2015 lk 68–80). Siit edasi uurin poliitilistel põhjustel EAÕK-s asuvaid kirikutekstiile. Peale taasiseseisvumist on edasi kasutatud kõigi eelnevate ajastute tekstiile. 1990. aastatel telliti Sofrinost samasuguseid tekstiile kui 1980. aastatel (fotod 98–102). Sel ajal said Eesti kirikud ka palju humanitaarabi, sealhulgas kirikutekstiile. Need tulid Soomest ja Rootsist ning peale autonoomia saamist ka Kreekast. Kasutuses olevad tekstiilid muutuvad järjest enam kreekapärasemaks, samas kasutatakse edasi (ja tehakse ka uusi) slaavi stiilis esemeid. Vaimulike rüüd valmistatakse õhukesest sünteetilisest materjalist, üha enam armastavad preestrid mugavat kreeka stiilis felooni, millel on õlakuju järgiv lõige. Tihti tehakse vaimulikurüüd ilma voodrita. Analoid ja pealejoomislaud tehakse puidust või metallist nikerdustega nii, et neid ei ole vaja üldse katta. Kasutuselt jäi ära preestri ristkülikukujuline puusaehe, mis kuulub ainult slaavi traditsiooni juurde. (vt lisa 1) Samas kui preestritele see on annetatud, ning teda ei ole veel autasustatud epigonationiga, võib ta seda kanda. Muul juhul käivad preestrid ilma puusaeheteta või kannavad epigonationi, kui see on neile kingitud. Tänapäeva EAÕK-s võib näha kõrvuti teenimas vaimulikke nii slaavi, kui ka kreeka stiilis rüüdes.

⁴¹ Eesti Apostlik-Õigeusu Kirik (EAÕK) ja Moskva Patriarhaadi Eesti Õigeusu Kirik (MPEÕK).

2.4.1 Humanitaarabina saadud tekstiilid

Peale taasaktiveeritud autonoomiat 1996 oli EAÕK metropoliidi *locum tenens* üks Karjala ja kogu Soome peapiiskop Johannes (Rinne)⁴². Tema organiseeris Soomest ja Kreekast humanitaarabina kirikutekstiile. Annetati nii vaimulike teenistusrõivaid kui ka sisustustekstiile. Palju anti kasutatud esemeid, kuid kingitusena tuli ka uusi komplekte.

Foto 109. Preestri rüükomplekt Tallinna Siimeoni ja Hanna Katedraali tekstiilikogust. *Madli sepperi foto.*

Foto 110. Karikakatete komplekt Tallinna Siimeoni ja Hanna Katedraali tekstiilikogust. *Madli sepperi foto.*

Fotol 109 on Valamost annetatud preestri rüükomplekt (vt lisa 2 Tallinna Siimeoni..., kirje 15). Fotol 110 on soomlaste annetatud niplispitsiga karikakatete komplekt. (vt lisa 2 Tallinna Siimeoni..., kirje 68).

⁴² Soome peapiiskop Johannes Rinne täitis Eestis metropoliidi ülesandeid 1999. aastani.

2.4.2 Kataloogide järgi tellitud tekstiilid

Ka tänapäeva Eestis tellitakse kirikutekstiile neid tootvatest vabrikutest kataloogide järgi: Valgevenest (St Elisabeth Convent), Venemaalt (Sofrino) ja Kreekast (e-amfia)⁴³. Huvitav on see, et kõikidest vabrikutest saab tellida nii slaavi kui ka kreekapäraseid tekstiile.

Fotol 111 on Valgevenest tellitud sünteetilisest materjalist preestrirüü komplekti feloon (vt lisa 2 Pärnu Issandamuutmise, kirje 29). Felooni ülaosa ja äärt kaunistab masintikand, aplikatsioonidena peale õmmeldud rist ja täht on valmistatud samuti masintikandis.

Fotol 112 on tüüpiline Kreekas toodetud preestrirüü komplekt (vt lisa 2 Tallinna Siimeoni..., kirje 55). Seda iseloomustab pikk, peaaegu maani ulatuv epitrahheel, komplekt on ilma voodrita, ääre viimistlus on näidatud joonisel 19, lk 78.

Foto 111. Valgevenest tellitud feloon Pärnu Issandamuutmise tekstiilikogust. *Madli Seperi foto.*

Foto 112. Kreekast pärit feloon ja epitrahheel Tallinna Siimeoni ja Hanna koguduse tekstiilikogust. *Madli Seperi foto.*

⁴³ Võimalik, et tellitakse ka mujalt, siin nimetasin põhilised tellimiskohad.

2.4.2.1 Hinnavõrdlus.

Võrdlesin kõige odavamad (see on tõenäoliselt kõige tellitavam kirikutekstiilide komplekt) ja kõige kallimat preestrirüü komplekti Sofrino, E-amfia ja St Elisabeth Convent kirikutekstiilide tellimiskataloogides. Komplekti kuuluvad: epitrahheel, vöö, epigonation, (ristkülikukujuline puusaehe), feloon.

Sofrino pakub kõige odavamad komplekti hinnaga 13500 rubla (190€). See on üleni sünteetilisest materjalist õmmeldud. Huvitaval kombel jäljendab selle kanga muster 1950. aastate tõenäoliselt samas vabrikus valmistatud kirikutekstiilide kangast (vt lisa 2 Leisi, kirje 11, 12). Kõige kallim pakkumine samas kataloogis on siidist, üleni masintikandiga kaunistatud komplekt, mis maksab 148000 rubla (2086 €).

E-amfia (Kreeka) pakub kõigem odavamad komplekti 469 € eest. See on ühevärviline sünteetilisest materjalist kreeka stiilis, ilma lisakaunistusteta masintikandis ristidega. Kõige kallima komplekti eest tuleb selle kataloogi järgi välja käia 1984€. See on sametist ja masintikanditega kaunistatud.

St Elisabeth Convent (Valgevenes) müüb kõige odavamalt üleni sünteetilisest materjalist õmmeldud komplekti 455 valgevene rubla eest (208€) ja kõige kallimat 5670 valgevene rubla eest (2591 €). Selle raha eest pakutakse sametist, naturaalsete pärlitega, kalliskivide ja kantillidega käsitsi metall-niidiga tikitud rüüd.

Lisaks tuleb maksta postikulu ja osade kaupade puhul ka tollimaks. Võõralt maalt tellitud kirikutekstiilid on võõrapärase muustriga. Minu soovitus oleks valmistada Eesti õigeuskirikutekstiilid kohapeal, kasutades eestipäraseid mustreid. Korralik meistri valmistatud preestrirüükomplekt on küll kallis, kuid püsib õige hooldamise korral aastakümneid, veidi kohendades ja ümber tehes, nii nagu õigeuskirikus läbi aegade on kombeks olnud, ka saja aasta jagu. Arvan, et tasub kogudustes raha koguda ja valmistada korralikud eestipäraseid kvaliteetsed kirikutekstiilid. On ju läbi aegade olnud kombeks pühendada Jumalale ilusaim ja parim. (Õigeusu vaimulike teenistusrõivad... 2009, lk 6)

2.4.3 Kohalike käsitöömeistrite valmistatud tekstiilid

Nii nagu kõigil eelnevatelgi ajastutel valmistatakse ka tänapäeval kirikutekstiile käsitööna, kuigi võrreldes eelnevate ajastutega vähem. Feloon fotol 113 on 1990. aastatest, kohalik käsitöö. Omapärane sellepolest, et siin on tahetud teha kreekapärast ilma tugevdatud ülaosata felooni, kuid on kasutatud slaavipärast lõiget. Seljas see väga hästi ei istu. Fotodel 114–116 on Eesti käsitöömeistrite valmistatud tekstiilid. Väikese omofori fotol 116 tikkis Sirje Säär, sellel on kujutatud piiskopmärtrid püha Stefanos ja püha Platon. (ees) ja Kristus (seljal). Ese on nägude tikandis. Tikkimiseks on kasutatud siidniite, kuldseid niite. Tehnikatest kasutati lõhestatud varspistet ja kuldtikandit. Tikandite valmistamiseks kulus kaks kuud.

Foto 113. Feloon Pärnu Issandamuutmise tekstiilikogust. *Madli Seperi foto.*

Foto 114. Surmutelaua lina Kohila kirikus. Epp Haabsaare töö. *Madli seperi foto.*

Foto 115. Preestrirüü komplekt Kohila koguduses, autor Madli Sepper. *Madli Sepperi foto.*

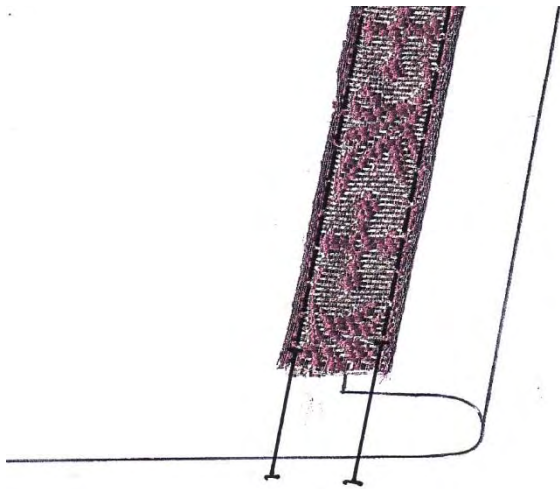

Foto 116. Väike omofor. Tallinna ja Kogu Eestimetrooliit Stefanosele kinkis Sirje Säär. Gennadi Baranovi foto.

Tänapäevaste kirikutekstiilide õmblustehnoloogia

1. Kreekapärane tehnoloogia: voodrist moodustub kant (vt joonis 19, lk 77). Seda tehnoloogiat kasutati juba kahe maailmasõja vahelisel ajal. Nii õmmeldakse tänapäeval ka slaavi stiilis kirikutekstiile.

2. Ilma voodrita vaimulikurüü komplekt. Põhiriide äär on keeratud paela alla ja moodustab kandi. (joonis 20) Sellistel rüüdel on pikad õmblused tehtud pesuõmblusena. Nii peamiselt valmistatakse vaimulike teenistusrõivaid.

Joonis 20 Ilma voodrita eseme ääre viimistlemine. Tehniline läbilõige. *Madli Sepperi foto.*

Tänapäevaseid tekstiile iseloomustab sünteetilisest materjalist, tihti vildist, tugevdus. Vaimulike teenistusrüüd tehakse ainult õhukestest materjalidest. Suuremalt jaolt sünteetilised, kuid kasutatakse ka lina puuvilla ja siidi. Enamik tekstiile on tellitud välismaalt, sest nii tuleb odavam.

Peatüki kokkuvõte.

Eesti majandus-poliitilise olukorra põhjal süstematiseerisin kirikutekstiilid nelja ajajärku (tsaariaegsed, kahe maailmasõja vahelised, nõukogudeaegsed ja taasiseseisvunud Eesti Vabariigi aegsed). Vaatlesin eri ajastutel kasutatud õmblustehnoloogiat ja materjale, kuna nende muutumise põhjal on võimalik esemeid dateerida. Tsaariaega iseloomustavad rasked kuld- ja hõbebrokaatkangad, aplikatsioonikand, väga korrektne rätsepatöö, kuldtikandis ristid, ažuursed

paelast punutud ristid (kuigi lihtsamaid neist neist valmistati tõenäoliselt ka nõukogudeajal), sametist nõörkandiga ääristatud tekstiilid. Enamikel komplektidest on vooder alla õmmeldud käsitsi.

Kahe maailmasõja vahelise aja tekstiilid tunneb ära iseloomuliku ringi sees olevate ristidega kanga järgi, mis on õhuke ja sisaldab puuvillale lisaks sünteetilist kiudu. Samas kasutati tõenäoliselt ka teisi vabrikus toodetud kangaid, mis ei olnud spetsiaalselt kirikutekstiilide õmblemiseks valmistatud. Ristid ja feloonitähht tehti sel perioodil käsitsi, need on kõik erinevad. Rätsepatöö ei ole enam nii korrektne. Õmblustehnoloogiliselt püütakse jäljendada tsaariaegset kandiga serva, kuid kant on ilma nõörita. Sel perioodil tuleb kasutusele nn. kreekapärane õmblustehnoloogia, kus voodri äär keeratakse üle põhiriide paremale poole ja õmmeldakse pael peale masinaga läbi voodri.

Nõukogudeaegsed tekstiilid on õhukestest puuvillastest kangastest spetsiifilise mustriaga (palju on ühesuguseid kangaid), ažuursete paelast punutud ristidega, lihtsate paeltega. Käsitsi valmistatud kirikutekstiilid tunneb ära sellele ajale omaste materjalide järgi (sits, krimpelen jt).

Tänapäevased komplektid on enamuses sünteetilistest kangastest, õhukesed, kerged, kasutatakse nii slaavi- kui ka kreeka stiilis kirikutekstiili. Samas jäljendab Sofrino mõnikord varem toodetud kangaid ja paelu – ka tsaariegseid. Käsitöömeistrite valmistatud tekstiile on raske ajastusesse paigutada, sest neil puuduvad iseloomulikud tunnused. Siin vaatlesin ajastule omaseid materjale ja kaunistus-stiile. Alates nõukogudeajast on mõned käsitöömeistrid valmistatud teada.

KOKKUVÕTE

Uurisn magistritöös Lääne-Eesti, saarte, Pärnumaa Ja Tallinna õigeuskirikutekstiile. Küllastasin 17 EAÕK kogudust, pildistades ja kirjeldades kirikutekstiile. Vaatlesin, millist õmblustehnoloogiat, käsitöötehnikaid ja materjale on nende tekstiilide valmistamisel kasutatud. Süstematiseerisin tekstiilid nelja ajajärku, arvestades Eesti majandus-poliitilist olukorda. Tsaariaegsed tekstiilid, kahe maailmasõja vahelise aja tekstiilid, nõukogudeaegsed ning taasiseseisvunud Eesti Vabariigi aegsed tekstiilid. Kirikutekstiilide olemuse, materjalikasutuse, lõigete ja kaunistuste eripära mõistmiseks uurisin ka nende üldist ligi 1700-aastast ajalugu ja sümboolikat.

Võrdlesin välitöödel kogutud andmeid selle-aegsete Venemaa vabrikute kirikuinventari tellimiskataloogidega ning Soome Õigeuskiriku Muuseumis “Riisa” olevate esemetega ja jõudsin järeldusele, et tsaariaegsed tekstiilid eristuvad hilisematest just õmblustehnoloogia ja materjalide poolest. Enamik tekstiile on tellitud Venemaa vabrikutest. Sel ajal kasutati naturaalseid materjale: puuvilla ja siidi, nendest valmistatud brokaati ja sametit, muareed, glasseed, sametbrokaati. Kirikutekstiilid olid õmmeldud kallistest kangastest. Osa tekstiile kaunistati aplikatsioon- kuld- või siidniitidega lilltikandiga. Õigeuskirikus on ajalooliselt välja kujunenud tikitud ja brokaadist tekstiilide kasutamine. Villast kasutatakse väga harva tikandi või maalitud tekstiilide aluskangana, linasest valmistatakse alus-stihhaare ja kirikulippe. Kristuse surikujusid ja kirikulippe ka kirjutati (maaliti). Olid levinud nõörkandiga ääristatud tekstiilid, kusjuures tsaariaegne kant on alati sametist ning lõigatud lõimesuunas; põhiriidest moodustuva kandiga tekstiilid ja käsitsi õmmeldud voodrist moodustuva kandiga tekstiilid. Vooder oli enamasti kollasest, vahel ka valgest või muud tooni puuvillasest riidest. Vaimulikurüüdel kasutati linast tugevdust, karikakatete tugevdus oli tavaliselt kartongist. Sel ajal kirikutekstiile üldiselt ei pestud. Kui mustaks said, vahetati välja vooder, et seda lihtsam teha oleks õmmeldi vooder alla käsitsi väikeste kinnituspistetega.

Välitöödel kogutud kahe maailmasõja vahelise perioodi tekstiilide andmete võrdlemine kiriku ajalehtedes (Uus Elu 1927; Elutõde 1938) avaldatud kirjeldustega ning Sindi vabriku ajaloo

uurimuse andmetega (Must 1985) näitas, et sellel perioodil kirikutekstiilid muutusid lihtsamaks. Arvati, et Eesti õigeuskirikute tekstiilid ei pea olema kallist brokaadist. Eesti vabrikutes toodeti küll spetsiaalseid kunstsiidist kirikutekstiilide kangaid, kuid õmblemise pidi iga kogudus ise organiseerima. Kui tsaariajal olid varasemad tekstiilid õmmeldud käsitsi, siis kahe maailmasõja vahelisel ajal valmistatud preestrirüükomplektid olid õmmeldud masinaga. Õmblustehnoloogia püüdis jäljendada tsaariaegset. Ühe variandina kasutati tavalist rätsepatoos levinud tehnoloogiat: põhiriidest jäeti kant ning pael õmmeldi masinaga läbi voodri peale. Teine sellele ajale iseloomulik tehnoloogia jäljendab tsaariaegset kandiga varianti, kuid kant on ilma nõõrita ning mõnel juhul juba lõigatud diagomaalselt. Kolmas tüüpiline tehnoloogia on nn. kreekapärane, kus vooder keeratakse ümber põhiriide ja õmmeldakse masinaga ääre peale läbi voodri pael. Karikakatete komplekte valmistasid üldjuhul käsitöömeistrid.

Nõukogudeaegsete tekstiilide kohta sain informatsiooni välitöödelt, intervjuudest ja vestlustest preestrite ja koguduste töötajatega. Sel ajal saadi kirikutekstiile nii Venemaalt (Sofrino vabrikutoodang) kui ka valmistati kohapeal käsitsi, kasutades käepäraseid materjale. Säilinud on nii oma-aegsetest kalleimatest ja moodsaimatest kangastest (brokaat, krimpleen) valmistatud tekstiile kui ka kõige odavamatest kangastest (sits, flanell) või vanadest esemetest ümber tehtud kirikutekstiile. Tugevdusena kasutati linast riidet, kartongi, kasvuhoonekilet. 1980. aastatel valmistatud vabrikus toodetud esemed olid kõik ühesugusest kangast. Õmblustehnoloogiana kasutati tavalisest rätsepatoost tuntud põhiriidest moodustuva kandiga varianti.

Tänapäevased kirikutekstiilid on tellitud peamiselt vabrikukataloogide (St Elisabeth Convent Valgevenes, Sofrino Venemaal ja e-amfia Kreekas). Väga vähe on käsitöömeistrite tööd. Põhjenduseks toovad koguduste esindajad, et nii on odavam. Võõralt maalt tellitud võõrapäraste mustriega esemed ei pruugi kõnetada eestlasi kirikus niipalju, kui eestipäraste mustritega kodumaised kirikutekstiilid. Hea planeerimise korral võib kogudus lubada endale Eesti meistrite valmistatud peent käsitööd, mis on küll kallis kuid jääb aastkümneteks. Läbi kõigi ajastute on eelnevate perioodide tekstiile edasi kasutatud.

Praktiliseks tööks taastasin kasutamiseks ühe tsaariaegse preestrirüükomplekti, millest räägin pikemalt artiklis : “See paeluv pael. Ühe preestrirüü taastamise lugu.” *Studia Vernacula nr 9 (2018)*.

Magistritöö tulemusena valmis ülevaade, millised tekstiilid on säilinud Lääne-Eesti ja Tallinna õigeuskirikutes. Koguduse töötajad ja muuseumi töötajad saavad selle põhjal dateerida, võrrelda ja süstematiseerida oma kogudes olevaid kirikutekstiile ja teadvustada nende väärtust. Läänepoolset Eestit hõlmav üldine uurimus on tehtud. Edasised uurimis-suunad võivad olla piirkondlike kirikutekstiilide täpsem uurimine või esemegruppide detailsem uurimine, näiteks Eestis säilinud Kristuse surikujud, kirikulipud, karikakatteid jm, sest kirikutekstiilidel on oluline koht meie kristliku kultuuri ajaloos.

SUMMARY

Master's thesis

SYMBOLS OF ORTHODOX CHURCH TEXTILES, THEIR AGE AND TECHNOLOGY BY THE EXAMPLE OF ITEMS IN WESTERN ESTONIAN AND TALLINN CHURCHES

The aim of this Master's thesis is to describe the techniques and materials used for the manufacture of textiles of the Orthodox Church in western Estonia, on the islands, in Pärnu County and in Tallinn⁴⁴. Often the textile items can be dated according to their technological solutions. I answer to the following questions in my research: what technology has been used for manufacture of textiles of the Orthodox Church in the researched area; how old are the church textiles that have preserved; what connections can be found between the materials, the technologies and the time of manufacture?

So as the Byzantine traditions moved together with the Christianity to Russia, they moved together with the Christianity further to Finland (Kantonen 2005, p 40) and to Estonia as well.

I chose particularly the church textiles from western Estonia and the islands because I myself come from Pärnu County. I have been dealing with the manufacture, recondition and restoration of church textiles over the 20 years. We got the permission and blessing from the Bishop of Pärnu and Saare County Alexander for our field works.

I examined the textiles of the Orthodox Church in western Estonia, on the islands and in Tallinn in my Master's thesis. I visited 17 congregations of the Estonian Apostolic Orthodox Church (EAOC). I took pictures of the church textiles and described them. I examined what sewing technology, artisanal craft techniques and materials have been used for the manufacture of these textiles. I classified the textiles into four time-periods, taking the Estonian economic-political situation into account: the textiles from the tsarist period, the textiles from the period between the

⁴⁴ These are the western areas of Estonia differentiating by their culture from eastern Estonia and south-eastern Estonia and especially from Setu district. "The orthodoxy of the inhabitants of Seto and their chapels (tsässonad) differ essentially from the orthodoxy in the other parts of Estonia." The orthodoxy reached in Seto district earlier and up to the Tartu Peace Treaty belonged to the sphere of influence of the Russian orthodoxy. "This has caused the clear difference in the culture of the inhabitants of Setu from the other parts of Estonia where the orthodoxy started to spread broader among the non-Germans in Estonia since the 1840ies only." (Although the orthodox churches in towns werw formwd earlier) (Plaat, Maasik 2011, p 14)

two world wars, the textiles from the Soviet period and the textiles from the period of the restored Estonian Republic. In order to understand the nature, the use of materials, the specific features of the patterns and ornaments of the church textiles, I studied their general history up to about 1700 years back and the use of symbols.

I compared the information gathered during the field works with the order catalogues of church equipment from the tsarist Russian factories (Прейсь-Курантъ 1907, 1910/11, 1911, 1912 and 1913) and with the items exhibited in the museum “Riisa” of the Finnish Orthodox Church and I came to the conclusion that the textiles of the tsarist period are distinguishable from the further ones especially by their sewing technology and materials. Most of the textiles have been ordered from the Russian factories. In those days natural materials were used: cotton, silk and the materials manufactured from these: brocade, velvet, moire, suède cloth and velvet brocade. The church textiles had been sewen from expencive fabrics.

Some textiles were decorated with application embroidery or the floral embroidery with gold and silk threads. The use of embroidered textiles and the textiles made of brocade was developed historically in the Orthodox Church. Woollen fabrics were very seldom used as basis fabrics for embroidery or that of painted textiles. Undermost vestments and church flags (*Orthodox labarum*) were made of linen. The Christ’s epitaphs and church flags have also been painted. The textiles hemmed with cord were spread, whereas the hem during the tsarist period was always made of velvet and cut warpways. So the textiles had hems whether formed from the basic fabrics or from the hand-sewn lining. The linings were mainly made of yellow, sometimes also of white or some other tone of cotton fabrics. In the case of ecclesiastical vestments, linen strengthenings were used, strengthenings for veils were usually made of cardboard. At that time the church textiles were not washed generally. If they got dirty, the linings were replaced and in order to make this easier, the linings were sewn to the basic fabric with small fixing stitches by hand.

The comparison of the information gathered in the field work of the textiles made between the two world wars with the descriptions published in church newspapers (Uus Elu 1927, Elutõde 1938) and with the records in the study about the history of Sindi factory (Must 1985) showed that in that period the church textiles became simpler. It was considered that the textiles of the Estonian Orthodox Church should not be made of expensive brocade. The Estonian factories still

manufactured specific fabrics of artificial silk for church textiles but every congregation had to arrange their sewing by itself. Whereas the earlier church textiles made during the tsarist period were sewn by hand, then the sets of priest vestments during the period between the two world wars were sewn with the machine. The sewing techniques tried to imitate the tsarist ones. A usual technique which was spread in tailor's work was used as one variant: the hem had been left from the basic fabric and the stripe was sewn on to the lining with the machine. The second technique specific to that period was imitating the variant with the hem from the tsarist period but the hem was without the cord and sometimes cut diagonally. The third typical technique was considered characteristic of Greece where the lining was wined around the basic fabric and the stripe was sewn with the machine to the edge of the lining. In general, sets of veils were made by handicraft masters.

As to the textiles made in the Soviet period, I got the information when performing the field works, taking the interviews or talking to the priests and members of the congregations working in the churches. At that time the church textiles were obtained from Russia (the production of Sofrino factory), as well as handmade locally, using the materials available. The preserved church textiles have been manufactured from the most expensive and modern fabrics (cotton print, flannel) or remade from the old things. Linen, cardboard or greenhouse plastics were used for strengthening.

The items manufactured in the 1980ies in the factory were all made of similar fabrics. The variant known from the tailor's work, i.e. with the hem to be formed from the basic fabric, was used as the sewing technique.

Present church textiles have been mostly ordered from the factory catalogues (E-amfia, St Elisabeth convent, Софрино). There are very few works made by handicraft masters. Representatives from congregations motivate this that so it is cheaper. The items with foreign patterns ordered from abroad need not address the Estonians in churches so much as domestic church textiles with the patterns characteristic of Estonia. In the case of good planning, the congregations can afford for themselves fine handicrafts made by the Estonian masters, which is certainly expensive but remains for decades. Through all the ages the textiles from the earlier periods have been continuously used on and on.

In each period I have brought out which textiles have been manufactured in factories (at the tsarist period and the Soviet time in Russia, at present in Belarus, in Russia, in Greece) and which are made by the local professional craft masters.

I restored a set of a priest vestment of the tsarist time for the practical work. I wrote about it longer in the article “This fascinating stripe. A story about the restoration of a priest vestment.” *Studia Vernacula No 9 (2018)*.

As a result of my Master’s thesis, an overview was completed showing what textiles have been preserved in the western Estonian and Tallinn orthodox churches. Based on this, member of congregations working in churches and employees in museums can date, compare and systematize the church textiles contained in their collections and treasure their value. A general study covering western Estonia is done. The future research directions may be the more specific examinations of regional church textiles or the more detailed examination of some groups of objects, for example, the Christ’s epitaphs, church flags, veils, etc. preserved in Estonia, since the church textiles have an essential place in the history of our Christian culture.

РЕЗЮМЕ

Магистерской работы

ПРАВОСЛАВНАЯ СИМВОЛИКА, ВОЗРАСТ И ТЕХНОЛОГИЯ ПРОИЗВОДСТВА ЦЕРКОВНОГО ТЕКСТИЛЯ НА ПРИМЕРЕ ТЕКСТИЛЬНЫХ ИЗДЕЛИЙ, НАХОДЯЩИХСЯ В ЦЕРКВЯХ ЗАПАДНОЙ ЭСТОНИИ И ТАЛЛИННА

Цель данной магистерской работы — это описать техники и материалы, используемые в производстве текстиля православных церквей в Западной Эстонии, на островах, в Пярнумаа и Таллинне⁴⁵. Часто текстильные изделия можно датировать по их технологическим решениям. В работе отвечаю на следующие исследовательские вопросы: какие технологии использовались в производстве текстиля православных церквей исследуемых регионов; каков возраст сохранившегося церковного текстиля; какие связи можно найти между материалами и технологиями, а также изготовителями.

Как византийские традиции приходили с христианской верой в Россию, точно также они распространялись дальше вместе с православием в Финляндии (*Kantonen 2005, s 40*) и в Эстонии.

Я выбрала церковный текстиль именно Западной Эстонии и островов, поскольку сама родом из Пярнумаа. Свыше 20 лет занимаюсь производством церковного текстиля, а также его упорядочиванием и восстановлением. Работы по сбору наглядного материала осуществились благодаря разрешению и благословению архиерея – епископа Александра, правящего Пярну-Сааремской епархией.

Я изучала в магистерской работе текстиль православных церквей в Западной Эстонии, на островах, в Пярнумаа и Таллинне. Я посетила 17 приходов, управляемых Эстонской

45 Это западные территории Эстонии, которые по своей культуре отличаются от Восточной Эстонии и Юго-Восточной Эстонии, в особенности от Сетумаа..

«Православие жителей Сету и их *цяссоны*. значительно отличаются от православия в других местах Эстонии». Православие в Сетумаа было уже раньше и вплоть до заключения Тартуского мирного договора находилось Сетумаа в сфере влияния Русской православной церкви. «Это обусловило ясную разницу православной культуры жителей Сету от всей Эстонии, где православие начало широко распространяться среди сельских жителей только в 1840 году». Хотя в городах были уже раньше православные церкви (*Plaat, Maasik 2011, lk 14*)

апостольской православной церковью, фотографируя и описывая находящийся там церковный текстиль. Я рассматривала, какие швейные технологии, техники рукоделия и материалы использовались в производстве текстиля.

Учитывая экономическо-политическую ситуацию в Эстонии, **систематизировала текстиль по четырём этапам:** текстиль царских времён, текстиль периода между Первой и Второй мировыми войнами, текстиль советского времени, а также текстиль периода восстановления независимости Эстонской Республики. Для понимания сути церковного текстиля, использования материала, особенностей вырезов и украшений я изучала их общую историю, насчитывающую приблизительно 1700 лет, а также символику.

Я сравнивала данные, полученные в ходе сбора наглядного материала, с данными, которые имеются в каталогах для заказов церковного инвентаря с российских фабрик царских времён (Прейсь-Курантъ 1907, 1910/11, 1911, 1912 и 1913), а также с предметами, которые находятся в Музее православной церкви Финляндии „*Riisa*“; и пришла к выводу, что текстиль царских времён отличается от более позднего только швейной технологией и материалами. Большая часть текстиля заказывалась с фабрик России. В это время использовались натуральные материалы: хлопок и шёлк, а также изготовленные из них парча, бархат, муар, глазет и бархатная парча. Дорогие ткани использовались для шитья церковного текстиля. Для украшения части текстиля использовалась вышивка с цветочными мотивами, которую вышивали аппликацией, золотой или шёлковой нитью. В православной церкви исторически сформировалось использование текстиля как полностью покрытого вышивкой, так и содержащего вышитые фрагменты, а также текстиля из парчи. Шерсть используется очень редко в качестве основы для текстилей с вышивкой или росписью, из льна изготавливаются подрисники священников и епископов. Плащаницу Христа и хоругви также писали на полотне. Ещё были распространены текстили окантовка шнуром. С царских времён окантовка была всегда из бархата и вырезалась в направлении основы; текстили с окантовкой, образованной из основной ткани, а также текстили, с окантовкой, образованной из подкладки, которая шилась вручную. Подкладка была, в основном, из хлопчатобумажной ткани жёлтого, иногда белого цвета или другого оттенка. На священнических рясах использовалось упрочнение из льна, а из картона делалось упрочнение для покровиц, которые использовались при покрытии ими потира (кубка). В то

время церковный текстиль, как правило, не стирался. Если он пачкался, то заменяли подкладку, чтобы это было легче сделать, её шили вручную, прикрепляя маленькими стежками.

Сравнение данных, полученных в ходе сбора наглядного материала о текстилях периода между Первой и Второй мировыми войнами, как с описаниями, которые опубликовывались в церковных газетах (*Uus Elu 1927; Elutõde 1938*), так и с данными, которые основывались на исследовании истории текстильной фабрики Синди (*Must 1985*), показало, что в этот период церковный текстиль упростился. Считалось, что текстиль православной церкви Эстонии, не должен был быть изготовлен из дорогой парчи. На текстильных фабриках Эстонии производились специальные ткани для церковного текстиля из искусственного шёлка, но пошив должен был организовать сам приход. Если более ранние текстили царских времён шились вручную, то в период между Первой и Второй мировыми войнами комплекты священнических ряс были сшиты на машинке. Швейная технология пыталась имитировать текстиль царских времён. В качестве одного из вариантов использовалась обычная технология, распространённая в портняжном ремесле: окантовку оставляли от основной ткани, а галун пришивали на машинке к подкладке. Вторая, характерная для этого времени, технология имитировала вариант царских времён с окантовкой, но она оставалась без шнура и в некоторых случаях она уже была вырезана по диагонали. Третья типичная технология, так называемая греческая, где подкладка оборачивалась вокруг основной ткани и галун пришивалась на машинке к подкладке. Комплекты покровиц, которые использовались при покрытии ими потира, изготавливались, как правило, вручную умельцами.

Я получала информацию о текстиле советского времени в ходе сбора наглядного материала, а также в интервью, беседах со священниками и работниками приходов. В это время церковный текстиль получали как из России (фабричное производство *Sofrino*), так и изготавливали его на месте вручную, используя подручные материалы. Сохранились текстили, изготовленные как из тканей, наиболее дорогих и модных для своего времени (парча, кримплен), так из более дешёвых тканей (ситец, фланель) или церковный текстиль, вовсе переделанный из старых предметов. В качестве упрочнения использовались ткань из льна, картон, плёнка для теплицы. Все предметы, которые изготавливались на текстильной

фабрике в 1980-х годах, были из одинаковой ткани. Как вариант, известный в обычном портняжном ремесле, в качестве швейной технологии использовалась окантовка, образованная из основной ткани.

Современные церковные текстили заказываются, в основном, по каталогам с фабрик (*E-amfia*, *St Elisabeth convent*, Софрино). Незначительно представлено рукоделие умельцев. Представители приходов в качестве обоснования приводят аргумент, что так дешевле. Предметы с чужеродными узорами, заказанные за границей, в церкви не могут тронуть жителей Эстонии настолько, как это делают отечественные церковные текстили с эстонскими узорами. В случае хорошего планирования приход может себе позволить изящное рукоделие, которое хоть и обойдётся дорого, но служить будет десятилетиями. Во всех эпохах продолжает использоваться текстиль от предыдущих периодов.

В каждом периоде я вынесла отдельно, какие текстили изготавливались на текстильных фабриках (в царские времена а также советского времени в России, в настоящее время в Беларуси, России, Греции), а какие изготавливались местными умельцами.

В качестве практической работы восстановила для использования один комплект священнической рясы, о чём подробнее повествую в статье: «*See paeluv pael. Ühe preestrirüü taastamise lugu*. (Это обворожительная тесьма. История восстановления одного комплекта священнической рясы)» (*Studia Vernacula* № 9, 2018).

В результате магистерской работы появился готовый обзор о том, какие текстили сохранились в православных церквях Западной Эстонии и Таллинна. Работники приходов и музеев на его основании могут датировать, сравнивать и систематизировать церковный текстиль, находящиеся в их приходах, а также осознавать ценность текстиля. Проведено общее исследование, охватывающее Западную Эстонию. Дальнейшие исследования-направления могут быть связаны с более точным исследованием региональных церковных текстилей или с более детальным исследованием группы предметов, например, в Эстонии сохранились плащаницы Христа, хоругви; покровицы, которые используются при покрытии ими потира, и пр., потому что церковный текстиль занимает важное место в истории нашей христианской культуры.

ALLIKAD.

Altnurme, R. *et al.* 2018. Eesti kiriku- ja religioonilugu. Õpik kõrgkoolidele. Tartu: Tartu Ülikool.

Ball, L.J. 2006. A Double-Headed Eagle Embroidery: From Battlefield to Altar. *Metropolitan Museum Journal*, Vol. 41. p. 59-64.

Bréhier, L. 2009. Bütsantsi kultuur. Tallinn: Varrak.

Bristol, L. 2016. Kuldtikand Eestis: Väljakujunemine 20.sajandi alguses ja kohanemine kaasajal. [Magistritöö]. Tartu Ülikool. Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia, Viljandi.

Eesti Apostlik-Õigeusu Kirik <http://www.eoc.ee/oigeusu-kirik-maailmas> (14.05.2019)

Eesti-vene õigeusu seletav sõnastik http://www.orthodox.ee/orthodic/dict_ee.html (14.05.2019)

Ehtemaailm:

https://www.ehtemaailm.ee/index.php?route=information/information&information_id=10

(14.05.2019)

Elutõde 1938

Gonzales, A. E. J. 1972. Byzantine imperial paradigm and Eastern liturgical vesture. *The Greek Orthodox Theological Review*, vol 17, no 2, p 255–267.

Gonzales, A.E.J. 1976. Furter commentary on the byzantie imperiaal prototype and eastern liturgical vesture. *The Greek Orthodox Theological Review*, vol 21, no 1. p 71–84.

Hagia Sophia museum <https://ayasofyamuzesi.gov.tr/en/mosa-patriarch-mosaics-tympanum>
(14.05.2019)

Hirvoja, T. 2019. Autori intervjuu. 24. jaanuar.

Jaani kogudus ja kirik: Kirikulaul: “Püha, püha, püha...” <https://www.facebook.com> (14.05.2019)

Kantonen, M. 2005. Arkivaatteista jumalanpalvelus-puvuksi. Papin liturgisten vaatteiden historiallinen kehitys. *Ikonimaalari* 1, s 38–47.

Karapanagiotis, I; Karydis, C. 2008. Ecclesiastical garments of Mount Athos: history, typology and colouring matters. *9th International Conference on NDT of Art, Jerusalem Israel, 25-30 May*. p 1–10. www.ndt.net/search/docs.php3?MainSource=65

Kasala, K; Petterberg-Laurila, I. 2016. Mida? Miks? Kuidas? Õigeusu teadmiste käsiraamat. Tallinn: EAÕK kirjastus.

Keskküla, A. 2019. Autori intervjuu. Pärnu. 20. jaanuar.

Kirik – Jumalakoda. Церковь – храм Божий. 2007. Tallinn: EAÕK kirjastus koostöös L’association Catéchèse Orthodoxe de France’iga.

Kirikute hooldusraamat. 2007. Tallinn: Muinsuskaitseamet.

Koger, H. 2016. Tikkimine. Õpipoisist meistriks. Tallinn: Hea Lugu.

Konsa, K. 2016. Säilitamine, konserveerimine, restaureerimine – mis ja milleks? *Muuseum. Konserveerimine*. nr1, lk 5–9.

Kormašov, Orest (kunstnik, õppejõud, ikooniloolane) 2017, loeng 26.10.

Kousoulou, T. 2013. Conserving the legend: conservation and research of a sixteenth-century sakkos from Mount Athos. *Journal of the Institute of Conservation. Vol 36, No 1*. p 18–34. DOI: 10.1080/19455224.2013.797357

Lampio, A. 2005. Hautakuva. Keskiajan Bysantista nyky-Suomeen. . *Ikonimaalari* 1, s 68–72.

Măruțoiu, C; Troșan, L; *et alii*. 2013. Scientific investigation of pigments employed for “Crucifixion” processional flag painting from the Ethnographic Museum of Transylvania Heritage. *Studia UBB Chemia, LVIII, 4*.p 161–172.

Must, A. 1985, Sindi linn ja 1. detsembri nimeline vabrik 1833/1983. Tallinn: Eesti raamat.

Onasch, K. & Schnieper, A. 2003. Ikoonid. Lummus ja tõelisus. Tallinn: OÜ Trak Pen.

OrthodoxWiki <https://orthodoxwiki.org> (07.03.2019)

Paaver, M-L. Kirikutekstiilide Inventarinimekiri. 2006–2010. Kuressaare Püha Nikolai Jmetegija Kirik. Muinsuskaitseameti arhiiv. ERA.50252.13070

Paaver, M-L. Kirikutekstiilide inventarinimekiri. 2008. Kihnu õigeusu kirik. Muinsuskaitseameti arhiiv. ERA.5025.2.13072

Paaver, M-L. Kirikutekstiilide Inventarinimekiri. 2010. Kuriste õigeusu kirik. Muinsuskaitseameti arhiiv. ERA.5025.2.13071

Palli, Madis (isa Mattias, preester) 2017, suuline teade autorile, 23.02.

Pappel, T. Idakiriku liturgilised värvid.

<https://ortotossike.blogspot.com/ee/search?q=Idakiriku+liturgilised+värvid> ,(11.02.2018).

Petrova, V. 2006. Vene õigeusu kirikutekstiilid Eestis. [Bakalaureusetöö]. Eesti Kunstiakadeemia. Tallinn.

Piiskopliku jumalateenistuse kord. 2008, Tallinn: EAÕK Kirjastus.

Plaat, J. & Maasik, A. 2011. Õigeusu kirikud, kloostrid ja kabelid Eestis. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia.

Poska, Jüri. 1968. Piiskop Platoni martüürium. Tõlkinud ülempreester Mattias Palli *Metropoolia nr 85 (2018)*

Priha, P. 2005. Idän ja Lännen kirkkotekstiiliperinne Suomessa. . *Ikonimaalari* 1, s 9–14.

Quenot, M. Ikon.1991. Aken kuningriiki. Tallinn: Logos.

Raabe, M. 2003. Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku tekstiilid aastatel 1917–2000. Tallinn:Tallinna Pedagoogikaülikooli kirjastus.

Riefstahl, R. M. 1932. Grec Orthodox Vestments and Ecclestical Fabrics. In: The Art Bulletin, vol.14, No 4, p. 359–373.

Schvak, T. 2015. Eesti õigeusu kiriku lugu 19. sajandist tänaseni. *Mitut usku Eesti IV. Valik usundiloolisi uurimusi: õigeusu eri*. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, lk 40–86.

Seležnjov, S. 2005. Põltsamaa kiriku ja koguduse ajaloo. *Usk ja elu* 1. lk 21–24.

Sepper, M. 1998. Märkmed Tallinna Issandamuutmise Peakiriku tekstiilide hooldajana. [käsikirjalised märkmed]

Sepper, M. 2017–2019 Välitööd.

Sepper, M. 2018. See paeluv pael. Ühe preestrirüü taastamise lugu. *Studia Vernacula köide 9. Esemete elulood. Object Biographies*. lk 126–147.

Sõtšov, A. 2008. Eesti Õigeusu piiskopkond Nõukogude religioonipoliitika mõjuväljas. 1954–1964. [doktoriväitekirj]. Tartu Ülikool. Tartu.

Sõtšov, A. 2018 loengud Usuteaduste instituudis.

Säppi, L. 2008. Flora ja Fauna kirkkoteksteileissä. *Flora ja Fauna. Kasvi- ja eläinaiheita ortodoksisen kirkon esineistöissä*. Jyväskylä: Maahenki Oy, s 8-101.

Säppi, L. 2012. Textile Tresures. *Treasures of Valamo Monastery*. Helsinki: Valamo Monastery, p. 248–289.

Säppi, Leena (*Riisa* muuseumi tekstiilirestauraator) 2016, suuline teade autorile, 26.11.

Säär, S. 2006. Kirjatud paradiis – õigeusu kirikutekstiilid. *Metropoolia nr 31*. lk 6.

Säär, S. 2007. Õigeusu kirikutekstiilid. *Metropoolia nr 34*. lk 6.

Säär, S. 2007. Õigeusu kirikutekstiilid. *Metropoolia nr 35*. lk 5.

Säär, S. 2007. Pühade esemete katmine. *Metropoolia nr 33*. lk 5.

- Teenistusraamat. 2014. Tallinn: Eesti Apostlik-Õigeuskirik.
- Tolmachoff, E. s.a. Ancient Russian ecclesiastical embroideries.
- Toon, M. 1997. EAÕK Kuressaare Püha Nikolai koguduse ajalugu. Kuressaare: EAÕK Kuressaare Püha Nikolai kogudus.
- Tölp, Tauri (Tarasios) Usuteaduste Instituudi õigeusu õppetooli koordinaator) 2017, loeng 17.05.
- Uus elu 1927
- Varandused Preestrikuubedes. 1931. Rahvaleht. 11.04.
- Vikipeedia: <https://et.wikipedia.org>(12.01.2019)
- Vissel, K. 2007. Setumaa pühaserätid. [Seminaritöö]. Tartu Ülikool. Tartu Ülikooli Viljandi kultuuriakadeemia, rahvusliku käsitöö osakond. Viljandi.
- Wikipedia.2017 <https://www.wikipedia.org/>,(18.02.2017).
- Woodfin, W. T. 2012. The Embodied Icon: Liturgical Vestments and Sacramental Power in Byzantium. Oxford : Oxford University Press.
- Õigeusu alused. Sissejuhatus õigeusu kiriku õpetusse. 2009. Tallinn: Püha Issidori Õigeusu Kirjastuselts.
- Õigeusk+... <https://orthodox.weebly.com/puha-platoni-elu.html> (14.05.2019)
- Õigeusu vaimulike teenistusrõivad. Kiriklikud sakraalemed. Богослужебное одеяние духовенства Православной Церкви. Церковная утварь. 2008. Tallinn: EAÕK kirjastus.
- Дерябина, Т. 2014. Архаичное и традиционные технологии в современном дизайне церковного текстиля. [Диссертация]. Санкт-Петербургский Государственный Университет Технологии и Дизайна. Санкт-Петербург. http://sutd.ru/upload/dissertacii/Deryabina_dis.pdf
- Еременко, Т.И. 2001. Вышивка: Техника. Приемы. Изделия. Москва: АСТ-пресс книга.

Катасонова, Е.Ю. 2005. Золотое шитье домонгольской Руси. X-XIII вв. *Убрус. Церковное шитье – история и современность*, Выпуск 4, с. 24–45.

Катасонова, Е.Ю. 2007. Материалы к иконографии покровцов в лицевом шитье. Часть 2 (окончание). *Убрус. Церковное шитье – история и современность*, Выпуск 8, с. 11–62.

Маясова, Н.А. 2005. К истории древнерусского лицевого шитья. *Убрус. Церковное шитье – история и современность*. Выпуск 4, с. 2–6.

Настольная книга священнослужителя. Том 4. Москва 1983.

http://www.odinblago.ru/nastolnaia_4/ (16.09.2018).

Облачение священника. в Православие и мир. 2005. <http://www.pravmir.ru/svyashhennye-oblacheniya/>, (2.05.2017).

Петров, А. С. 2008. Изображения подвесных пелен в византийском искусстве. *Убрус. Церковное шитье – история и современность*. Выпуск 9–10, с. 3–8.

Православие в Эстонии. X-XXI столетия. Имена личные и храмы. Энциклопедический справочник. 2014. Таллин: Tarbeinfo OÜ.

Троицкий, В. 2011. История плащаницы. *Убрус. Церковное шитье – история и современность*. Выпуск 15–16, с. 63–83.

Юдаков, М. А. 2013. Порядок употребления архиерейского омофора за божественной литургией в Русской Церкви (исторический анализ) *Богослвские труды* Выпуск 45, Москва: Издательство Московской Патриархии Русской Православной Церкви. с 308–324.

Якунина, Л. 1955. Русское шитье жемчугом. Москва: Искусств

Kataloogid:

E- amfia: http://www.e-amfia.gr/index.php?route=information/information&information_id=15
(14.05.2019)

St Elisabeth convent: <https://catalog.obitel-minsk.com/orthodox-priest-vestment-custom-order.html> (14.05.2019)

Добавление къ преись-курантамъ 1910–1911 г. Григорія Ивановича Заглодина. Фабрикатъ парчевыхъ шелковхъ матерій, глазета, золото-кружевныхъ товаровъ. Механическое ткачество. Москва.

Прейсь-Курантъ 1907 парчи и церковной утвари. Поставщик двора Его Император. Величества фабрикантовъ торговаго дома Ф. С. Юнова С-вья и К^о. Москва.

Прейсь-Курантъ 1911 оптоваго склада парчи, церковныхъ облаченій и прочихъ предметов Алексѣя Йвановича Оомина. Москва.

Прейсь-Курантъ 1912 Григорія Ивановича Заглодина. Фабрикантъ парчевыхъ шелковхъ матерій, глазета, золото-кружевныхъ товаровъ. Механическое ткачество. Москва.

Прейсь-Курантъ 1913/1914 Фабриканты парчевыхъ и шелковхъ издѣлй Бр. Н. и С. Заглодины. Москва. [säilinud osaliselt].

Прейсь-Курантъ на 1910/11 г.г. Фабриканты торговый домъ „М. Н. Никифоровъ и К^о“. Парчи, облаченій, церковной утвари и предметовъ церковнаго служенія. Москва.

Прейсь-Курантъ *s.a.* Фабрикантъ парчи Александръ Васильевичъ Голосовъ. Москва.

Софрино: <https://sofrino.ru/> (14.05.2019)

LISA 1 KIRIKUTEKSTIILIDE AJALUGU JA SÜMBOOLIKA

SISUKORD

1. Vaimulike teenistusrõivaste ajalugu ja sümboolika.....	116
Stihhaar	116
Oraar	120
Käised	123
Epitrahheel	125
Vöö.....	127
Felon	128
Ristkülikukujuline puusaehe.....	135
Epigonation ehk rombikujuline puusaehe.....	136
Sakkos.....	138
Omofor.....	141
Mantia	144
2. Sisustustekstiilide ajalugu ja sümboolika	148
Altari tekstiilid	148
Teised sakraaltekstiilid.....	158

1. Vaimulike teenistusrõivaste ajalugu ja sümboolika.

Õigeusk ja vaimulike rõivad on pärit Bütsantsi kultuurist ja jõudnud Eestisse läbi Venemaa. Seepärast on siinmail kasutatud ajalooliselt slaavi stiilis teenistusrõivaid. Alates 1996. aastast kasutatakse aga järjest rohkem kreeka stiilis teenistusrõivaid. Seepärast kirjeldan siin rohkem slaavi stiili, kuid pöoran tähelepänu ka slaavi ja kreeka stiili erinevustele.

Stihhaar

Stihhaari kannavad teenistusrüü osana kõik vaimulikud. Arvatakse, et stihhaar on arenenud rooma pikast tuunikast, mida sel ajal kanti alusrüüna. Rõivas käis üle pea ja ulatus pahkludeni. Tavaliselt kanti selle peal vööd. (Gonzales 1976, pp 71, 72) Stihhaariks (sticharion) nimetati see riietuse Bütsantsis. Jõukama kihi stihhaarid olid siidist ja mitmevärvilised, kuldsete pealeõmmeldud või sissekootud paeltega. Paeltega stihhaare tohtisid 10. sajandini kanda ainult ametimehed ja nende naised. (Bréhier 2009, lk 33) Näiteks senaatori tuunikal olid kaelakaares ja allääres purpursed paelad. Ratsanikud⁴⁶ kandsid kitsaid paelu. Vaimulikud kandsid alguses (4. sajandil) kahte moodi tuunikaid. Varrukatega ja ilma. Varrukatega tuunikast arenes stihhaar ja hiljem ilma varrukatega tuunikast piiskopirüü – sakkos. (Gonzales 1976, p 72)

Algne vaimuliku stihhaari materjal oli linane – sellest valge värvus. Hiljem tehti stihhaare ka siidist. (*ibid*, p 74) Stihhaari tavaline värvus oli valge. See sümboliseerib inglite rõivaste kirkast värvi. Valge värv⁴⁷ kõneleb puhtusest ja laimatuses, mida vaimulikuks pühitsetud inimeselt eeldatakse. Viidatakse ka valgele ristimisrõivale, mis kujutab Kristuse ülestõusmise kirkust, uue elu valgust, mille osaliseks ristitu on saanud. Seda nimetatakse ka pääsemise ja rõõmu rõivaesemeks. Stihhaar on uue elu võrdkuju, milles kristlased on kutsutud ringi rändama. (Kantonen 2005, s 41)

Paastu ajal kanti ka (tume-)punast stihhaari. See sümboliseeris kristuse kannatusi (Woodfin 2012 kl 6). Seda samastatakse punase rüüga, mis pandi enne ristilöömist Kristusele selga. *Need on pesnud oma rüüid ja teinud selle valgeks talle veres Ilm 7:14* (Настольная книга...1983, с 127) *Nad võtsid ta riidest lahti, panid temale selga purpurmantli. Mt 27:28.* Hiljem on see tähendus

⁴⁶ *equites* – Seisus Roomas (Palli, M. 2019. Kirjalik kommentaar 28.03.2019).

⁴⁷ Vt Liturgilised värvused - valge

omistatud feloonile⁴⁸. Siit võiks hargnema hakata ka paastuajal kantava märtrite punase värvi sümboolika⁴⁹.

Arvatakse, et stihhaar on saanud oma arengus mõjutusi Bütsantsi keiserlikust garderoobist. Sealt tulid erinevad liturgilised värvused. (Gonzales 1976, p 74) Hilis-Bütsantsi perioodil hakati stihhaari tegema mustrilisest siidist või kaunistati see tikanditega. (Woodfin 2012, p 6)

Juba Bütsantsi ajal arenesid erinevates suundades diakoni ja preestri ning piiskopi stihhaarid. Diakon kannab stihhaari pealmise rüüna, preester ja piiskop aga alumise rüüna. Seepärast räägin siin eraldi diakoni stihhaarist ja preestri ning piiskopi alusstihhaarist. Preestri ja piiskopi stihhaar teineteisest pea-aegu ei erine, seepärast saab käsitleda neid koos.

Foto 1 Slaavi stiilis diakoni stihhaar. Pärnu Issandamuutmise kiriku tekstiilikogu. Madli Seperi foto.

Diakoni stihhaar (foto 1) on laiade varrukatega, Lahtivõetuna risti kujuline, külgedelt lahti – alguses kinnitati väikeste paelakestega, hiljem nõõpidega. Stihhaari ääres olid (ja on praegugi) kaunistuspaelad. (Woodfin 2012, p 6) Diakoni stihhaar on pealne riietus ja see valmistatakse liturgilistes värvides brokaadist, sametist või teistest kallistest kangastest. Niiviisi diakon, kui Jumala teener, kandes kalleid (kuldseid) rõivaid, sümboliseerib Kristuse Kiriku puhtust, sära, valgust, uut Jeruusalemma. (Настольная книга...1983, с 128, 129)

Vertikaalsed paelad tähendavad osade teadlaste arvates vereoja, mis voolas välja Kristuse naela-aukudest, teised leiavad, et Konstantinoopoli Herman mainis Kristuse küljehaava (Woodfin 2012, p 15) Rist stihhaari seljal sümboliseerib risti, mida Jeesus kandis seljas Kolgatale (Sama tähendus on preestri pealmise rüü – felooni ristil).

See on tunnistus, et stihhaari kandmine on Kristuse teenimine. Samasugust stihhaari kannavad ka selleks õnnistatud altariteenrid ja lugejad. Diakonid

⁴⁸ Vt *Feloon*

⁴⁹ Vt Liturgilised värvused – märtrite punane.

ja lugejad on palvetades inimeste poole seljaga. Slaavi stiilis stihhaari rist asub allpool seljal olevat horisontaalset paela, sest Kristuse ristikannatused olid pärast tema piinamist ja risticurm on tähtsam, kui piinamine ja kannatused. Alläärest veidi üleval pool olev kaunistuspael tähendab köidikuid, millega seoti Jeesuse jalad, kui ta oli vangis. Kõik paelad kokku sümboliseerivad Kristuse kannatusi, jumalikku jõudu ja õnnistust, mis on stihhaari kandjale ülevalt poolt antud. (Настольная книга...1983, с 128) Kreeka stiilis diakoni stihhaaril ei ole laiu paelu (foto 3).

Foto 2 Preestri stihhaar. Pärnu
Issandamuutmise kiriku tekstiili kollektsioon.
Madli Seperi foto.

12. sajandil kirjeldati stihhaari paelu kui piiskopi privileege. (*ibid*, с 128) Louis Bréhier mainib, et **piiskopi stihhaar** oli siidist (2009, lk 159) Tänapäeval on slaavi stiilis piiskopi alus-stihhaaril kindlasti narmad. Kaunistuspael narmastest ülevalpool sümboliseerib ka siin Kristuse haavaest voolavat verd. **Preestri ja piiskopi stihhaar** (Foto 2) on õhukesest materjalist. Kreeka stiilis kantakse laiade varrukatega stihhaari, mille otstes on sisselõiked ja nõörid. Varrukad nõöritakse tihedalt ümber käe ja sinna peale pannakse kätised. Slaavi stiilis stihhaar nõöritakse samuti kokku, kuid on kitsaste varrukatega. Need nõörid tähendavad Kristuse ahelaid⁵⁰. Seepärast ei ole preestri ja piiskopi stihhaaril otstes kaunistuspaela. Pael puudub ka alus-stihhaari õlgadelt, sest preestril ja piiskopil on paelad pealmisel rüül – feloonil ja sakkosel, säilitades oma algse tähenduse⁵¹. Diakon kannab kätiseid laiade varrukatega stihhaari all alusräsa peal. Preester ja piiskop kannavad stihhaaril vööd.(Облачение священника) Alusrüü seljal on ainult rist. Kuna rüü alumine äär jääb felooni alt paistma, on sellel samasugused paelad, kui diakoni stihhaaril. Säilib ka nende tähendus.(Настольная книга...1983, с 129). Slaavi stiilis nimetatakse preestri ja piiskopi alusstihhaari vene keeles *подризник* – *риза* on vaimulikurüü ja *подризник* selle alusrüü.

⁵⁰ Vt *Kätised*

⁵¹ Vt *Feloon ja Sakkos*

Ka alusrüül on tänapäeval külgedel avad nagu diakoni stihhaarilgi. Slaavi stiilis alusrüü on soovitatavalt valge. (Облачение священника) Kui diakoni stihhaar on külgedelt nõõbitav, siis preestri alusrüül on kaenla all külgedel õmblused umbes puusani lahti jäetud, millest läbi preester seob vöö – see paistab ainult eest ning vajadusel saab kasutada alusrässa taskuid, et panna sinna teenistusraamat.

Foto 3 Kreeka stiilis diakoni stihhaar. Tallinna Siimeoni ja Hanna Katedraali tekstiilikogust. *Madli Seperi Foto.*

Venekeelsetes allikates (Облачение священника, Настольная книга...) väidetakse, et alus-stihhaari kandis Jeesus ise. Tänapäeval kantakse sellist rõivatüüpi traditsioonilise rahvarõivana paljudes idamaades. Venemaal kandsid vaimulikud 17. sajandi lõpuni⁵² alus-stihhaari asemel rahvarõivastest pärit villast alusrüüd *сукна*⁵³ Pärast reformi oli vaimulikel kohustuslik kanda kreekapäraseid alus-stihhaare, kuid ilmnes, et see õhuke, lai, külgedelt lahtine riietuse, mis oli mugav Kreeka kuumas kliimas, ei sobinud Venemaa külma talve. Siis hakati preestri alusrüüd taljesse töötlemata ja tehti see paksemast materjalist. 18. sajandil, kui Venemaal pidi mood olema euroopalik, ühtlustus ka vaimulike rõivastus. Näiteks võeti kasutusele kindlad liturgilised värvused. (Облачение священника)

Preestri ja piiskopi alusrüü sümboliseerib hinge puhtust, lahtiütlemist maisest, südame rahu. Vaimulikud seda kandes järgnevad Jeesusele Kristusele, nii nagu jüngrid. Veel tähendab alusrüü Jumala armu, mis ümbritseb vaimulikke nende inimlikes nõrkustes. (Настольная книга...1983, с 126) Mitmes Ilmutusraamatu kohas viidatakse sellele, et valge rüü on kohale jõudnute sümbol: *Kes võidab, see ehitakse valgete riietega... Ilm. 3:5.* (Kantonen 2005, s 42)

⁵² Arvatavasti Peeter I reformideni (Autori märkus)

⁵³ See on kalevist püstkraega taljesse töödeldud kuub, mida kandsid nii mehed, kui ka naised.

Stihhaari selgapanemisel öeldakse riietumispalve: *Mu hing on väga rõõmus Issandas, sest Ta on mu ehtinud päästeriidega ja katnud rõõmukuuuga; otsekuinpeigmehe on Ta mu krooniga ehtinud ja kui pruudi kaunistanud ilusa ehtega. Js 61:10.* (Teenistusraamat 2014, lk 72)

Oraar

Oraar kuulub diakoni teenistusriiete juurde. See on pikk kitsas, umbes kaks meetrit pikk riba. Diakon kannab seda enamiku aja jumalateenistusest oma vasakul õlal (kinnitatuna nõõbiga stihhaari külge) nii, et üks ots on ees, teine taga (foto 4). Enne armulauda mähitakse oraar ümber keha, nii et see moodustab seljal risti, liigub üle õla ette ja otsad pistetakse samast oraarist moodustunud vöö vahele⁵⁴. Seda kirjeldatakse juba vanades liturgilistes tekstides, kuigi Bütsantsi freskodel kannavad ingel-diakonid oraari ka armulaua ajal nii, et üks ots on ees, teine taga. (Woodfin 2012, p 6) Peale osadust paneb diakon oraari jälle tavalisse asendisse. Ristikujuliselt pandud oraar tähendab ingli vööd, millest räägitakse Johannese Ilmutusraamatus (vt Ilm 15: 6). Seepärast kaunistati vanasti oraar kulla ja tikanditega või tehti kuldsest brokaadist. Oraaril on seitse risti, see on märk sellest, et diakonid võtavad Kristust teenides oma risti enese kanda. Veel tikitakse oraarile taimornamendid, mis väljendavad mõtet, et Jumala teenimine on kõige elava teenimine. Paelad (slaavi stiilis) oraaril sümboliseerivad Jumala välja valatud õnnistust. Otstes olevad põiki paelad tähendavad loobumist maistest kirgedest, narmad (tihti pannakse sinna erikujulisi kaunistustega narmaid) on kui ingli tiiva suled, mis kiriklikus sümboolikas tähistavad hingi, mis on puhtad. See tähendus kandub edasi nii epitrahheelile, kui ka omoforile. Samal põhjusel kaunistatakse tihti narmastega ka alus-stihhaar äär. (Настольная книга... 1983, с 129–132).

Oraar on diakoni tunnus. Selle üks ots ripub eest alla ja jumalateenistuse ajal hoiab diakon seda kolme sõrmega oma paremas käes ning annab sellega signaale, millal alustada liturgias uut tegevust. Näitab, millal alustada laulu, millal lugeda, dirigeerib, õnnistab. Ta teeb seda palju kordi nii, et oraar hakkab lainetama. Lainetus sümboliseerib ingli tiibade liikumist. (Woodfin 2012, p 70)

⁵⁴ Kreeka süsteemis on veel alamdiakon, kes kannab oraari koguaeg risti viisi, kuid Eestis on tulenevalt slaavi stiilist kombeks õnnistada lugeja-altariteener, kes kannab ainult stihhaari. Kreeka süsteemis alamdiakoni ja slaavi süsteemis lugeja-altariteenri ülesanded on samad. (Jutuajamisest diakon Mariusega (06.07.2018))

Kui diakon võtab osa pühadest andidest, siis ta kehastub kuuetiivaliseks seeraviks. *Temast kõrgemal seisid seeravid; igaihel neist oli kuus tiiba: kahega ta kattis oma palet, kahega ta kattis oma jalgu ja kahega ta lendas. Ja need hüüdsid üksteisele ning ütlesid: "Püha, püha, püha on vägede Jehoova! Kõik maailm on täis tema au.*(Js 6:2–3) (Woodfin 2012, p 70 ja Настольная книга... 1983, с 131)

Ülemdiakoni topeltoraarile on kirjutatud sõnad: "püha, püha, püha". See fraas on pärit liturgiasse kuuluvast inglite ülistuslaulust: "püha, püha, püha on Issand Seebaot."⁵⁵(Gonzales 1976, p 75) See pannakse peale alustades tagant, üle vasaku õla, siis parema käe alla umbes puusani ja uuesti tagant üles, jälle üle vasaku õla eest alla ning sümboliseerib ülemdiakoni, kui vanema tarkust. Ta on seatud üle teiste diakonite neid juhendama. (Настольная книга... 1983, с 132) Ülemdiakoni oraar on umbes viis meetrit pikk (foto 5).

Püha altari ümber toimetavad diakonid seotakse tähenduslikult Jumala trooni ja selle ümber olevate inglitega. Bütsantsi ajal sekkus jumalateenistusse ka keiser, on kirjeldatud, kuidas ta tuli ülevalt alla oma troonile, riietus seal stihhaari ja oraari ja võttis armulauast osa. Bütsantsi kunstis on keisrit kujutatud inglina nii nagu diakoneidki. Bütsantsiaegne kiriklike rõivaste taevase ja maisega seotud tähenduste süsteem on seotud keiserliku hierarhiaga. (Woodfin 2012, pp 203, 205)

Diakonit võrdleb inglina ka Gonzales: diakon on jumalateenistusel alustavas rollis, kui ingel, kui teenija vaim. *Eks nad kõik ole teenijad vaimud, läkitatud abistama neid, kes õndsuse pärivad?* (He 1:14) (1976, p 74) See meenutab diakonile, et oraari kandmine sümboliseerib hinge puhtust: nii oma teenimises, kui ka elus on vaja täita Jumala tahet, jäljendada ingleid. (Настольная книга... 1983, с 131)

⁵⁵ „Issand Seebaot“ – Seebaot tähendab heebrea keeles “väed” või “sõjaväed”. Issand Seebaot tähendab “(sõja)vägede [Jumal]”. Piiblis on Jumalal taevased sõjaväed ehk inglite hulgad. Jesaja nägemuses laulsid seeravid Jumala trooni ümber. Kusjuures trooni peal ei olnud midagi näha, sest Jumalat näha ei saa. (vt Js 6:3) <https://www.facebook.com> : Jaani kogudus ja kirik: Kirikulaul: “Püha, püha, püha...”

Stihhaari ja oraari kannavad diakonid alates 12. sajandist (Brehier 2009, lk 159 ja *Настольная книга...* 1983, c 130) Gonzales kirjutab, et ei ole täpselt teada, millest oraar on arenenud. On arvatud, et oraari nimetus tuleneb ladinakeelsest sõnast “orare” – “palvetama”, sest diakon annab oraariga märku, millal laulda, millal palvetada. Mõned teadlased arvavad, et see on tulnud juudi jumalateenistuse riitusest. (1976, p 74) Seda arvamust jagab ka venekeelne allikas *Настольная книга...*, mis kirjutab, et oraar pärineb juutide jumalateenistuses kasutatud rätikust, millega anti märku, kui alustati Seaduseraamatu lugemist. (1983, c 129) Teised arvavad, et sõna *orarion* on tulnud kreeka sõnast *hōra*, mis tähendab tund või aeg, sest oraarga näidatakse jumalateenistusel palju kordi⁵⁶, mida teha. Veel arvatakse, et see võib olla tulnud kreeka sõnast *horaō*, mis tähendab “eristab”. Oraar eristab diakoni preestrist. Püha Ambrosios kasutas sõna “oraar” kirjeldamaks

rätikut või riideriba, mis oli seotud ümber Laatsaruse näo⁵⁷ (vt Jh 11:44). (Gonzales 1976, p 74)

Foto 4. Diakoni stihhaar (kreeka stiilis) ja oraar

Foto 5. Ülemdiakon stihhaari ja oraariga.

Rätiku teemast räägib ka *Настольная книга...*: oraar sümboliseerib pikka käterätti, mille Jeesus pani vööks ja otsaga kuivatas jalgu. Diakoniks olemise märgiks anti neile pühitsusel oraar, mis võis algselt olla pika rätiku kujuline. See pikk kahe otsaga lint on märk, et diakon teenib Jumalat ja inimesi. Tänapäeva õigeusu kirikus sümboliseerivad oraari esimene ja tagumine ots Uut ja Vana Testamenti, mis saavad ühendatud, kui diakon paneb armulaua pühitsemise ja Pühadest andidest osasaamise ajaks otsad nii, et moodustub rist. (1983, c

⁵⁶ Siin on tõlge inglise keelset “many times”, mis tähendab palju kordi, samas sõna “time” tähendab ka aega.

⁵⁷ Laatsaruse surnust ülesäratamine (Jh 11: 1–44)

130) Orlov mainib, et oraar oli vanasti üks pikk käterätik, millega diakonid pühast õhtusööma-
ajast osavõtjatel suud pühkisid. (1896, lk 25) Oraaril ei ole eraldi riietumispalvet. Diakon suudleb
risti sellel ja asetab oma vasakule õlale.

Käised

Käised ehk kätised loodi selleks, et siduda varrukad tihedalt ümber randme, et need ei segaks
kiriklike toimetusi. (Gonzales 1972, p 262) Woodfini järgi kandsid piiskopid kätiseid
ristimistalituse ajal samuti selleks, et kaitsta varrukaotsi. Kätiseid on esmakordselt kirjades⁵⁸
mainitud 1054 (2012, p 8). Teise teooria järgi on kätised tulnud keiserlikust garderoobist. 6.
sajandist pärit Ravenna mosaiigil (foto 6) kannab midagi sellist keiser Justinianuse kaaskond.
Kuid võib-olla sidusid nad oma varrukaid ka lihtsalt nõõridega ning keisril endal on käesidemed
lihtsalt uhkemad. Sarnaseid käesidemeid kandis ka Bütsantsi õukond (Gonzales 1972, p 262).

Foto 6. Mosaiik San Vitale Kirikus Ravennas <http://scuolatest.blogspot.com/2015/01/domande-sullarte-bizantina.html>

Kätiste arenemist Bütsantsi keisri rõivastest toetab ka venekeelne artikkel *Облачение священника*. Keiser tegi erilise žesti Konstantinoopoli patriarhile, kinkides talle keiserlikud

⁵⁸ Antiookia patriarch Peetrus kirjutab Konstantinoopoli patriarch Miikael (Michael) Cerulariusele (Woodfin 2012, p 8;Kantonen 2005, s 42)

rõivad, valitsuskepi ning jalge alla kahepealise kotkaga vaiba ning 11.-12. sajandil ka sakkose ja kätised. (*ibid*)

On arvatud veel, et kätised arenesid kaunistatud tuunika (stihhaari) varrukaotsi kaunistanud paeltest, (Gonzales 1972, p 264; *Облачение священника.*) mille keskel kujutati mõnikord risti (*Облачение священника*).

Ühe teooria järgi olid need jäänuk Bütsantsi keisri kinnastest, mis ta pani kätte, kui ta puudutas pühasid armulauanõusid, võttes osa armulauast (Kantonen 2005, s 42)

Alguses kandsid kätiseid piiskopid, 12. sajandist preestrid, 14. sajandi keskel hakkasid neid kandma ka diakonid. Diakon paneb kätised alusrässa ehk podrjasniku peale, preester ja piiskop - alusstihhaari varrukate peale. (Woodfin 2012, p 13-16)

Üldiselt tähendavad kätised kandja ümberkehastumist Kristuseks, mis annab talle väe läbi viia Jumalikke sakramente (*Облачение священника*). Nendega justkui tugevdatakse käed, et jumalateenistusel paremini tegutseda. Käised meenutavad neisse riietunule, et ta ei loodaks püha salasust läbi viies ainult oma jõule, vaid paneks lootuse Jumala abile. (Kantonen 2005, s 42)

Varastel aegadel kujutati kätistel Jeesuse või Jumalaema ikoone, Ristija Johhannest, Püha Õhtusöömaaga, neitsi Maarja kuulutamist või ka teisi ikoone. Sellest tulenevalt arenes nende tähendussüsteem vastavalt kujutatud pühakutele. (*Облачение священника*)

Slaavi traditsioonis said kätised oma praeguse kuju ja tähenduse 16.–17. sajandil. Slaavi stiilis kätistel on tavaliselt keskel rist ja ääres pael (foto 7). Need kinnitatakse aasadest läbi pandud nõõriga podrjasniku või alusstihhaari varrukate peale, hoidmaks varrukaid paigal. Kätised sümboliseerivad Kristuse ahelaid, millega teda seoti, kui ta viidi Pilaatuse ette ning tähistavad samas ka Kristuse kui Jumala kõikvõimsust. Veel tähendavad käesidemed jumalikku jõudu, meeiekindlust ja tarkust, mis on antud vaimulikule, et ta viiks läbi jumalikke salasusi ehk sakramente. (*ibid*) Samas kui kätised pannakse alusstihhaari peale, mille varrukad on juba nõõridega kokku tõmmatud, tähendavad nõõrid Kristuse ahelaid, ja kätistele jääb vaid teine tähendus – jumalik jõud ja tarkus (Petrova 2006, lk 13). Kristus ise sooritab oma Ihu ja Vere

Foto 7 Tänapäevane kätis Pärnu koguduse tekstiilikogust. Madli Sepperi foto.

sakramenti teenivate vaimulike käte kaudu. Kätsed annavad vaimulikule jumaliku jõu ja kaitsevad teda deemonite kavaluste eest. (*Облачение священника*)

Seda kinnitavad riietumispalved: “Preester võtab parema käise, suudleb risti sellel ja paneb käise parema käe ümber, öeldes: *Issand, Su parem käsi on au ilmutanud väega; Issand, Su parem käsi on murdnud vaenlase; oma ausuurusega oled Sa puruks löönud oma vastased.* Võtab vasaku käise, suudleb risti sellel ja paneb käise vasaku käe ümber, öeldes: *Sinu käed on mu teinud ja valmistanud, anna mulle mõistust, et ma Su käske õpiksin.* (Ps 119:73) (Teenistusraamat 2014, lk 72)

Epitrahheel

Epitrahheeli esmamainimisest ajaloos räägivad erinevad allikad erinevalt. Näiteks Marianne Kantonen mainib 340.ndaid aastaid (2005, lk 43). Warren T. Woodfin alustab 8. sajandist, mil Konstantinoopoli Herman mainib epitrahheeli kasutamist oma liturgilistes kommentaarides (2012, lk 10).

Alguses sarnanes epitrahheel diakoni oraariga: poolteist meetrit pikk kitsas riba, pandud preestri kaela tagant läbi, nii et otsad ulatuvad ette ja on kinnitatud vööga (*ibid*, lk 10). Selle asemel, et piiskop oleks diakoni preestriks pühitsedes talle epitrahheeli kaela pannud, nagu tänapäeval tehakse, pööras ta vaid oraari seljataguse otsa üle parema õla nii, et mõlemad otsad langesid ette (Kantonen 2005, lk 43). Sellisena on epitrahheeli kujutatud ka 12.–15. sajandi maalidel. Hiljem kinnitati lahtised otsad omavahel nõopide või kuljustega (Woodfin 2012, lk 10). „Epitrahheelilinti

Foto 8 Madli Seperi valmistatud epitrachel. *Autori foto.*

ühendavad seitse nööpi sümboliseerivad kiriku seitset sakramenti, otstesse õmmeldud kuldnarmad aga kirikuliste hingesid.⁵⁹ (Õigeusu vaimulike teenistusrõivad...2008, lk 12)

Hiljem, 16.–17. sajandil muutus lõige paremini istuvaks. Kaela tagant tehti epitrachel kitsas ja keha jälgiva lõikega, toetumaks mugavalt alusrüü kraele (foto 8) (Настольная книга... 1983, с 135).

Epitracheeli arenemist oraarist on tänapäevaks jäänud meenutama kaks rida riste (Kantonen 2005, lk 43), kokku kolm paari, mis kujutavad kuut preestri poolt läbiviidavat sakramenti. Seitsmes ristimärk, mis on lindi kaelaosas, kinnitab, et oma vaimuliku seisuse on preester vastu võtnud piiskopilt ja alludes talle kannab endas vaimulikku koormat teenida Kristust. (Настольная книга... 1983, с 135)

Preester, kandes epitracheeli on jumala vaimulik tööriist (*ibid*, с 135). Epitrachel sümboliseerib preestritele antud Püha Vaimu armuandi ja on karjaseks olemise märk (Õigeusu alused 2004, lk 85), mida vaimselt kannab preester, järgides Kristust, kes kandis oma risti, et päästa inimkond. Erilise õnnistuse teenida Jumalat ja inimesi, kuid ka kahekordse vaimuliku koorma märgina valmistatakse preestri epitrachel diakoni oraarist topelt laiem (Настольная книга... 1983 с 135)

„Algselt tehti epitrachel villasest, mis sümboliseeris „lambaid“, st Kristuse karja liikmeid, kelle eest karjane vastutust kannab (Õigeusu alused 2004, lk 85).

Arvatakse, et sümboolses tähenduses on epitrachel saanud alguse köiest Lunastaja kaela ümber, kui ta viidi Pontius Pilatuse ette (Mt. 27:2). Ühe tõlgenduse järgi kujutab parempoolne lint pilliroogu ja vasakpoolne risti. Sellega viidatakse Kristuse surmatunnile (Mt. 27:48). Usulises mõttes tähendab epitrachel Püha Vaimu õnnistuse väljavalamist, mis antakse preestritele kiriklike talituste ja sakramentide läbiviimiseks. See väljendub ka riietumispalves. (Kantonen 2005, lk 43)

⁵⁹ Teatavasti saavad õigeuskirikus kokku nii elavad kui surnud kirikuliikmete hinged.

„Preester võtab epitrahheeli, õnnistab seda, suudleb risti sellel ja epitrahheeli kaela pannes ütleb: *Õnnistatud on Jumal, kes valab oma preestritele armu nagu pea peale head õli, mis jookseb habemesse, Aaroni habemesse, ja valgub tema rõivaste palistuseni.*“ (Teenistusraamat 2014 lk 73)

„Preestrid panevad epitrahheeli kaela iga kord, kui nad täidavad oma karjasekohustusi – viivad läbi mistahes kiriklikku teenistust või talitust.“ (Õigeusu alused 2004, lk 85) „Ilma epitrahheelita ei saa preester toimetada ühtegi jumalateenistust ega talitust.“ (Õigeusu vaimulike teenistusrõivad...2008, lk 12)

Vöö

Vöö on lisatud teenistusriiete mugavuse pärast. Ta hoiab alusrüüd ja epitrahheeli paigal. Vööd kannavad preester ja piiskop ainult liturgia ajal. (Õigeusu alused 2004) See pannakse podrjasniku (alusrässa) või alusstihhaari ja epitrahheeli peale. Slaavi traditsioonis on vöö põhimaterjalist (felooniga samast materjalist), ääres pael, keskel rist. Kinnituseks kaks pikka paela (foto 9) (Облачение священника)

Vanal ajal oli vöö tööliste ja sõjameeste rõivaese. See seoti ümber, et keha oleks tugev, et end ei katkestaks. Siit tuleb ka vaimulikuvöö sümbolne tähendus. Vöö annab selle kandjale jumalikku väge, vastupidavust ja jõudu Jumalat teenida. (*ibid*) Veel sümboliseerib see vaimulike ihu ja hinge puhtust ning alandlikkust (Kantonen 2005). Sidudes vöö ümber, jätab vaimulik maha kõik lihaliku ja teenib Jumalat ja inimesi, nagu on öeldud riietumispalves: “See on Jumal, kes paneb rammu mu vööle ja teeb laitmatuks mu tee. Ta teeb mu jalad emahirve jalgade sarnaseks ja paneb mind seisma mu kõrgustikele.” (Ps 18:33,34)⁶⁰ (Облачение священника)

Vöö meenutab paela, mille Jeesus Kristus pani endale ümber viimasel pühal õhtusöömaajal, pestes oma jüngrite jalgu. Selliselt on vöö märk, et Jumal on alati valmis aitama neid, kes teda

⁶⁰ Teenistusraamatus 2014 on veidi teistsugune sõnastus: “Õnnistatud on Jumal, kes võotab mind väega ja on teinud mu tee tasaseks. Ta teeb mu jalad hirve jalgade sarnaseks ja paneb mu seisma kõrgetesse paikadesse.”

armastavad. Veel on vöö valvamise ja valmisolemise tunnus. Valvsuse kohta on Kristus öelnud: “Teie niuded olgu võõtatud ja teie lambid põlegu!”(Lk 12:35) (Kantonen 2005).

Paelad ja rist vööl tähendavad, et preester ei kasuta Jumala teenimiseks mitte enda vaid Jumalalt saadud jõudu (Облачение священника)

Foto 9 Madli Seperi valmistatud preestrivöö. *Autori foto.*

Feloon

Feloon tähendab algselt kõikekatvat riietuseset. Enne, kui sellest sai liturgiline riietus, oli see tavaline mantel vihmase ilma või reisi jaoks, mõnikord oli sel ka kapuuts. (Bréhier 2009, lk 34). Ajapikku tsiviilrõivastus muutus, kuid vaimulikel säilis kunagine rõivamood. (*ibid*, lk 159). Liturgilise riietusena kandsid seda alguses piiskopid, hiljem preestrid.

Feloon on arenenud ringikujulisest ümara pea-auguga eest kinnisest mantlist, mida kanti pealiskõivana juba enne Kristust. (Riefstahl 1932, p 363). Seda kandsid nii töölised, kui ka sõdurid. Austusest Kristuse ja tema apostlite vastu, kes kandsid tol ajal samasuguseid rõivaid, võeti feloon liturgiliste rõivaste hulka. (Kantonen 2005, s. 44-46).

Veidi teistsugusel arvamisel on Arthur E. John Gonzales, kes kirjutab, et Roomas vahetati tooga 2. ja 3. sajandil välja *paenula*, *casula* ja *planeta* vastu. On vaieldud, kas feloon pärineb *casulast* või *paenulast*. *Casula* oli vaesemate inimeste – tööliste ja orjade riietuseset, *paenulat* kandsid rikkamad – senaatorid ja keisrid. Ilus oleks uskuda, et feloon pärineb Jeesuse, tema kaaskonna ning vaeste kristlaste riietusest, kuid Arthur E. Gonzales kirjutab, et kreeka sõna *phelonion* on

lähemal ladina sõnale *paenula*. Sõna *phelonion* varaseim mainimine on Uues Testamendis: 2. Tim 4:13⁶¹ (Gonzales 1976, pp 78-79).

Foto 10. Mosaiik püha Georgi Kirikus Tessaloonikas *Allikas*: <http://www.sacred-destinations.com/greece/thessaloniki-rotunda>

Bütsantsi traditsioonist tulenevasse kristlikusse tähendusse, kus on oluline liturgilise rõivastuse ülevus ja majesteetlikus, ei mahu mitte kuidagi, et feloon võiks olla tuletatud Rooma *casula*´st. Siin rõhutatakse ka ida ja lääne liturgiliste riietuste erinevust. Felooni kujutatakse ka vanadel mosaiikidel püha Georgi Kirikus Tessaloonikas (*ibid*, p 78) (Foto10).

⁶¹ Eesti keelses Piiblis on tõlgitud – kuub “Kuub, mille ma jätsin Troasesse Karpose juurde, too tules kaasa...”, kiriku-slaavi, tänapäeva kreeka ja inglise keeles on juttu feloonist.

Konstantinoopoli Herman nimetab felooni Kristuse punase rüü sümboliks, mis pandi talle enne ristilöömist selga, (*ibid*, p 80) et teda naeruvääristada. “Nad võtsid ta riidest lahti, panid temale selga purpurmantli” (Mt 27:28). Selle tõttu meenutab feloon preestrile, et ta esindab jumalateenistusel Kristust, kes süütuna ohverdas end inimeste eest ristil. (Kantonen 2005, s.46).

See näis soovitusena, et feloon võiks olla sama värvi (punane). Pühakud mosaiigil on aga heledates feloonides. Teadlastel tekkis küsimus, kas nad on kuidagi eriliselt riietatud. Siiski jõuti järeldusele, et sellel mosaiigil on kujutatud tavalist kirikus kasutusel olnud riietust. (Gonzales 1976, pp 80-81).

Samas on teada, et varasemad kirikus kasutatavad feloonid olid ühevärvilisest heledast kangast. (Riefstahl 1932, p 363). 11. sajandi lõpus, 12. sajandi alguses riietusid piiskopid felooni, millel oli palju riste “polystaurion”. (Woodfin 2012, pp 15).

Foto 11 Fresko 13. sajandist Püha Dimitri Kirikus Gradešnitsa külas Makedoonias. Allikas: <http://www.novaci.mk/index.php/en/culture/churches-and-monasteries/111-church-st-demetirus-in-the-village-of-gradeshnica>

Mustad, tavaliselt sissekootud, harvem tikitud ristid valgel kangal. (Riefstahl 1932, p 363) (Foto 11). Ornamentidena olnud ristid väljendasid sümboolselt piiskopi paljusid kaitstavast karjast

johtuvaid kohustusi ehk riste. (Kantonen 2005, s 46). Esialgu kandsid seda rüüd neli eksarhi – vana maailma patriarhi. 13. sajandil lubati kanda seda kõikidel metropoliitidel. See oli vanim rõivaese, mis näitas vaimuliku seisust. 14. sajandil oli “polystaurioni” kandmisõigus Konstantinoopoli patriarhi poolt kingitav. Kuna seda riietuseset kandsid varsti kõik patriarhid ja piiskopid, oli vaja Konstantinoopoli patriarhi hakata madalamatest seisustest esile tõstma. Ta hakkas kandma omofori ning ristid tema rüül tikiti kullaga. Samamoodi kaunistati ka patriarhi alusrõivad. “Polystaurion” püsis kasutuses 15. sajandini. (Woodfin 2012, pp 23-25). Tõenäoliselt umbes sellest ajast hakkasid piiskopid kandma sakkost ja omofori ning feloon jäi preestrite jumalateenistusriietuseks.

Selleks, et käsi paremini liigutada saaks, keerati feloon külgedelt ja hiljem ka eest üles. (Riefstahl 1932, p 363). Näiteks tõstsid altariabilised felooni üles kätepesemise ajaks. Külgedelt ülestõstetud feloon sümboliseeris inglitiibu. (Woodfin 2012, pp 12) Siis hakati esiosa tegema odavamast või vähema kvaliteediga kangast. Lõpuks muudeti felooni kuju nii, et ta oli eest lühem, nagu me tänapäeval näeme. Varasemal ajal säilis feloon pikana ka vana kombe tõttu – teener peab isandat teenides või talle asju ulatades käed kaetuna hoidma. (Riefstahl 1932, p 363). Sellest kombest kirjutab ka Sirje Säär: „Püha eset – Jumala armu vahendajat – ei võinud puutuda palja käega.“ (2007 a, lk 5) Olen sellisest kombest kuulnud ka vana-pärsia traditsioonis.

Peale Konstantinoopoli vallutamist arenesid õigeuskikiriku tekstiilid veidi erinevates suundades. Kirjeldan siin vaid kreeka ja slaavi traditsiooni.

15. sajandil lühendati felooni slaavi traditsioonis lisaks esiosale ka tagant – pikkusest ning hakati tegema kõrgendatud ja tugevdatud ülaosa. Üks põhjendus sellele on, et siis sai ülaosa paremini tikkida ning see paistis kaugemale välja. (Настольная книга..., с 137). Teatavasti arenes Venemaal peensusteni just tikkimine ning väga palju väljendati end kirikutekstiile valmistades. Tikkijateks olid naised nii kloostrites, kui ka ilmalikus elus. Rikkalikke kuld- ja pärltikandeid valmistasid kõrgest soost naised. (Еременко 2001, с 9). Tihti tehti kirikutekstiile annetuseks, lootes saada hingeõnnistust või vastust palvele, et lapsed terved püsiksid ning abikaasa võitjana sõjast tagasi jõuaks.

Slaavi traditsioonis leitakse igale pisidetailile tähendus. Näiteks alguses oli felooni värvus valge. See tähendas puhtust ja jumalikku valgust. Kui varem sümboliseerisid inglitiibu ülestõstetud felooni küljed, siis tänapäeval sümboliseerivad neid preestri õnnistuseks ülestõstetud käed. Samuti tähendab see väärikust ja pühendumust, mis on preestri pühitsusega antud ning ülevalt saabuvat Püha Vaimu andi. Kui vanaaegne ringikujuline feloon, mida kandsid piiskopid, tähendas täiuslikku Jumala armu, siis kui võtta tänapäevane feloon, mida kannavad preestrid, ja lõigata mõtteliselt kõrgendatud ülaosa ära, moodustab allesjäänud osa poolringi. Seega preestril ei ole nii suurt armu, kui piiskopil. (Настольная книга...1983, с 138)

16.–17. sajandil oli moes sametbrokaat, millest tehti felooni tugevdatud ülaosa. See sobis hästi kokku slaavi traditsiooni arusaamaga vaimsest raudrüüst, millest kirjutab Uus Testament: “...olgem kasinad, varustatud usu ja armastuse raudrüüga ja päästelootuse kiivriga”(1 Ts 4:8). “Seiske nüüd ja teie niuded olgu võõratud tõega ja teil olgu seljas õigsuse soomusrüü” (Ef 6:14). (*ibid*, c 138, 139)

Felooni esikeskosa õmblus on märk tegevuse lõpetatusest, Jumala tahtmise täitmisest läbi heade tegude. (*ibid*, c 139) Vanasti õmmeldi see õmblus alati viimasena läbi tugevduse ja voodri, nii et kõik õmblusvarud jäävad seestpoolt näha.

Slaavi traditsioonis on väga oluline osa kirikutekstiilide peale õmmeldud paeltel. Kui diakon kannab paelu stihhaaril, siis preestril on need toodud alumiselt rüült pealmisele – feloonile. Neli paela, mis paistavad felooni seljal sümboliseerivad nelja evangeeliumit (*ibid*). Kui rõiva kaelaaku ja alläärt kaunistavad paelad juba bütsantsi-ajast, siis 15.–17. sajandil lisandus neile veel kaks täiendavat laiemat paela, millest üks ringleb ümber felooni kõrgendatud ülaosa ning teine asub ringselt alläärest veidi kõrgemal. Kaelaava ja allääre ümber olevad kitsamad paelad sümboliseerivad teid, millega Jeesus oli seotud ja mis viisid teda kohtumõistmisele. Pael, mis läbib rinda ja selga (asub kõrgendatud ülaosa ümber või sellest veidi allpool), märgib Päästja nüpelduste jälgi ja veriseid haavandeid tema kehal. Pael, mis läbib rinda ja suundub tagant alla rõiva alläärele, viitab verele, mis nõrgub tema haavatud kehast. (Petrova 2006, lk 15) Kõik paelad omakorda tähendavad jumalikku kaitset, õndsust, jõudu ja ülimat tarkust, mis ümbritsevad preestrit kiriklike salasusi (sakramente) läbi viies. (Настольная книга...1983, с 138).(Fotod 11, 12)

Ristimärk felooni selja ülaosas sümboliseerib risti, mida Jeesus kandis oma seljal Kolgatale. Kaheksanurkne täht seljaosa allääres tähistab kaheksandat ajastut (päeva), taevaliku valitsemisaja saabumist, uut maad ja uut taevast, sest maapealseks eluks on kristliku tähenduse järgi inimkonnale antud seitse perioodi (ajastut, päeva). Seega tähendab täht ajastut, mil Jeesus Kristus tuleb teist korda maailma päästma. Nii tähendavad rist ja tõusev täht koos inimkonna päästmise algust (mil Jeesus sündis), ja lõppu (tema teist tulemist). Veel tähendavad need sümbolid Kristuse sündi ja tema ristsurma, Vana ja Uut Testamenti, lootust õigeuskiriku ühendamisele tulevikus. (Облачение священника) (Foto 11)

Kui slaavi stiilis on väga oluline koht paeltel ning nendega on seotud erilised tähendused, siis kreeka stiilis feloonil ja ka teistel vaimulike rüüde osadel ei ole alati kasutatud pealeõmmeldud paelu. Selle asemel on olnud tikandid ja sissekootud mustrid. Sissekootud väga keerukate mustritega brokaatkangastel kujutati pühakuid, piiblistseene, keerubeid või ka lihtsalt riste või lillornamente. Iga sissekootud mustriga brokaatkangas oli meistriteos ja kandis meistrimärki. Selle eest said meistrid, kes olid tõenäoliselt pigem mehed, ka väarikat tasu. Pealeõmmeldud paelu kasutati odavamatel vaimulikurüüdel tikandite asemel. (Riefstahl 1932, p 364). Kristuse elu ja ka teisi pühakirja illustreerivate sissekootud piltidega kangast rõivaid kandsid bütsantsi ajal ka ilmalikud inimesed. Näiteks on säilinud üks senaatori tooga 6. sajandist. (Bréhier 2009, lk 34). Kreeka stiilis feloon on ka lõikelt teistsugune kui slaavi stiilis preestrirõivas. Kreeka feloon järgib pehmelt õlgade kuju ning on seljatagant säilitanud oma algse pikkuse. Felooni selja ülaosas on küll rist, kuid alläärel puudub kaheksanurkne täht (Fotod 14, 15)

Pannes selga felooni, riietub preester Jeesuseks Kristuseks (Kantonen 2005, s. 46). Veel rüütab preester ennast Jumaliku valguse, õigluse ja vagadusega, öeldes riietumispalve: “Sinu preestrid, Issand, ehivad end õigusega ja su vagad hõiskavad rõõmuga.” (Ps 132:9) (Teenistusraamat 2014 lk 73).

Foto 12 Slaavi stiilis felloon tagantvaates. Tallinna Siimeoni ja Hanna katedraali muuseum. *Madli sepperi foto.*

Foto 13 Slaavi stiilis felloon eestvaates. Tallinna Siimeoni ja Hanna katedraali muuseum. *Madli sepperi foto.*

Foto 14 Kreeka stiilis felloon eestvaates. Pärnu Issandamuutmise koguduse tekstiilikogu. *Madli Sepperi foto.*

Foto 15 Kreeka stiilis felloon tagantvaates. Pärnu Issandamuutmise koguduse tekstiilikogu. *Madli Sepperi foto.*

Ristkülikukujuline puusaeh

Ristkülikukujuline puusaeh (foto 16) on ainult slaavi⁶² stiilis preestrirüü osa. Vene kirikus oli kuni 18. sajandi lõpuni, nii nagu kreeka stiilis kirikuteski, kasutuses epigonation, mis on piiskopi teenistusriiete osa. Samas alates 16. sajandist anti seda auhinnana ka arhimandriitidele⁶³. Nemed hakkasid kandma kahte puusaehet – epigonationi paremal ja ristkülikukujulist puusaehet vasakul puusal. 1797 hakati Paul I ukaasiga kinkima epigonationi koos ülempreestri tiitliga. Sellest ajast jäi preestri esimeseks auhinnaks ustava teenimise eest ristkülikukujuline puusaeh. (Настольная книга...1983, с 141)

Foto 16 Ristkülikukujuline puusaeh Tornimäe kiriku tekstiilikogust. *Madli Seperi foto.*

Siin on oluline teada, et Eestis kandis preester mõlemat puusaehet (epigonationi paremal ja ristkülikukujulist puusaehet vasakul puusal), kui need olid talle kingitud, veel 2000. aastate alguses. (M.-L. Paaver 2010) Sama süsteemi kasutab MPEÕK tänaseni. EAÕK kasutab praegu kreeka süsteemi, kus on kasutuses ainult epigonation, mööndusega: kui preestri on kingitud ristkülikukujuline puusaeh, võib ta seda kanda (paremal puusal), kui talle on kingitud mõlemad puusaehed, kannab preester ainult epigonationi⁶⁴.

Arvatakse, et ristkülikukujuline puusaeh kujunes välja õlakotist. Tänapäeval on see ristkülikukujuline tekstiil, mille keskel on rist, äärtes paelad, alumises otsas narmad. Nii, nagu teistegi kirikutekstiilide puhul on kasutatud ka tikitud ikooniga varianti. Ristkülikukujuline puusaeh kinnitatakse puusale paelaga, mis kinnitub ülanurkadesse. Kinnituspael läheb vöö alt läbi. (Kantonen 2005)

Ristkülikukujulise puusaehi sümboolsed tähendused on sarnased epigonationi tähendustele. Ka Ristkülikukujuline puusaeh sümboliseerib vaimumõõka: *Ja võtke enesele päästekiiver ja*

⁶²Tegelikult on mainitud vene stiili (kasutuses ainult Vene kirikuga seotud aladel)(Настольная книга, с 141).

⁶³ Arhimandriit on mungakloostri ülem.

⁶⁴ Telefonivestlus isa Mattiasega (Madis Palli) (14.03.2018)

vaimumõõk, mis on Jumala Sõna Ef 6:17. Jumala Sõna on preestri vaimne relv jumalakartmatuse, usu puudumise, ebaus, väärdõpetuse ja kõige pahelise vastu. Veel sümboliseerib see puusaehet nelja evangeeliumit. (Настольная книга...1983, с 141)

Ristkülikukujulise puusaehete selga panemiseks ei ole eraldi riietumispalvet. Kasutatakse sama, mis epigonationi puhul. (*Ps 45:4,5*). See riide-ese väljendab veel Kristuse patuta olemist ja võitlust surma vastu.⁶⁵ (Kantonen 2005)

Kui piiskop kannab teenistusriiete juures alati epigonationi, siis preestril on puusaehet autasud ja ei kuulu kohustuslike teenistusriiete hulka. (Petrova 2016)

Epigonation ehk rombikujuline puusaehet.

Foto 17 Epigonation Kuressare kiriku tekstiilikogust. Madli Sepperi foto

Tänapäevane epigonation (foto 17) on tugevdatud rombi kujuline vaimuliku teenistusrõiva osa, mida kannavad piiskopid ja ka preestrid, kui selle kandmisõigus on neile teenete eest kingitud. Varasemas traditsioonis⁶⁶: kui preester kandis epigonationi oli see ülempreestri tunnus. Epigonation ripub paremal puusal, kinnitatuna (vitsel-)paelaga vasakul õlal asuva nõõbi külge või pannakse lihtsalt risti üle vasaku õla. Nõõr jääb vöö alla, mis ühtlasi hoiab puusaehet paigal. (Woodfin 2012, p 17)

10.–14. sajandil kanti *encheirion*’i. See oli küllusliku kuldtikandiga kaunistatud käterätk, mida piiskop kandis paremal puusal vöö vahel. 12. sajandist see rõivaosa tugevdati ja riputati aasaga vöökülge. 14. sajandil oli isegi eraldi kirikuteener, kelle ülesandeks oli kinnitada liturgia ajal Patriarhi epigonation. (*ibid*, p 17)

⁶⁵ Meenutagem, et teenistusriietes preester kehastab Jeesus Kristust.

⁶⁶ 1797 Paul I andis käsu, millega teatas, et rombikujulisest puusaehetest sai ülempreestri tunnus, mida kantakse paremal puusal ja ristkülikukujulist puusaehet hakati kandma vasakul puusal. (Настольная книга, с 141)

Louis Bréhier mainib epigonationi 12. sajandist: “Piiskopil oli põlvede kohal uhkesti kaunistatud rombikujuline, nurkades olevate tuttidega epigonation.” (2009, lk 159) Tänapäevalgi kannab piiskop pigem tuttidega puusaehet, preestri epigonation aga on tihti vaid narmastega.

Epigonationil on keskel rist ja ääres narmad, või kujutatakse sellel tikituna (tänapäeval ka trükituna⁶⁷) pühakute pilte. (Облачение священника, Woodfin 2012, p 17)

Kindlalt kasutatakse epigonationi alates 14. sajandist, on arvatud et võidi kanda ka varem, kuid siis oli feloon eest pikk ja puusaehet ei paistnud välja. Epigonationil on väga pikk ja segane ajalugu. Täenduselt on seda erinevatel aegadel võrreldud küll rahakoti, suupühkimisräti, näopühkimisräti ja käterätiga. Kuna Ida kirik soovis end eristada Lääne kirikust, võeti kasutusele jääk rombikujuline riideese. Epigonation tähendab kreeka keeles põlve pealne. Siit tulenevalt on püütud leida seost sõjamehe põlvekaitsega. On võimalik, et sõna epigonation tuleneb hoopis militaarsest terminist *encheirion*, mis on väga lähedane kreeka sõnale *encheiridion*, tähendades nuga või pistoda. Võib-olla sealt on arenenud arvamused, et epigonation sümboliseerib mõõka, millega Kristus saavutas võidu surma üle. (Ps 44: 3, 4). 6. sajandi maalide järgi võib epigonation sümboliseerida ka kilpi. Ravenna mosaiigil (foto 6⁶⁸) kannavad keiser Justinus ja tema saatjaskond laia piklikku rõivaeset parema käe all ümber piha. Keisril ripub tekstiilese ka parema randme küljes. Seega arvatakse, et epigonation võib pärineda ka keiserlikust garderoobist. (Gonzales 1972)

Venekeelsetes tekstides sümboliseerib epigonation (sellel on neli nurka) nelja evangeeliumi ja vaimumõõka,⁶⁹ milleks on Jumala Sõna. (Облачение священника, Настольная книга...1983, с 141)

Selle mõõgaga preester relvastub ebaususe, vaimupimeduse, usunõtruse, valeõpetuse ning kõige kurja vastu. (Petrova 2006) Warren T. Woodfin mainib, et epigonation sümboliseerib käterätti, millega Jeesus kuivatas viimasel õhtu söömaajal jüngrite jalgu. Preestrid hakkasid epigonationi kandma 15. sajandist. Siiani kandsid seda vaid piiskopid. (2012, pp 17, 18)

⁶⁷ Autori märkus

⁶⁸ lk 114

⁶⁹ Sama tähendus on antud ka ristkülikukujulisele puusaehetele.

Kui preestrile on antud epigonation, õnnistab ta seda, suudleb risti puusaehetel ja ütleb seda paremale puusale pannes: *Vägev, pane vööle mõõk oma hiilguses ja ilus. Tõuse, tungi peale ja valitse, hoides tõde, tasadust ja õigust, ning Su parem käsi juhatab Sind imelisel viisil. Ps 45:4-5* (Teenistusraamat 2014, lk 73).

Sakkos

Sakkos on piiskopirüü osa. See on laiade varrukatega tuunika moodi riietuse, mis ulatub allapoole põlvi, see on külgedelt ja käte alt lahti ning kinnitatud nõopide, kuljuste või väikeste seotud paelakestega. Lahtivõetuna on sakkos ristikujulise lõikega (Kousoulou 2013, p 19). (Foto 18)

Kristuse eluajal kanti Roomas (purpur)punast värvi riietuseset, mis sarnanes Sakkosele. Seda nimetati *tunica dalmatica*. Ese oli valmistatud rikkalike kaunistustega kallist kangast, sel olid lühikesed varrukad. Taolist riietuseset kandis ka Rooma keiser. Just selline mantel pandi Kristusele ümber, kui ta kohtu ette viidi. (Настольная книга... 1983, с 145) Gonzales mainib, et seda rõivaeset kanti Vanas Roomas alustuunika peal, tooga all. (Gonzales 1976, p 83)

Kristuse mälestuseks kandsid Bütsantsi kodanikud, õukond ja keiser sarnaseid rüüsid patukahetsustseremoonial. 11.–12. sajandi keiserlikud sakkosed olid lõikelt samasugused, kui vanad kotiriidest patukahetsusrüüd, kuid need olid kallist kangast rikkalikult kaunistatud, külgedelt lahtikäivad. Keiser kinkis sakkose koos kätistega Konstantinoopoli patriarhile. Alguses kanti seda vaid kolm korda aastas: ülestõusmispühadel, nelipühil ja Kristuse sünni pühadel. (Настольная книга... 1983, с 145) Hiljem kandis keiser sakkost ka kroonimisel ja palmipuude pühal. Kuni 12. sajandini kandsid piiskopid felooni. (Woodfin 2012, pp 25, 26)

Sel ajal, kui sakkos oli veel Bütsantsi keisri rõivaese, sümboliseeris see purpur-rüüd, mis pandi Kristusele häbistamiseks selga, kui ta kohtu ette viidi (vt Mt 27: 28; Jh 19:1). Ka tema kandis sellist rüüd patukahetsus-tseremoonia ajal. Heebria sõna “saq” tähendab patukahetsuse rüüd. (Kousoulou 2013, p 19) Seda kinnitab ka vene keelne allikas *Настольная книга...*, mille järgi on sakkos üle võetud juutidelt, kus sõna algseks tähenduseks oli “kaltsud, kotiriie”. Kanti neljakandilist riidetükki, millel pea-auk keskel ja, mis oli piisavalt pikk, et katta keha nii eest kui tagant. Juudid kandsid seda rüüd leina, patukahetsuse ja paastu ajal. (1983, с 144, 145)

Karapanagiotis lisab eelpoolöeldule, et sõna “saq” võis tähendada ka hommikukuube ning juudid võtsid selle omakorda üle Foiniikiast. Selle riietuse stiil ja kandmistavad on ajas muutunud. Sakkos on jäänud mees-soost aukandja riietuseks, mis näitab alati kõrgemat staatust. (2008, p 2)

Keisri kingitusest patriarhile sai alguse sakkose ajalugu vaimuliku teenistusrõivana. Konstantinoopoli patriarh kinkis sakkosed (ja nende kandmisõiguse) edasi vana maailma patriarhidele⁷⁰. (*ibid*, p 1) 13. sajandiks kandsid seda kõik patriarhid ja mõned tähtsamad ülem-piiskopid. Ka vaimulikurüüna kanti seda vaid ülestõusmise pühadel, nelipühal ja jõulu ajal. Peale konstantinoopoli langemist sai sellest kõikide piiskoppide teenistusrõivas. (Kousoulou 2013 p 20; Woodfin 2012 p 26–28)

Kuna sakkosest sai liturgiline rüü *polystaurioni* kandmise ajal (vt feloon (lk 121)), oli seegi alguses paljuristiline (Woodfin 2012 p 28). Bütsantsi ajal ja sellele järgneval perioodil tehti sakkos tikitud või sissekootud mustritega brokaadist või siidist: taim-ornamentidega või religioosete mustritega. Kasutati ka kangale maalitud väikesi pühakute pilte. Sakkosel oli traditsiooniliselt puuvillane või linane vooder. Kui sakkosest sai piiskopirõivas, kasutati juba liturgilisi värvusi. Algseid sakkosi peeti pühadeks esemeteks, mida suudeldi, kummardati, puudutati. Juba vanal ajal neid parandati ja tehti ümber ning uuendati, et saaks edasi kasutada. (Karapagniotis 2008 p 2) Ka Kosoulou mainib, et sakkoseid kaunistati rikkalike kuldtikanditega, neil kujutati pühakuid ja piiblistseene, millest olenes selle rüü (ikonograafiline) tähendus ja kandmise aeg (millistel pühadel kanti). 15. sajandil imporditi väga rikkalikult tikitud rüüsid Viinist. Mõnda neist säilitatakse tänapäevani kloostrites või muuseumites ning neist on saanud kuulsad kunstiväärtused. (2013, p 20)

14.–15. sajandil hakkasid sakkost kandma kõik patriarhiarhid ja metropoliidid, ülem-piiskopid kandsid esialgu veel *polystaurion* felooni. 16. sajandist kannavad sakkost kõik piiskopid. Venemaale jõudis sakkose kandmine hiljem. 16. sajandil kandsid seda vaid metropoliidid. 1705 andis Peeter I kõikidele piiskoppidele käsu sakkost kanda. Siitmaalt arenes slaavi stiilis sakkos veidi teises suunas. Aja jooksul varukas pikenes, alumise osa lõige muutus alt laienevaks. Nii nagu teistegi vaimulike teenistusrõivaste puhul, rõhutatakse siingi paelte suurt tähtsust. Kui

⁷⁰ Konstantinoopoli, Aleksandria, Antiookia ja Jeruusalemma patriarhaadid loodi aastal 451. (<http://www.eoc.ee/oigeusu-kirik-maailmas/>)

sakkos asendas felooni, sai see ka eelmise rüü tähenduse endale. Ümber kaela ja eest alla minevad laiad paelad sümboliseerivad Kristuse veriseid haavu, ääres olevad kitsad paelad tähendavad Kristuse kohtumõistmisele viivaid teid. Sakkose kuljustega (neid on kummalgi küljel seitse) kinninööbitud küljed sümboliseerivad jagamatust. Samas on nii ühendatud Vana ja Uus Testament. Samuti tähendavad sakkose kaks poolt piiskopi kohustust teenida Jumalat ja inimesi. Täis piiskopirüü, mis koosneb seitsmest osast⁷¹ sümboliseerib seitset salasust, mida piiskop läbi viib. (Настольная книга... 1983, с 146)

Kui piiskop teenib liturgiat, toimub tema riietamine tavaliselt keset kirikut. (Piiskopliku jumalateenistuse kord 2008, lk 7). See komme on alguse saanud 14. sajandil. (Woodfin 2012, p 19) Diakonid ja altariabilised panevad piiskopile selga teenistusriided ja loevad vastavad palved. Palved on samad, mis diakoni ja preestri teenistusriietel, seega sakkose riietumispalve on sarnane felooni palvele: “Sinu ülemhingekarjased, Issand, ehivad end õigusega ja Su vagad hõiskavad rõõmuga.” (Piiskopliku jumalateenistuse kord 2008, lk 7, 15)

Foto 18. Piiskop Platoni sakkos (slaavi stiilis). Allikas: MUIS (ERM D 218:14)

⁷¹ alus-stihhaar, epitrahheel, kätised, vöö, epigonation, sakkos, omofor.

Omofoor

Omofoor on kõige varajasem ja kõige tähtsam piiskopi teenistusriiete osa. Omofoor on pikk, lai lint, mida piiskopid kannavad ümber mõlema õla nii, et üks ots ulatub rinnani, teine ots langeb seljale. Sellel on kujutatud riste, nagu diakoni oraarilgi, omofoori pooled on kahest erinevast materjalist, keskel on ristipidine õmblus, kus pealisriie ja vooder vahetavad kohad. (Foto 20)(Настольная книга... 1983, с 142) Õigeuskirikus kannavad piiskopid suurt ja väikest omofoori (Юдаков 2013, с 308).

Arthur E. Gonzales pakub, et omofoor arenes Rooma senaatorite riietuse osast Rooma paavsti palliumiks ning sealt võtsid õigeusulised selle üle. (1976, p 82) On isegi süüdistatud, et õigeusulised võtsid selle ilma paavsti loata katoliiklastelt üle. (Woodfin 2012, p 15) Юдаков väidab, et omofoori ajalugu läheb tagasi Rooma aega, kus selline riba kaunistas ülemklassi rõivastust. Ka keiser kandis seda. Vaimulike liturgiliseks rõivaks sai see juba 4. sajandil (2013, с 308). Juba Hagia Sofia mosaiikidel kujutatakse 4. sajandil valitsenud ülemkarjaseid, kes kannavad omofoori (foto 19) (Gonzales 1976, p 83), kuid mosaiigid dateeritakse 9.–10. sajandisse. (Hagia Sophia museum)⁷²

Foto 19. Ülemkarjased Johannes Krysostomus (Kuldsuu) ja Ignatios Hagia Sophia mosaiigil. allikas: Hagia Sophia Museum.

⁷² <https://ayasofyamuzesi.gov.tr/en/mosa-patriarch-mosaics-tympanum>

Alguses kandsid omofori patriarhid ja mõned ülempiiskopid. 10. sajandiks sai sellest kõikide piiskoppide teenistusrüü osa. (Юдаков 2013, с 308) 11.–12. sajandil kanti omofori felooni peal, sest sel ajal ei olnud piiskoppidel veel eraldi teenistusrüüd. (Настольная книга... 1983, с 143)

Omofor sümboliseerib lammast, kes ära eksis ja kelle Jeesus oma õlgadel karja juurde tagasi tõi (vt. tähendamis-sõna kadunud lambast : Mt 18:12–14; Lk 15:3–7). Selle tähendamis-sõna mäletuseks tehti omofor villasest riidest ja mitte kunagi linasest. Vanad omoforid olid valged. Hoolimata sellest kombest tehakse tänapäeval omofor pigem siidist või brokaadist kui villasest. (Woodfin 2012, p 15; Настольная книга... 1983, с 143) Gonzales lisab eelnevale, et omoforist, kui kadunud lamba sümbolist kirjutati juba 6. sajandil. (1976, p 82) Läbi Hea Karjase tähenduse toob piiskop Jumala juurde tagasi eksinud hinged, ta on seatud kandma hoolt oma karja eest. (Юдаков 2013, с 308, 320). Kadunud talle lugu väljendub ka omofori riidetumispalves “Sa võtsid oma õlgadele eksinud inimloomuse ja viisid ta üles Jumal-Isa juurde.” (Piiskopliku jumalateenistuse kord 2008, lk 15)

Sellisenä tähendab omofor, et piiskop on kehastunud Kristuseks – Päästjaks, lunastades oma tegudega inimkonda ja on määratud nende eest hoolitsema ja palvetama. Sümbol, et vaimulik teenib Jumalat ja inimesi on juba diakoni oraaril (vt oraar (lk 113)) ja preestri epitrahheelil (vt epitrahheel (lk 117)). Siit tuleb võrdlus pika käterätikuga, mis rippudes üle diakoni vasaku õla tähendab esimest vaimulikuastet, muutub epitrahheeliks, nii et kaks otsa on ees, tähendades teist vaimulikuastet ja lõpuks, kantuna õlgadel, üks ots ees, teine taga, tähendab kolmandat, kõrgeimat vaimulikuastet. Nii sümboliseerib see ka vennalikku teenimist Kristuses (vt: Mt 20: 26–27; Mk 10:43–44) ja hingelist puhtust. (Настольная книга... 1983, с 142)

Püha Konstantinoopoli Hermani järgi sümboliseerib omofor Vana Testamendi Aaroni õlarüüd ja selle külge kinnitatud rinnakilpi (vt 2Mo 28:1–35). Tikitud või sisse kootud ristidele on antud Kristuse kiriku täiuslikkuse võrdkuju (*ibid*, с 142). Raamat: Õigeusu vaimulike teenistusrõivad... kirjutab, et ristid tähendavad Kristuse risti, mida piiskop kannab, oma õlgadel (2008, lk 14). Sellist tähendust teised allikad ei maini, kuid samas see seostub nii kadunud talle, kui ka Päästjaks kehastunud piiskopi looga.

Foto 20 Omofori. Siimeoni ja Hanna Katedraali muuseumis. Madli Sepperi foto.

Püha Tessaloonika Siimeon veel ühe tähenduse: Sõna lihaks-saamine, Neitsist sündimine. Kui piiskop paneb omofori peale, on see märk kahekordsest loobumisest kõigest ülearusest, nii nagu ütlesid apostlid: “Meie aga tahame pidevalt olla palvetamises ja sõna teenistuses!” (Ap 6: 4) (Настольная книга... 1983, с 142).

Tänapäevaks on [suurele] omoforile jäänud kõige enam taevase valitseja tunnus: piiskopi, kui ülemhinge karjase märk. Seepärast kannab piiskop seda liturgia algusest kuni Evangeeliumi lugemiseni ja võtab siis ära. (Юдаков 2013, с 321)

Juba 5. sajandil oli komme, et Evangeeliumi lugemise ajaks võeti omofor ära. On teateid, et seda hoidsid altariteenrid suure sissekäigu⁷³ ajal käes. Hilisemates allikates kirjutatakse, et piiskop paneb omofori tagasi pärast armulauast osavõtmist. Arvati, et armulaua võtmise ajal võis piiskop kanda diakoni oraari. Nii toimitakse sellepärast, et omofor on piiskopi, kui valitseja tunnus. Selle osaduse ajaks ära võtmine sümboliseerib piiskopi alandlikkust. Siis toimetab piiskop kui lihtne preester. (Woodfin 2012, pp 19–20; Gonzales 1976, p 82; Юдаков 2013, с 308)

Юдаков lisab, et psalmi (eel-laulu) ja Evangeeliumi lugemise ajal tuleb Jumal ise oma karja juhtima

⁷³ Suur sissekäik on preestrite, diakonite ja kirikuteenrite tulemine ikonostaasi põhjapoolsest uksest kirikusaali, kandes Evangeeliumi, karikat, diskost ja erinevaid kirikuriistu, olenevalt osalejate arvust. Selle käigus viiakse pühad annid kuninglikest ustest altarile. Algkirikus hoiti Evangeeliumi ja pühi ande eraldi ruumis, käärkambris või ohvrilaua, ning nende üleviimine altarisse toimus erilise pidulikkusega. Hiljem seati käärkamber ja ohvrilaud otse altarisse, kuid sissekäik jumalateenistuse koostisosana säilis. Sümboliseerib «suur sissekäik» Jeesuse astumist vabatahtlike kannatuste ja surma teele. (Eesti-vene õigeusu seletav sõnastik)

(omofori äravõtmisega piiskop astub kõrvale). Läbi ajaloo on omofori kandmise ja äravõtmise tavad veidi muutunud, kuid peale Evangeeliumi lugemist pandi omofor tagasi nii, et mõlemad otsad olid ees. Selliselt tähendab omfor taevast ja maist alget. Piiskop ühendab taevase ja maise. Piiskop juhatab koguduseliikmete hinged maisest taevasse – Jumala juurde. (2013, c 308–320)

18. sajandi lõpus võeti kasutusele väike omofor. on arvatud, et see sai alguse suurest omoforist, mis oli peale Evangeeliumi lugemist tagasi pandud nii, et mõlemad otsad olid ees. Vahel volditi suur omofor pooleks ja pandi piiskopile kaela, kui oli kiire. Väike omofor on poole lühem, kui suur, see pannakse piiskopi õlgadele nii, et mõlemad otsad on ees. See sümboliseerib, nagu surgi – eksinud lammast. Suurele omoforile jääb siis pigem valitseja sümbol. (*ibid*, c 321)

Tänapäeval ulatuvad suure omofori otsad Sakkose alumise ääreni ja väikese omofori otsad rinnuni. Suurt omofori kannab piiskop jumalateenistuse algusest kuni Evangeeliumi lugemiseni, siis võtab piiskop selle ära, peale Evangeeliumi lugemist pannakse piiskopile peale väike omofor. Andide pühitsemise ajaks võetakse omofor uuesti ära, sest siis on Kristus ise kohal. Peale andide pühitsemist pannakse väike omofor tagasi, ning selles teenib piiskop liturgia lõpuni. (Настольная книга... 1983, c 143)

Piiskop kannab omofori kõigil liturgilistel teenistustel ja piiskoplikel talitustel (Säär 2007 b, lk 6)

Mantia

Mantiat kannavad õigeuskirikus mungad, seahulgas piiskopid⁷⁴. See on pikk, põrandani ulatuv, ilma varrukata mantel, mis on kaela juurest ja alt kinnitatud ning seda kantakse alusrässa või rässa peal. (OrthodoxWiki, *sub* Mantiya; Настольная книга 1983, c 113)

Настольная книга väidab, et algkristlikel aegadel kandsid seda kõik kristlased, nad pidasid seda endi tunnuseks, mis tähendas alandlikkust, loobumist maisest ja ebajumalate teenimisest. Tol ajal oli see pikk kõige lihtsamast materjalist mantel, mis kaitses külma eest. Hiljem sai sellest kloostri läinute tunnus. (1983, c 113)

⁷⁴ Õigeusu piiskop on alati mungaseisuses.

Sellist mantlit nimetatakse juba Vanas Testamendis, kui rüüd, mida kandsid prohvetid, sealhulgas Eelija ja Eliisa (vt 2Ku 2: 11–14)⁷⁵. Mantia sümbolne tähendus selle järgi on pärimine – edasi minemine sama teed. (OrthodoxWiki, *sub* Mantiya) Ka eesti keeles on sõna “mantlipärija”.

OrthodoxWiki kirjutab, et vanadel ikoonidel kujutatakse mantiat kandvaid munki. *Настольная книга* lisab, et mantia on munkade maailmast eraldumise tunnuseks. (1983 c 113) Munga mantlid olid tehtud mustast, pruunist või hallist riidest. Tänapäevane õigeusu mungarüü on must. Slaavi traditsioonis mantia seljaosa on plisseeritud. Sellel on 33 volti. Niipalju aastaid elas Jeesus. (OrthodoxWiki, *sub* Mantiya) Neid volte võrreldakse Jordani jõe voogudega. (Õigeusu vaimulike teenistusrõivad 2008) Tänapäeva mantia on õhukesest materjalist, ilma voodrita.

Mantia seljaosas tekivad käies lained, need sümboliseerivad ingli tiibu. Sellest tulenevalt nimetatakse mantiat ingellikuks rüüks. (OrthodoxWiki, *sub* Mantiya). *Настольная книга* väidab, et selle tähenduse andis mantiale juba Konstantinoopoli Herman. Hiljem lisas püha Tessaloonika Siimeoni piiskoppi ümbritseva jumaliku auhiilguse sümboli. Veel tähendab mantia mungaelu rangust, aukartust Jumala ees ja alandlikku kloostrielu. “Mungal ei ole käsi, ega teisi ihuliikmeid, ta ei ela maistele tegudele, tal on ainult pea, mis on pööratud Jumala poole, ta on riidetud mantiaga, kui alandlikkuse ja tarkusega⁷⁶.” (1983, c 113) Mungad ka maetakse selles rüüs. (OrthodoxWiki, *sub* Mantiya)

Mantia ülemistes ja alumistes nurkades on tugevdatud ristkülikud.⁷⁷ Kaks kaela kinnituse juures ja kaks alumise kinnituse juures. Arhimandriidil⁷⁸ on need punased või rohelised, ülemistele ristkülikutele on tikitud ristid. Need sümboliseerivad, et arhimandriit on seatud Jumala käske pidades vendadele teenäitajaks. (*ibid*)

Piiskopimantia on tumepunane või lilla, metropoliidil⁷⁹ sinine, selle ristkülikutel võidakse kujutada ka ikoone, alumistel on piiskopi monogramm või ikoonid. Need peaks olema peenemalt

⁷⁵ Vanamates piibli tõlgetes (1739 ja 1904) on juttu pikast kuuest, 1968. aasta tõlkes on sõna “pika” ära jäänud.

⁷⁶ See on põhjenduseks, miks mantial pole varrukaid ja rüü ulatub maani.

⁷⁷ Inglise keeles: “tablets”, vene keeles: “скрижали”.

⁷⁸ Arhimandriit on munkpreestri kõrgeim auaste, mis antakse kloostrülematele või kõrges administratiivametis olevatele munkadele; eelneb piiskopile. Arhimandriidi tiitel antakse ka aunimetusena. (<https://et.wikipedia.org/wiki/Arhimandriit> , 27.02.2019)

⁷⁹ Metropoliit on õigeusu kiriku peapiiskop. (<https://et.wikipedia.org/wiki/Metropoliit> , 27.02.2019) Algselt oli metropoliit piirkonnapiiskop. Praegu on kreeka tavas iga linna (täis-)piiskop metropoliit. Slaavi traditsioonis on see

kaunistatud, kui arhimandriidi omad. Kõik neli riskülikut sümboliseerivad Vana ja Uut testamenti ning nelja Evangeeliumit. Evangeelium on piiskopi õpetuse põhialus. Piiskopimantial on pikk, mööda põrandat lohisev slepp. Mõnikord on selle küljes kuljused või kellukesed. Need viitavad Vana Testamendi ülem-preestri rüüle (vt: 2Mo 28:33–34). (*ibid*)

Pikka, tagant järelelohisevat uhket mantlit kasutas esialgu vaid Bütsantsi keiser. (Õigeusu vaimulike teenistusrõivad 2008). Ta kinkis mantia au märgiks Konstantinoopoli patriarhile. usalduse, Kiriku valitsemise ja võimu jagamise sümbolina. Mõne aja pärast levis selle kandmise komme ka metropoliitidele ja piiskoppidele. (Настольная книга 1983, с 148)

Mantia on kaunistatud horisontaalsete paeltega. Nende paelte värvused võivad olenevalt riigist ja traditsioonist erineda. Eesti Piiskopmärtel Platonil olid need legendi järgi tumesinisel taustal valge must valge(foto 21)⁸⁰, tänapäeva EAÕK piiskopid kannavad kreeka traditsiooni järgi kuldseid paelu.

Kreeka traditsioonis on paelad kuldsed, vene traditsioonis valge punane valge. Neid nimetatakse “jõed” või “vool”ja nad sümboliseerivad Jumala Sõna, mis levib maailmas, otsekui voolab välja. (vt: Hs 47:1–12; Jh 7:38; Ilm:22–1) (OrthodoxWiki, *sub* Mantiya) *Настольная книга* kirjutab lisaks eelnevale, paelad on kui jõed, mis sümboliseerivad piiskopi õpetusi, voolates välja, kui allikast. Kolm rida jõgesid tähendavad Püha Kolmainsust, kes ümbritseb, kaitseb ja katab piiskoppi igast küljest. (1983, с 147)

Piiskop kannab mantiat kirikus, kui ta parasjagu ei teeni liturgiat (näiteks õhtuteenistusel) või liturgial, kui ta seisab troonil ja ei teeni täielikult kaasa, veel kantakse mantiat ristikäikudel. (OrthodoxWiki, *sub* Mantiya) piiskop võib mantiat kanda kirikusse minnes. Liturgial vahetatakse see varsti teenistusriiete vastu. Mõnedel jumalateenistustel kannab ta mantiat ja epitrahheeli. (Настольная книга 1983, с 147)

Piiskopimantiat ei kanta koos teiste teenistusriietega. (OrthodoxWiki, *sub* Mantiya) Kui piiskop tuleb kirikusse liturgiale, võetakse ta pidulikult vastu: alusrässades diakonid ja altariabilised

vanema piiskopi tiitel (algselt vaid Moskva, Kiievi ja Novgorodi piiskop, hiljem lisandusid teised). Tänapäeval Poola, Tšehhi ja Eesti kirikupäid kutsutakse metropoliitideks, kuid Soomes on peapiiskop. (Palli, M. 2019. Kirjalik kommentaar 28.03.2019)

⁸⁰ Võrdle fotoga 73 magistriröö põhiosas lk 69.

tulevad ukse juurde mantia ja sauaga. Teenistusriietes esipreester seisab, rist kandikul, keskel ja teised preestrid rässades seisavad kahes reas ametivanuse kohaselt. Piiskopile pannakse mantia selga, ta annab ristile suud ja läheb ikonostaasi juurde. Kui on liturgia, loeb diakon sisseminemisepalved, seejärel läheb piiskop kiriku keskele asetatud kateedrile, kus võetakse mantia ära ja toimub pidulik riietamine teenistusrõivastesse, mis on jumalateenistuse osa. Kui aga piiskop täielikult kaasa ei teeni, läheb ta paremale poole asetatud kateedrile ning seisab seal kandes mantiat. (Piiskopliku jumalateenistuse kord 2008, lk 5)

Kui arhimandriit või piiskop sureb, pannakse talle tema mantia kirstu peale (Foto 22) (OrthodoxWiki, *sub* Mantiya).

Foto 21 Piiskopmärter Platoni ikoon. Maalitud Eelkäia Ristija Johannese kloostri Akritohoris, Kreekas 2001. **Foto 22** Piiskop Platoni matus 1919. allikas: Eesti Rahvusarhiiv EFA.3.0-52334

Vaimulikud kannavad jumalateenistustel erilisi teenistusrõivaid. Diakon kannab stihhaari, oraari ja kätiseid; preester: alus-stihhaari, epitrahheeli, puusaehet (riskülikukujulist, rombikujulist ehk epigonationi või mõlemat), vööd, felooni; piiskop kannab alus-stihhaari, epitrahheeli, vööd, epigonationi, kätiseid, sakkost, omofori.

Kui piiskop täielikult kaasa ei teeni, kannab ta mantiat. See ei kuulu teenistusrõivaste hulka, kuid oma pika ja sümboliterohke ajaloo tõttu väärub siin kirjeldamist.

Vaimulike teenistusrõivad on oma tänapäevase kuju saanud läbi pika, ligi 1700-aastase ajaloo. Selle aja jooksul on neile antud palju sümboolseid tähendusi, mille tundmine aitab mõista vaimulike teenistusrõivaste olemust ja vaimulike pühendumist Jumala teenimisele, teenistuse ajaks enda väljalülitamist maisest. Teenistusrõivaste tähendustes on kokku võetud kristliku õpetuse põhimõtted ja pühakirja sõnum.

„Kristus on tõeline Jumal ja tõeline inimene, kes suri meie eest ristisurma, ja et Tema surnuist ülestõusmine on meilegi lunastuse lootuseks.“ (Õigeusu vaimulike teenistusrõivad...2008, lk 4)

2. Sisustustekstiilide ajalugu ja sümboolika

Peale vaimulike teenistusrõivaste kasutatakse kirikus mitmesuguseid tekstiilist esemeid, millel on oma sümboolika ja koht jumalateenistuses. Siin avan altaritekstiilide sümboolika, mis on alguse saanud Kristuse surilinaadest. Nendeks on altari katted, kuninglike uste kardinad ja karikakatted ning kirikusaali jäävad tekstiilid: analoikatted ja veel mõned väiksemad, kuid mitte vähem tähtsad kirikus kasutatavad riidest esemed. Sellel peatükil on teistsugune jaotus, kuna altari sümboolikaga tekstiilid on arenenud üksteisest ja ajaloos ei ole täpselt võimalik vahet teha, millal ühe kasutamine lõpeb ja teise kasutamine algab. Ka sümboolika liigub alumiselt kattelt pealmisele, jättes alumisele tema tähenduse alles.

Altari tekstiilid

Altari tekstiilid kannavad endas altari sümboolikat. Nende tähendused on arenenud Kristuse surilinaadest. Need on: altari katted, iliton, kuninglike uste kardinad, karikakatted, Kristuse surikuju, antimins.

Puhas lina, mis oli Kristuse surilina võrdkuju, laotatakse laiali pühade andide toomiseks. Siit saab alguse altariga seotud tekstiilide sümboolika (vaata: Mt 27:59; Mk 15:46; Lk 23:53; Jh 19:40). (Троицкий 2011, с 65)⁸¹

⁸¹ Artikkel on esmakordselt ilmunud 1912.

Altarilaud on kaetud kahe pühitsetud riidega: **altarikatte** ja **altarilinaga**. Aujärke⁸² puutuda ja selle eest läbi minna on lubatud ainult vaimulikel. (Eesti-vene õigeusu seletav sõnastik) Altarilaud sümboliseerib Kolgata mäge, kus Kristus risti löödi ja Kristuse hauda. Selle peal on alumine kate ehk katasark ja altrilina. Tänapäeval vahetatakse neid vastavalt liturgilistele värvidele. (Säär 2007 c, lk 5) Altarilina sümboliseerib kristuse surilina. Oletatakse, et algsel altarilinal ei olnud mingeid kujutisi. See valmistati valgest linasest riidest. Surilina nimetatakse “puhtaks”. Juba vanal ajal oli kombeks kaunistada aujärje pealispinda. Üks vanim kaunistus oli rist aujärje keskel ja nurkades gammaatilised kolmnurgad. See sümbol tuli ka altari laua esiküljele. Järgmiseks kasutati altarilaua nurkades kolmnurkade asemel erinevate sümbolitega lõuenditükke. Neid nimetati “sümbolitega tahvliteks”. Sellised tahvlid olid tõenäoliselt juba Bütsantsi keisri rõivastel⁸³. Altarilaua nurkadel olevad tahvlid sümboliseerisid evangeliste ja altarilaud kujutas endast Kirikut, kes koondas kõigist maailma otstest usklikud Issanda juurde. Seejärel kujutati neil plaatidel evangeliste, edasi hakati evangeliste kujutama aujärje peal olevate katete nurkades. (Троицкий 2011, c 64, 69)

Altarilinast arenes **iliton**. (altarilina jäi samuti kasutusse). Iilton tuleneb kreeka sõnast *heilissō*, mis tähendab rullima, keerama, mähkima. See rullitakse altari peale lahti. Iilton sai endale altarilina – Kristuse surilina tähenduse, millesse Arimaatia Joosep ja Nikodeemos mähkisid tema ihu. (*ibid*, c 64). OrthodoxWiki täpsustab, et iliton tähendab seda rätikut (surilina), mis oli Kristusel näo peal⁸⁴ ja samas ka Kristuse mähkimislinu, millesse ta pandi, kui oli sündinud. (orthodoxWiki sub *Eileton*)

Diakonid rullisid ilitoni lahti ja sellel pühitseti armulauda. Sellisena on see tekstiil püsinud poolteist-tuhat aastat. (Троицкий 2011, c 64)

Vanal ajal oli altar täiesti avatud, kuna ikonostaasi ei olnud, kuid euharistia ehk armulaua salasuse toimetamisel on palju tegevusi, mis ei peaks olema nähtavad mittekellelegi peale vaimulike. Seepärast altar suleti. Võeti kasutusele **kuninglike uste kardin**⁸⁵, mis pandi esialgu

⁸² Aujärg on altarilaud ehk altar. Sõna altar tähistab õigeusukirikus ka altariruumi, mis on kirikusaalist ikonostaasiga eraldatud.

⁸³ Vaata Mantia, lk 136

⁸⁴ ja higirätiku, mis oli temapea peal olnud, see ei ole surilina dega maas, vaid on isepäinis kokkumähitud teises kohas. (Jh 20:7)

⁸⁵ Mõnes allikas nimetatakse seda altari vahetekiks.

tsibooriumi⁸⁶ külge. (*ibid*, lk 66) Baldahiini sammastele olid kinnitatud tikanditega kaunistatud eesriided (Brehier 2009, lk157).

Foto 23. Ravenna San Vitale Kiriku mosaiik. Allikas:

[https://en.wikipedia.org/wiki/Basilica_of_Sant%27Apollinare_Nuovo#/media/File:Ravenna_Basilica_of_Sant%27Apollinare_Nuovo_mosaic_\(2\).jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/Basilica_of_Sant%27Apollinare_Nuovo#/media/File:Ravenna_Basilica_of_Sant%27Apollinare_Nuovo_mosaic_(2).jpg)

Nii nagu mosaiigil näha (foto 23), kasutati nii kahte külgekardinat, kui ka ühte, ühele poole tõmmatavat kardinat, samuti oli selline variant, et kardin tõsteti üles, mitte ei veetud kõrvale. Hiljem tekkis sellest ikonostaas ja kuninglikud uksed. (Троицкий 2011, с 66). Tänapäeval on kuninglike uste ees üks kardin ja see veetakse kõrvale. On ka variant, et kardinat ei kasutata üldse, näiteks Tallinna Siimeoni ja Hanna Katedraalis.

On arvatud, et kuninglike uste kardinatest arenes laotus, sest igas kirikus ei olnud tsibooriumi ning varjamiseks pandi kardinat lahtiselt altari peale. Seejärel muutus tsiboorium väiksemaks ja see asetati altari peale, nii, et sambad olid altari nurkades. Ka sellel olid kardinat ees. Mõnikord oli tsiboorium nii väike, et preester pistis pea kardinat vahelt sisse ja mahtus altaril vaevu

⁸⁶ Tsiboorium on baldahiinitaoline pealisehitus altari kohal, mis koosneb neljast sambast ja neile toetuvast katusest. (võõrsõnade leksikon) Eesti keelde on pakutud sõna : “altarirääst”.

toimetama. See oli väga ebamugav. Lihtsustamiseks jäeti tsiboorium ära ja kaeti pühad annid katetega. (Троицкий 2011, c 66)

Liturgia ajal viiakse leib ja vein suures sissekäigus pühitsemiseks altari lauale. Seejärel suletakse kuninglikud ukсед ja kardin tõmmatakse ette, selle tähendus on hoida altaris⁸⁷ püha toiming puhtana, varjatuna patuste ja kogemata eksinud inimeste pilkude eest. Kui kardinad on suletud, toimub tõeline muutumine, (OrthodoxWiki sub *Curtain*) kus Püha Vaimu mahatulemise läbi muudetakse leib ja vein Kristuse ihuks ja vereks. (Õigeusu vaimulike teenistusrõivad...2008. lk 22) Samas kuninglike uste kardin meenutab vana Testamendi juutide koguduse telgi püha ja kõige pühama paiga eesriideid ning sidet tänapäevase Kiriku ja Vana Testamendi vahel (vt He 9) (OrthodoxWiki sub *Curtain*)

Konstantinoopoli Herman ütles, et Kuninglike uste kinnipanemine, ülevalt langevad katted ja pühade andide katmine tähistab ööd, mil Juudas Jeesuse reetis, kui laotus võetakse ära, kardin tõmmatakse kõrvale ja kuninglikud ukсед avatakse, tähistatakse hommikut. (*ibid*) Kunagi rääkis isa Felix Kadarik (1923–2012), et kuninglike uste kardin peab kõrvale tõmmates kõrisema, see meenutab templi eesriide kärsemist, kui Jeesus ristil suri. “Ja vaata, templi eesriie kärises lõhki kaheks, ülemast otsast alamast saadik!”(Mt 27:51)

Троицкий kirjutab, et Bütsantsi tseremooniade raamatu järgi keiser pani altarile koos teiste andidega kaks valget katet, teises kohas mainitakse, et karikas ja diskos pandi nende katete peale. Arvatakse, et need vastasid ilitonile, samas pühade andide katmisels kasutati laotust. **Väikesed katted** olid valged, ilma kindlaksmääratud kujunduseta, kuid varsti hakati neid rikkalikult kaunistama. (2011 c 67) Mõlemas nähakse nii Kristuslapse mähkmete, kui ka kristuse surilina sümboleid (Õigeusu vaimulike teenistusrõivad...2008. lk 28). Ristikujulisi karikakatteid hakati valmistama 17.–18. sajandil. (Каташова 2007, c 16) Niisiis väikesed karikakatted, mis olid alguses nelinurksed, tulles karika ja diskose alt nende peale, said endale ilitoni tähenduse.

Троицкий kirjutab: nii nagu leiba ei pakutud linaga katmata laualt, ei pühitseta armulauda katmata laual. Ka karikas pidi olema kaetud. **karika peal olev kate** on kristuse higrätiku võrdkuju. **laotus** sümboliseerib kivi, mille Joosep lükkas hauale ette ja sellele pandi pitsner. Hiljem lisati, et

⁸⁷ Siin on mõeldud altari ruumi.

diskose kate sümboliseerib surilina, mis kattis Kristuse ihu. (2011, c 65) Kõik kolm katet sümboliseerivad Kristuse surilinu. (Säär 2007 c, lk 5). Konstantinoopoli Herman ja püha Tessaloonika Siimeon on andnud karikakatetele erinevaid ja omavahel mitte kokkusobivaid tähendusi. Näiteks nimetab püha Siimeon laotust Kristuse surilina võrdkujuks. Sõna “õhk”⁸⁸ tähendab siin õhukesest, läbipaistvast materjalist katet. (Троицкий 2011, c 66)

Tänapäeval kõigutatakse usutunnistuse lugemise ajal laotust piiskopi pea kohal (*ibid.* c 66). Sirje Säär lisab, et [ima piiskopita liturgial] preester lehvitab laotust pühade andide kohal (2007 c, lk 5) Vanasti oli see komme erinevates kirikutes erinev. *Троицкий* arvab, et see komme võis olla tulnud sellest, et preestrid kummardasid oma pea tsibooriumi sammaste küljes rippuva kardina alla, eesriie kõikus ning see kõikumine sai sümboolse tähenduse. Hiljem, kui rippuv eesriie pandi vertikaalselt tuli kõikumine säilitada. (2011, c 66) Kõigutamine meenutab maavärinat, millega kivi haua eest ära veeretati ja tähendab ka õhu puhastamist pühade andide kohal. (Säär 2007 c, lk 5)

Kui laotus sai Kristuse surilina tähenduse, hakkas arenema **laotus-surikuju**⁸⁹ ajalugu. Varasematel neist oli kujutatud euharistiat. Vanast ajast on säilinud mõned väga suurte mõõtmetega laotused (laotus-surikujud) umbes 1,4 X 2,1 m. 15. sajandiks oli üks kasutatavamaid kujutisi nendel Kristuse ristilt võtmine, sest see vastab liturgias momendile, kus laotust kasutatakse. Püha Konstantinoopoli Hermani järgi toimub ajal, mil armulauaks valmistatakse Kristuse haudapanek. Mõnikord asetseb altaril laotuse kõrval ka Kristuse hauda panemise kujutisega tekstiil. Sellest tuli haudapaneku kujutamine laotusel, millest hiljem arenes Kristuse surikuju. Nendel tekstiilidel kujutatavad sündmused on ajas muutunud. (Троицкий 2011, c 67, 68)

Sirje Säär lisab, et laotus-surikuju ajalugu algab 13–14. sajandil. Suure Reede sissekäigul kanti Evangeelium sellesse mähituna kiriku keskele. Nii kujutati, kuidas Arimaatia Joosep mähkis Kristuse ihu linaesse kangasse. (2007 c, lk 5)

⁸⁸ Kreeka keeles nimetatakse laotust: *aer*; vene keeles *воздух*.

⁸⁹ Eesti keeles on mõiste “Kristuse surikuju”, mõnes allikas on ka “Surilina”. See tähistab tekstiili, mis tänapäeval tuuakse Suurel Reedel kiriku keskele. Kreeka keeles *epitaphios*, vene keeles: *плащаница*, ingliskeeles: *epitaph*, soome keeles: *hautakuva*.

Suur sissekäik sümboliseerib Kristuse kannatuste rada, samas ka ilmihuta vägesid: keerubeid ja seeraveid, kes kannavad Issandat Jeesus Kristust, see sümboliseerib veel Kristuse teist tulemist. Suures sissekäigus kanti muude kirikuriistade hulgas (ja kantakse tänapäevalgi⁹⁰) laotust, mida mõnikord nimetati juba surikujuks. Läbi ajaloo muutus ka laotuse ja laotus-surikuju kasutamise kord. Koos laotus-surikujuga kanti suures sissekäigus ka pühakute surikujusid. Hiljem kujutati pühakuid laotustel ja Kristuse surikujudel. Nendel kujutatakse mõnikord ka liturgia autoreid: Johannes Kuldsuud ja Vassiili Suurt⁹¹. (Троицкий 2011, c 69, 70)

17. sajandil lõppes uhke väljaõmmeldud laotus-surikuju ajalugu, sest arenes brokaadi tootmine ja tekstiili trükkimine. Siitmaalt algab **Kristuse surikuju** ajalugu sellisena, nagu me seda tekstiili tänapäeval teame. Üha enam jäi praktikast välja komme kanda suure sissekäigu ajal laotus-surikuju. (*ibid*, c 71) Karika peal kasutatakse väiksemat laotust, mis ei pruugi olla nii rikkalikult kaunistatud.

Tänapäeval tuuakse Kristuse surikuju Suure Reede õhtuteenistusel kiriku keskele. Suurel laupäeval tehakse surikujuga ristikäik (kas ümber kiriku või kiriku sees) ning asetatakse siis altarile, kuhu see jääb Issanda taevaminemise pühani (Lampio 2005, s 69).

Surikuju kasutamise tavad on samuti ajas muutunud. Esialgu arenes Vaikse laupäeva pidamise komme, kus siis veel Laotus-surikuju toodi välja, seejärel arenes selle tekstiil-ikooni suudlemise komme. Enne seda pandi kiriku keskele Kristuse ristilt-võtmise (pilt-)ikoon. 16.–17. sajandi alguses võeti kasutusele sõna: “Планица” (Kristuse surikuju). Alguses sõnu “laotus” ja “surikuju” ei eristatud ja kasutati läbisegi. 17. sajandi algusest hakkasid sõnad “laotus” ja “surikuju” tähistama erinevaid kirikutekstiile. Surikuju ei kantud suures sissekäigus enam vahetult altarisse, vaid pandi kiriku keskele. Sellest ajast tulid seoses Kristuse surikujuga ka uued kombed. Millalgi sel ajal tekkis ka komme surikuju Suurel Reedel välja tuua. (Троицкий 2011, c 72, 73)

Üks huvitav seik ajaloost: Venemaal peeti eriti oluliseks Kristuse haua mõõtu, seda käidi Jeruusalemmas palverännakul mõõtmas. Koht, kus Kristus asus on pikkuses 4 küünart, laius 2

⁹⁰ Tänapäeval kannab preester või diakon suures sissekäigus laotust õlal või pahemal käel, et see maha ei libiseks, õmmeldakse mõnikord laotuse külge paelad. Vanemad laotused on ilma paelteta.

⁹¹ Basileos Suur (u330–379) Caesarea piiskop (OrthodoxWiki, *sub*: Basil the Great)(1.05.2019)

küünart ja kõrgus poolteist küünart. (*ibid*, c 74) (umbes 213X106,6X80 cm) Võib-olla tehti mõni surikuju koos alusega ka nende mõõtude järgi.

Kreekas arenes Surikuju ajalugu ja sellega seotud kombed veidi erinevalt. (*ibid*, c 74) Seda kinnitab ka OrthodoxWiki. Uhked kombed ja tikitud surikujud olid suurtes katedraalides. Väikestes kirikutes tehti suur sissekäik evangeeliumiga. Venemaal tulid kihelkonnakirikutesse surikujud ja nendega seotud kombed 17. sajandil. (Троицкий 2011, c 75)

Kristuse surikuju oli 18. sajandini tekstiil-ikoon, mille kujutis oli tikitud kuld-, hõbe- ja siidniitidega siidkangale. Siinmail levisid 19. sajandist alates sametkangale osalt maalitud, osalt tikitud ja osalt kuld- ja hõbebrokaadist aplitseeritud surikujud (foto 24) (Säär 2007 c, lk 5) Sel ajal hakati surikuju ääri väga rikkalikult kaunistama, kusjuures ikooni osa võis olla tagasihoidlikum. Eesti surikujud on enamikus pärit 19.sajandist ja telltud Venemaalt. Enmikul neist on kuldtikandis ääred ja keskel tasapinnaline või reljefne maalitud surnud Kristus. Olen näinud ka ristilt võetud Kristust, koos teda ümbritsevate leinavate naistega või teiste pühakutega. Uuemal ajal on kirikutesse jõudnud ka kreekapärased kerged trükitud Kristuse surikujud. (Minu välitööde andmed. 2017, 2018) Kreekas on tänapäeval Surikuju väljatoomisega seotud teistsugused kombed, kui Venemaal ja sealt tulnuna ka Eestis.

Näiteks pannakse õhukesest riidest surikuju kiriku keskele tõstetud kergele lauale, mis sümboliseerib Kristuse hauda.(OrthodoxWiki sub *Epitaphios*) Slaavi traditsioonis kasutatakse liivaga täidetud spetsiaalset rasket surikuju alust “kirstu”. Selle sümboolne tähendus on küll sama – Kristuse haud. (Троицкий 2011, c 75) Kreekas kantakse surikuju koos alusega (orthodoxWiki sub *Epitaphios*), slaavi traditsioonis on surikuju kinnitatud puidust raamile ning mõnedel neist on kandmiseks küljes puust pulgad. Kristuse surikuju äärel on tekst: “Auväärt Joosep võttis Su kõigepuhtama ihu puu pealt maha, mähkis ta puhaste linaste riiete sisse kalliste rohtudega ja pani selle uude hauda.”

Foto 24 Pealt maalitud kuldtikandis äärega 19. sajandi Kristuse surikuju Uruste Koguduse tekstiilikogus. *Madli Sepperi foto.*

Arvatavasti said laotustelt ja surikujudelt oma joonise **antiminsid**. 12.–17 sajandi antiminsidel oli kujutatud üksnes risti. 18. sajandi teisel poolel, kui hakati antiminse trükkima, kujutati neil Kristuse haudapanekut. Aujärje peal asunud vana-aegsetel laotustel ja surikujudel olnud pilt sai eeskujuks antiminside joonistele, kus see on säilinud meie ajani. (Троицкий 2011, с 75)

Antiminsi hakati kasutama, kui ilitoni, nii et iliton jäi antiminsi aluskatteks. Iilton ümbritseb antiminsi, kui need on kokku pandud. Tänapäeval kujutab Kristuse surilina antimins. (foto 25) (*ibid*, с 65) Antiminsi sisse on õmmeldud pühad säilmed. Selle tekstiili olemasolu on hädavajalik püha liturgia pidamiseks. Kujutades Kristuse haudapanemist, aitab see mõista aujärje sümbolikat ning samuti meenutavad antiminsi sisse õmmeldud säilmed, et esimesed kristlased pühitsesid armulauda märtrite haudadel. “Ma nägin altari all nende hingi, kes olid tapetud Jumala sõna pärast ja tunnistuse pärast, mis neil oli.” (Ilm5:9). (Kirik – Jumalakoda 2007, lk 9)

Antimins tähendab altari laua asemkku. ilma antiminsita ei ole võimalik liturgiat läbi viia. Kui liturgia läbiviimiseks puudub altarilaud, annab antimins õiguse pühitseda armulauasakramenti. (Õigeusu vaimulike teenistusrõivad...2008, lk 30) Kreeka keeles tähendab antimins “aujärje asemel”, sest piiskopi pühitsetud antimins asendab aujärge juhul, kui jumalikku liturgiat teenitakse väljaspool pühakoda või siis piiskopi poolt pühitsemata aujärjel. Ammuse traditsiooni järgi aga asetatakse antiminsid üldse kõikidele, ka piiskopi pühitsuse saanud aujäredele. Pühitsetud antiminsil on piiskopi allkiri ja see on volitus kohalikule kogudusele jumalateenistusi

toimetada. (Õigeusu alused 2004, lk 78). Brehier väidab, et sellist kantavat altarit tunti juba Bütsantsi kirikus. Tekstiili kasutamine levis eelkõige pilditülide perioodil. (2009, lk 157)

Ka altari laua alla on paigutatud pühaku säilmed (Õigeusu alused 2004, lk 78). Iiltoni võib kasutada ainult kirikus pühitsetud altarilaua peal. Nii iliton, kui ka antimins avatakse keset altarilauda liturgial keerubide laulu ajal. Ainult nende peal leiab aset leiva ja veini salasuslik übermuutmine Kristuse kõigepuhtamaks ihuks ja kõigekallimaks vereks. Tavaliselt kasutatakse antiminsi ka pühitsetud altaritega kirikutes, kuid mõnedes kirikutes kasutatakse ainult ilitoni. Kui antiminsi parasjagu ei kasutata, seisab selle peal Evangeelium. (Säär 2007 c, lk 5)

Üks vanemaid kirikus kasutatavaid tekstiile on tõenäoliselt altarikate, selle sümboolika hakkab arenema Kristuse surilinast ja on jälgitav alates 4. sajandist, mil ristiusk sai Rooma riigis ametlikult lubatuks. Altarikatetest arenesid üksteise järel iliton, kuninglike uste kardinad, karikakatted, Kristuse surikuju, antimins. Uus tekstiil sai eelmise tähenduse ja tihti ka sellel kujutatava pildi endale, eelmisele tekstiilile jäi tähendus alles, kuid kujutis sellel läks uue tekstiili sümboolikasse.

Foto 25. Reomäe kiriku altar. Pildil on altarikate, kaks altarilina ja lahtivõetud antimins. Altarilaual asetsevad ka dikiri ja trikiri, punane suupühkimisrätt. Allikas: *Reomäe ap Andrease Kirik*

Teised sakraaltekstiilid

Kirjutan veel mõne sõnaga sakraalsetest tekstiilidest, mis ei ole oma sümboolika arengu tõttu seotud altari tekstiilidega, kuid mida kirikus seoses erinevate jumalateenistustega kohata võib. Ka neil on oma kindel tähendus ja otstarve. Siin räägin kirikulippude, piiskopivaibakese, analoikatete, ikooni linikute ja -linade ning piiskopi küünlajala lintide ajaloolisest arengust ja sümboolikast.

Kirikulipud

Kirikulippe kantakse ristikäigu ees (küünlalaterna järel). Pühakojas seisavad need kliirose ääres⁹².(Eesti-vene õigeusu seletav sõnastik)

Sellise kujuga olid juba vanas Roomas lahingulipud, poliitiliste ja teiste tähtsate sündmuste lipud, sealhulgas pulmalipud, leinalipud, riigilipp, kirikulipud. Need on tulnud Bütsantsi lahingulippudest. Kirikus kujutavad lipud võitlust patu vastu: nähtavate ja nähtamatute vaenlaste vastu. Veel on need kristluse võidu sümboliks. Kirikulippe on kasutatud alates 4. sajandist. Need on umbes meeter pikad ja 60 cm laiad. Varda külge on need kinnitatud alati T kujuliselt, üleval otsas on rist. Sellele on mõlemale küljele maalitud ikoonid (Marutoiu; Trosan; *et al.* 2013 p162) Olen näinud ka tikitud kirikulippe.

Tavaliselt kujutatakse seal Kristust, Neitsi Maarjat, pühakuid või sündmusi. Maakirikutesse jõudsid lipud alles 18. sajandi keskel. Seni kasutati neid ainult suurtes katedraalides ja kloostrites. kirikulipud on valmistatud kas kahest kokkuõmmeldud kangast, või ühest kahelt poolt maalitud kangast. Kasutatakse puuvillast, linast, siidi, villast või sünteetilist kangast. (Marutoiu; Trosan; *et al.* 2013 p162).

Eestis pärineb enamik kirikulippe 19. sajandist ja need on valmistatud Venemaa manufaktuurides. Mõned tänapäevased Kreekast toodud lipud on ühepoolsed.

⁹² Kliiros on koht pühapaigas, kus asuvad lugejad ja lauljad, tavaliselt amboni (altari esine kõrgem koht) lõuna ja põhjapoolses otsas.

Piiskopi vaibake (kotkavaip)

Piiskopi vaibake on väike ümmargune vaip, millel kujutatakse linna ja selle kohal lendavat kotkast. See sümboliseerib piiskopi teenimise kõrgust, sest piiskop hoiab silma peal piiskopkonna asjadel, hoiab puhtana Kiriku õpetust ning elab ise laitmatut elu (foto 26) (Eesti-vene õigeusu seletav sõnastik *sub* Piiskopi vaibake орлец)

Piiskop seisab jumalateenistusel kotkavaiba peal. Kotkas sümboliseerib piiskopi ametit ja linn talle kuuluvat piiskopkonda. Ka kotka nägemisvõime on liidetud piiskopivaiba sümboolikasse. Piiskopil peab olema terav vaimne nägemine oma karja hoidmisel. Madude ja lohemadude tapjana sümboliseerib kotkas valguse võitu pimeduse jõudude üle ja sellisena on ta ka saatana ja surma võitnud Kristuse võrdkuju. Vanas testamendis on poegade eest hoolitsev kotkas oma rahvast kaitsva Jumala sümbol. “Nõnda kui kotkas oma pesakonda õpetab lendama ja hõljub kaitstes oma poegade kohal, nõnda laotas Jumal oma tiivad, võttis oma rahva ja kandis teda oma tiivasulgedel!”⁹³ 5Mo 32:11 “Te olete näinud, mida ma olen teinud egiptlastele, kuidas ma teid olen kannud kotka tiibadel ja kuidas ma teid olen toonud enese juure.” 2Mo 19:4 (Säppi 2008, s 83, 84)

Lindude kuningas kotkas on võimu, vägevuse, vapruse, au ja sõjalise jõu sümbol, selles tähenduses esineb kotkas vappidel tähendades riiki (riigi võimu). Kahepäine kotkas oli Bütsantsi keisri valitsemisümbol⁹⁴ (*ibid*, s 83)

Enne Bütsantsi on kasutatud kotkast vana-Pärsia ja -Rooma kunstis. 6.–7. sajandil sai kotkas Bütsantsi õukonna sümboliks. Kahe peaga kotkas pärineb Palaioloogoste ajast (13.–14. sajand). Siis sai sellest Bütsantsi impeeriumi sümbol. (Ball 2006, p 59)

13. sajandil andis Bütsantsi keiser Konstantinoopoli patriarhile õiguse kasutada jumalateenistusel vaipa, millel oli keiserliku võimu tunnus. Peale Bütsantsi vallutamist 15. sajandil levis kahepäise kotka kujutamine ka mujale. Vene tsaar Ivan III abiellus viimase Bütsantsi keisri vennatütre Sofiaga. Sealt sai alguse kahepäise kotka kujutamine tsaarivõimu sümbolina. Venemaa kõrval on

⁹³ 1968. aasta piiblitõlkes on: “Mõnda nagu kotkas oma pesakonda lendu ergutades hõljub kaitstes oma poegade kohal, nõnda laotas ta oma tiivad, võttis tema ja kandis teda oma tiivasulgedel!”

⁹⁴ Kahepäine kotkas on sümbol, mis ühendab riigi ja kiriku võimu.

kahepäist kotkast kasutanud oma sümbolina Saksamaa, Austria, Albaania, Serbia. (Säppi 2008, s 83, 84)

Jennifer Ball väidab, et Piiskopivaibana on kotkavaip kasutusel alates 15. sajandist, sest varasemast ajast pole neid säilinud. (Ball, 2006, lk 59)

Foto 26 Piiskopi vaibake Pärnu Issandamuutmise katedraalis. Madli Sepperi foto.

Ikooni linik, analoi katted

Tänapäeval kasutatakse mõnedes rohkem slaavi traditsiooni järgivates kirikutes analoikatteid, -põllesid ja linikuid. Need on arenenud vanadest ikooni aluse katetest.

Kreeka keeles *podea* on põll, mis ripub ja katab ikooni aluse, selliseid kasutati vanasti ristikäikudes. See tekstiil oli tikitud religioossete stseenide või pühakute kujutistega. Mõnikord kujutati sellel sama ikooni, mille all see oli. Selle kattega on võimalik ikooni temale midagi juurde lisada või edasi arendada (Wikipedia *sub* Podea)

Sirje Säär kirjutab, et juba 4.–10. sajandil oli kombeks kasutada ikoonide katmiseks ja kaunistamiseks tekstiile. Püha eset – Jumala armu vahendajat ei võinud puutuda paljaste kätega. Kangastega kaunistati juba eel-kristlikust ajast pärit püüdasid esemeid. (2007 a, lk 5)

Rippuv ikooni aluslinik on üks vanemaid ikooni kaunistamiseks mõeldud tekstiile Bütsantsi kirikus. Selle tekstiili kasutamise traditsioon jätkus ka peale Bütsantsi vallutamist. Tänapäeval kasutatakse neid Kreekas, Balkanimaades, Jeruusalemma patriarhaadis, Venemaal. Selliseid tekstiile on näha vanadel freskodel ja mosaiikidel. Liturgilistes tekstides on ikooni aluslinasid kirjeldatud juba 5. ja 6. sajandil. Laiemalt räägitakse neist siiski alates 14. sajandist, mil need võeti kasutusele ka jumalateenistuse ajal. Varem kasutati sellist tekstiili ristikäigus kantava ikooni aluse peal. (Петров 2008 a, c 4, 5) Brehier kirjutab, et 13. sajandist on teada, et kirikutes laotati ikoonide alla hinnalisi kangaid. (2009, lk 177) Ikooni aluskatte kasutamine on olnud seotud eelkõige Jumalaema ikooniga. Neid katteid kaunistati erinevalt. 14. sajandil kasutati juba kahekordset katet – aluskate ja selle peal rippuv põll. Sel ajal ilmuvad jumalateenistusraamatu illustratsioonidesse ka Päästja (Jeesuse) ikooni all olevad katted ja kattega aluse peal palvetajatele austamiseks välja pandud ikoonid. (Петров 2008 a, c 4, 5)

Enamus vanadest ikooni alustest katetest on punased või purpurivärvi. Kompositsioonilt on need väga erinevad. Üldiselt on neil kaunistatud äär ja keskkoh. Keskel on paljudel kujutatud risti, ümbritsetuna nurkadest (gammaatilised nurgad). Bütsantsiaegsetel pildidel kujutati ääre paela katte üleval ja all, hilisematel (15. sajand) illustratsioonidel on pael näha katte neljas küljes. Siit võib oletada, et alguses oli ikooni alune kate täiskate, hiljem kasutati sellele lisaks peal nn. põlle. Hiljem hakati ikooni aluskatteid väga peenelt näo-tikandis välja õmblema. Sinna võidi pühakute ja palvetajate hulgas tikkida ka ikooni annetaja nägu. Selliseid on teada 16.–17. sajandist. Venemaa võttis ikooni aluskatete kasutamise bütsantsi traditsioonist üle. (*ibid*, c 6)

Vana-Vene traditsioonis sai ikooni aluskattest kiriku interjöörü osa. Meid võidi isegi kuni viis tükki üksteise peale panna. (Петров 2008 б, c 50 – 52)

19. sajandiks on neist katetest arenenud analoikatted. Eestis kasutatakse maksimaalselt kolme ülestikust katet: analoi kate (täiskate), analoipõll ja ikooniliniik. Järjest enam levivad aga ilma kateteta puidust nikerdatud analoid.

Ikoonilina

Lääne-Eestis kasutatakse kitsast kangaribast valmistatud otstest laienevat ikoonilina, mis riputatakse kodus või kirikus kaunistuseks ikooni peale. Lõuna-Eestis vastab sellele pühaserätt.

Foto 27. Ikoonilina Kuresaare koguduse tekstiilikogust. Madli sepperi foto.

Lääne-Eestis pühaserätti ei kasutata. Tsaari-ajal sai ka seda tekstiili kataloogi järgi tellida. (foto 27) Ikoonilinate kasutamine oligi eriti levinud 19. sajandil. Eelkõige kaunistati linadega imet-tegevaid ja kirikupühade ikooni. Ka analoil paikneva ikooni ümber võib asetada lina. Mõnedes kirikutes võib ikoonilina või ka pühaserätti näha Kristuse kuju (Kristus ristil) ümber riputatud õlariüna. Ristikäigul pannakse see ikoonikandja käte ja õlgade peale ja ikooni hoitakse selle peal. Varasemad linad valmistati ühevärvilisest sametist, kuld- või hõbebrokaadist või ka siid- või puuvillsatäänist. Otsad kaunistati tikandiga, kasutati ka metall- ja pärltikandit. Lina servades kasutati metallnarmaid (Säär 2007 a, lk 5) Olen näinud aplikatsioonitehnikas tõenäoliselt kataloogi järgi tellitud ikoonilinu.

Ikoonilina all on tavaliselt vooder, tavaliselt samavärvilisest kangast. Ikoonilina järgib kõiki kirikus

kasutatavaid liturgilisi värve. (*ibid*, lk 5) Fotol 28 on näha analoi, millel valge kuldtikandis ristiga täiskate, valge heegeldatud pitsiga ikoonilini ja sinine ikoonilina. Siin on ikoonilina osaliselt ikoonide all, kuid tavaliselt pannakse see ikooni ümber või riputatakse seinal oleva ikooni peale.

Õigeuskirikus kasutatakse veel hulgaliselt väiksemaid tekstiile, siin räägin vaid **piiskopi küünlajalgadest ja nende lintidest**. Piiskopi atribuutikasse kuuluvad kaksik- ja kolmikküünlajalg. (dikiri ja trikiri) Ühte on kinnitatud kaks teise kolm pikka vahaküünalt.

Nendega õnnistab piiskop jumalateenistusel rahvast. Künjalalgade kasutamise komme on pärit Bütsantsi aegadest. Need tähistasid keisrivõimu. Dikiri sümboliseerib Kristuse kahte: jumalikku ja inimlikku loomust, trikiri aga püha Kolmainsust. (Õigeusu vaimulike teenistusrõivad... 2008, lk 18) Künjalalgade küljes on liturgilistes värvides linnid⁹⁵ (foto 29). Tänapäeval võivad need olla kiletatud, et vältida pidevat puhastamist künjalavahast.

Üsna vanad tekstiilid on **ikoonilinnid**⁹⁶, mida ei tohi segi ajada ikoonilinnidega. Esimesed pannakse ikooni alla, teised peale. Vanadest ikooni linnikutest, mis olid suured katted arenesid tänapäevaks analoikatted, -põlled ja väiksemad ikoonilinnid.

⁹⁵ Kreeka traditsioonis ja ka tänapäeval Eestis kasutatakse suuri laiuid linte, slaavi traditsioonis on õhukesed paelad (Palli, M. 2019. Kirjalik kommentaar 28.03.2019)

⁹⁶ Vene keeles *пелена*.

Foto 28 Analoi kate, ikoonilnik ja ikoonilina Muhu rinsi kirikus. *Madli Sepperi foto.*

Foto 29 Piiskopi künälajalgade linnid Tallinna Siimeoni ja Hanna Katedraali tekstiilikogust. *Madli Sepperi foto.*

LISA 2 VÄLITÖÖDEL UURITUD KIRIKUTEKSTIILIDE FOTOD JA KIRJELDUSED

1. Hiiumaa Jumalasünnitaja Sünnimise Koguduse tekstiilid
2. Jõõpre Püha Suurkannataja Georgiuse Koguduse tekstiilid
3. Pootsi Kõpu Püha Kolmainu Koguduse tekstiilid
4. Mustjala Prohvet Eeliase Koguduse tekstiilid
5. Metsküla Issanda Templisseviimise Koguduse tekstiilid
6. Mõnnuste Jumalailmumise Koguduse tekstiilid
7. Kuressaare Püha Nikolai Koguduse tekstiilid
8. Leisi Püha Olga Koguduse tekstiilid
9. Levala Püha Neeva Aleksandri Koguduse tekstiilid
10. Lümanda Issanda Muutmise Koguduse tekstiilid
11. Muhu Hellamaa Ülemapostlite Peetruse ja Pauluse Koguduse tekstiilid
12. Muhu Rinsi Neitsi MariaKaasani Pühakuju Koguduse tekstiilid
13. Pärnu Issandamuutmise Koguduse tekstiilid
14. Tallinna Püha Siimeoni ja Naisprohvet Hanna Koguduse tekstiilid
15. Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku Koguduse tekstiilid
16. Tornimäe Neitsi Maria Kaitsmise Koguduse tekstiilid
17. Uruste Issanda Taevaminemise Koguduse tekstiilid

Fotod ja kirjeldused on CD plaadil prinditud ja köidetud magistritöö juures.

LISA 3 INTERVJUUD

SISUKORD

1. Intervjuu isa Ardalion Keskkülaga 166
2. Intervjuu isa Toomas Hirvojaga..... 170

1. **Intervjuu isa Ardalion Keskkülaga**

Pärnu Issandamuutmise kirikus, 20.01.2019. Kestus 32 minutit.

M: Milliseid kirikute stiile kasutati nõukogude ajal? Alustame 1950. aastast.

A: Nendes kirikutes, kus mina teenida sain ja neid ei olnud mitte vähe sugugi, igal pool olid riided põhiliselt tsaariajast juba pärit. Need olid väga kvaliteetsed, tugevast materjalist, väärtuslikust materjalist, nii, et seal kohas, kus teenistusi oli harvem ka nagu maakogudustes, oli osa rõivaid väga hästi säilinud. Vastasutatud kogudused ja kirikud [peale usuvahetusliikumist] need vast ikkagi said ju vabriku rõivad omale. Osalt võis olla ka, et mingisugune kogudus tahtis mõnest vanast lahti saada, kinkis ära. Sest [Eesti] kogudused polnud ju jõukad, et vabalt osta saaks aga muidugi Vene riik ju toetas kogu seda üritust.

A: Vääriks uurimist, kes finantseeris kogu seda varustamist?

M: Me arutasime seda natukene isa Andreiga [Andrei Sõtšov] [Liivimaal oli Riia ja Miitavi piiskopkond, Eestimaal Reveli piiskopkond ja Setumaa kuulus Pihkva piiskopkonda] ja tema väitis, et Eesti oli jagatud kolmeks piiskopkonnaks ja rahastajad olid Riia Konsistoorium, Kroonlinna Joann ja St Peterburg.

A: Peterburi Vennaste Seltsi toel on Tahkuranna kirik tehtud. Ja see on tõesti maakirikutest üks uhkemaid. Kroonlinna Joann aitas jälle Kuremäe kloostri üles ehitada.

M: Ma arvan, et ka kirikutekstiilide finantseering võis sealt tulla, sest kui vaadata kataloogides kirikutekstiilide hindu... Need olid, isegi, kui kõige odavamaid vaadata, maainimeste jaoks liiga kallid.

A: Ma usun ka, et algvarustus tuli heategevuskorras.

A: Mis puutub maakirikutesse, siis kasutati [nõukogudeajal] tsaariagseiseid rõivaid. Ka Häädemeestel olid tsaariaegsed rõivad, neid võiks muidugi ka praegu kanda, kuid need on võrdlemisi vana väljanägemisega. Pidulikul puhul on vaja ikka uuemat sorti riideid. Praeguseks ajaks on igal pool enam-vähem ikka juba uued, aga 1950.ndate alguses, kui oli vaene aeg, ega seal seda uuendamist..., no siiski kui Aleksius [Moskva Patriarhaadi Tallinna ja kogu Eesti metropoliit 1961–1990] oli juba metropoliidiks, siis sealtpoolt juba abi tuli.

M: Kus kirikutekstiile toodeti? Kas ühes kohas või Venemaal mitmes kohas?

A. Sofrino. Seal toodetakse küünlajalgu ja kõiksugu asju.

M: Kas see oli juba nõukogudeajal olemas või on see uuem?

A: See oli olemas vanast ajast.

A: Tasuks üle vaadata, kui palju toodeti kloostrites. Seal olid õmblustöökojad, ikoonimaalimine, küünla tegemine. Venemaa allikatest saaks neid asju ehk teada.

M: Kardan, et see on natukene keeruline praegu.

M: Näitan pilte.

— — —

A: Musta kanti Aleksander II matustest alates. Temale tehti atendaat. See leina värv tuli atendaadi järgsete matuste puhul.

M: Eestist on see musta traditsioon suurelt läbi käinud. Saaremaal on musti teenistusrõivaid eriti palju. Seal on säilinud ka musti karikakatteid. Nad kasutasid neid ilmselt paastu ajal.

A: Just, just. Suurel nädalal ilmselt. Suur paast peaks olema lilla värviga, mõni pani musta rüü.

M: Aga tsaariaegseid lillasid ma ei ole üldse leidnud, üks variant on see, et ei ole värv säilinud, on ära pleekinud, aga teine variant, et nad tõesti kasutasud musta, et neil ei olnudki.

Vaatame veel pilte

Kommentaar Pärnu Issandamuutmise kiriku tekstiilid nr 9-le:

A: Tellisime Ukrainast terve rulli sellist kangast, oli see nüüd veel Aleksiusse või juba Korneliuse ajal. [Mina arvan, et pigem 1990.ndate alguses (võis olla Korneliuse⁹⁷ aja lõpus)].

— — —

M: Siin on 1980.ndate asjad. Need on erinevates liturgilistes värvustes kõik täpselt ühesuguse mustri ja samasugused on erinevates kogudustes.

A: See on üks traditsioon, et karikakatted ja preestrirõivad on ühesugusest riidest.

M: näitan pilte ja räägin kuldtikandis ülaosaga preestrirüüst ja stihhaarist. Neid ongi ainult kaks minu uuritavas piirkonnas.

Sekkub Melitina: Ühe ma panin kahest kokku, ülemine osa oli nii ära lagunened.

A: Kuremäe kloostri on tehtud käsitsi väga peeneid asju. Sa võiksid katsuda sinna muuseumisse saada. Seal on fantastilised asjad. (Melitina arvab ka nii).

A: Soovitab Kihnu tekstiile vaadata.

A: Siia Katariina kirikusse tasuks ka sisse astuda.

⁹⁷ Kornelius Jakobs oli 1990–1992 Tallinna ja Eesti piiskop, 1992–1995 Tallinna ja kogu Eesti piiskop, 1995–2000 Tallinna ja kogu Eesti peapiiskop. 1996 loodi EAÕK ja MPEÕK. EAÕK metropoliidi *locum tenens* üks sai Karjala ja kogu Soome peapiiskop Johannes (Rinne). Kornelius jäi MPEÕK Tallinna ja kogu Eesti peapiiskopiks. (Vikipeedia *sub*Kornelius Jakobs ja *sub* Johannes Rinne 12.05.2019)

Melitina: Seal ei ole vanu asju. Siis kui mina laps olin, seal oli ju siis, kõik need asjad, mul on nii meeles olid pandud kuuri ja kõik lagunesid.

A: Nõukogude võim võttis võimust.

M: Midagi nendest on Pärnu Muuseumis.

Vaatame pilte edasi.

M: Nõukogudeajal 1960.ndatel represseriti palju, pandi kogudusi kinni, keelati annetused ära. Need tekstiilid siin peaks olema 1960.ndatest. Kuidas neid siis sai?

A: Koguduste aastapäevade puhul oli kombeks üht-teist kinkida või preestri pikema teenistusaja puhul. Mõni sai kuldristi ja mõni sai uue teenistusrüü komplekti.

M: Miks siin on felooni kaheksanurkse tähe asemel nelinurk.

A: Nelinurk on risti sümbol.

M: Siin on tsaariaegsed kuldtikandis rist ja felooni täht. Kas need on siia pandud tsaariaegsed või toodeti nõukogudeajal neid ka?

A: Ei imestaks, kui isegi oli ladudes veel tsaariaegseid järel.

M: Siin on 1980.ndate tekstiilid. Kas neid telliti ka veel 1990.ndatel.

A: Jaa, siis oli tellimise võimekus.

M: Siin on Kuressaares üks punasest lipuriidest tehtud piiskopi istumisaluse kate. Selline tumba moodi iste oli.

A: Meil oli siin ka kunagi selline.

M: Vaatame seda lillat punaste kantidega epitrahheeli. See ei ole mitte üheski liturgilises värvuses. Kas need värvid võisid olla nõukogudeajal kohustuslikud?

A: Ei seda ma küll ei usu, sellisei asju nõukogude võim ette ei kirjutanud. Kui siis piiskopid.

M: Kuidas te tellisite 1980.ndatel. Kas siis ei olnud mingeid katalooge kust oleks saanud valida? Või ainult kingiti?

A: Ei need tulid meile lihtsalt, mida sai. Vaesemad kogudused ei võtnudki midagi uut. Linna kogudus sai Tallinnast. Sinna toodi Moskvast konteineriga kirikukaup. Osalt sai tellida ka, et oleks vaja seda ja teist ja kolmandat. Ja siis sealt Pikalt tänavalt sai kätte. Keskusest. See on praegu Vene vendade käsutuses see hoone. Jah, need olid valmis kaubad, küllap neid katalooge oli ka, kuid meie nendesse ei puutund.

M: Seda ma just teada tahtsingi.

A: Meieni jõudis nii, kuid süsteem küllap oli täiuslikum.

2. Intervjuu isa Toomas Hirvojaga

24.01.2019 Nõmme Ristija Johannest kirikus.

M: Te olete pikka aega preester olnud, kas teate midagi nõukogudeaegsete kirikutekstiilide kohta?

T: natuke ikka, meil siin Nõmme kirikus on päris palju neid säilinud. Siis oli materjalidega defitsiit aga kui kusagilt materjali saadi, õmmeldi vanade lõigete järgi. Materjali saadi poest, tutvuse kaudu või kuskilt Venemaalt. Kui preester või tema abilised (koguduse aktiiv) kuskil midagi nägid, siis kohe osteti ära vajalik mõõt. Tihtipeale need läikivad servad vist isegi ohvitseride poest saadi. Need on need, mis ohvitseril paguniteks olid, need erineva laiusega, sest need on nagu kullatud lindi moodi, mingid metall-asjad on seal sees. Tsaariaegsed on vist päris hõbeniitidega ja kullatud vist.

M: Need on jah hõbedast ja ülekullatud, kas siin oli mõni nii rikas kogudus, et jõudis päris kullast osta?

T: Päris kullast jah vaevalt.

M: Nõukogudeajal tekstiile saadi kindlasti ka Venemaalt.

T: Ega eriti ei saadud, seal oli veel suurem defitsiit. Paar asja vist Kuremäe kloostrist sai. Midagi võis sattuda ka Kreekast Venemaale ja Venemaa kaudu siia. Need brokaadi moodi... Venemaa poodides vaevalt, et seal midagi rohkemat...

M: Ma mõtlesin neid tüüpilisi preestrirüüsid, et kas neid kusagil venemaal vabrikus ei toodetud?

T: Kindlasti mitte. Siis ei olnudki kiriklikke vabrikuid ja riiklikud vabrikud mitte midagi ei teinud. Õmmeldi kloostrites. Kuremäe kloostris on siiaaani täitsa õmblustöökoda Nõukogudeajal oli vist veel Riia klooster ja Žirovitšis [siin ma ei tea, kas kirjutasin õigesti ja kaardil sellist kohta ei leia] Valgevenes oli. Venemaal olid ju kinni pandud need kõik. Nendes kloostrites õmmeldi. Koguduste juures oli lausa mitu põlvkonda neid õmblejaid. Altarikatted kõik on. Siiaaani meil on tollest ajast. Need valged. Mõned on vist veel varasemast ajast. Üks kollane vist on veel eesti ajast ka. Kui need valged ära võtame, sius tuleb see kollane, see on veel tsaariaegsete kullatud ristidega.

M: Neid tsaariaegseid riste on taaskasutatud siiaaani veel. Siin need analoid on ilma kateteta, ma arvasin et see on kreeka stiil.

T: Siin ikka need ülemised katted on peal, et värvi rohkem. Meil on siin seitse liturgilist värvi. Siin olid ka need katetega analoid varem, üks kümme aasat tagasi panime need puust analoid. See katete vahetamine oli ka üks hirmus töö.

M: Olin kunagi Tallinna Issandamuutmise kirikus nende vahetustoimkonnas...

T: See võttis pool päeva ja oli tohutu sahmerdamine. See oli mõtetu ja siis tegime need puust analoid.

M: Kas Moskva Patriarhaadi kirikus kasutatakse seda riskülikukujulist puusaehet, või kuidas seda eesti keeles üldse nimetatakse?

T: Puusaehe, mis on riskülik, see on ... üks tõlgendustest on: see on usu kilp ja teine on romb, mis antakse ülempreestriile pärast viit aastat [ülempreestriks olemist]. See on vaimumõõga sümbol. Need mõlemad on meil kasutuses.

M: Kas kantakse ka mõlemat siis ühte vasakul ja teist paremal puusal korraga.

T: Jah. Kellele see antud on. Nooremal preestril on puusaehe [riskülikukujuline], see on paremal pool, aga kui mõlemad on antud, siis ülempreestril on kahel pool jah. Argipäeval ma alati ei kannan aga pühade ajal ja pühapäeval on alati peal jah.

M: kuidas neid eesti keeles nimetatakse?

T: Päril kindel ei ole aga selle risküliku kohta oli ametlik nimetus: puusaehe. Aga teine, vene keeles on paalitsa, mis tähendab sõjanui, vist on ikkagi väimumõõgaks tõlgitud eesti keelde.

M: Meil kasutatakse rombikujulise puusaehte kohta epigonation ja teine on riskülikukujuline puusaehe.

— — —

M: Kust tänapäeval siis kirikus kirikutekstiile saadakse?

T: 15 aastat tagasi tehti kohapeal. Enne mind oli isa Pavel siin ja üks meie hea tuttav, tegelikult ta on skulptor, mis meil täna seljas olid, need ongi tema tehtud. See oli kusagil 2000. aastal alguses. Mitu komplekti. Siis valget tekstiili polnud saada või äkki olid need veel 90. aastal. siis on need siuksed roosakad. Tegelt peaks olema valged või määrdunud valged, aga siis said roosakad. Argipäevitu muidu kasutame kuldseid, mis on ka natuke pruunikad siin, siis ta tegi mustade komplekti paastuks: väga ilusad ja violetsed, mis on siis paastupühapäevade jaoks. Aleksandr Kolõsev tegi. Skulptor ja õmbleja ka. Hiljem ta väsis ära sellest õmblemisest ja nüüd me tellime ühest valgevene kloostrist. Need on nüüd kreeka brokaat, kõik on globaalne värk, et kreeka brokaati kasutavad ja ja ka õmblevad soodsalt.

M: Pärnu omad tellivad ka Valgevenest.

T: See on soodsam, kui Venemaalt.

M: Kas siin kasutatakse ainult slaavi stiilis kõrgendatud ülaosaga feloone, või kasutatakse ka kreekapäraseid rõivaid?

T: Kui meil oli metropoliit Kornelius, kes lahkus, varsti saab aasta, tema ei soosinud neid kreekapäraseid. Aga uuele metropoliidile, ma ei tea, äkki talle isegi meeldivad need. Tegelikult nad on mugavamad. Ei lenda seljas või ei kõigu. Mõned saab siit alt kinni panna nööriaga, ma olen Inglismaa kloostri teeninud. Need on mugavamad. Mõnes koguduses neid on aga ma ei tea, palju neid kasutatakse.

M: Slaavi pärasel feloonil on taga see kaheksanurk, selle tähendus on teada. Kuid ega te juhuslikult ei tea... Kreekapärasel feloonil moodustub nagu kolmnurk. Mida see tähendab?

T: Äkki see on ikkagi seesama Jumala kõikenägev silm. Kolmainu Jumala sümbol, ma arvan. Ma ei ole päris kindel, aga ma arvan.

T: Tuli meelde: teate, miks vene feloonil on see tagant ots kõrgem.

M: Olen kuulnud mitut lugu, kuid rääkige veel.

T: Mina tean niipalju, et vanasti vene kirikuid ei köetud ja talvel on külm ja kui see kiriku osa, kuna rahvas tuleb sisse, läheb soojemaks, hakkab see soe liikuma sinna altarisse ja tuul puhub preestri kuklasse ja see on tegelikult külma kaitse preestrile. Kaela võttis läbi kiiresti ja see kaitses selle tuule eest.

M: Ma olen kuulnud, et kui õues palju teenimist oli, et siis tuule kaitseks.

T: Seda ka, kuid kirikud olid ka külmad, isegi meie see kõige vanem kirik, Nikolai kirik Vene tänaval seegi sai ahjud alles 19.sajandi lõpus. Et kuni selleni ei olnud ka neil kütet.

M: See on huvitav, et inimestel olid kirikuskäimise riided ja ei olnud külm.

T: Aga Moskvast on veel oma stiil, etvõimalikult kirikud ehitati nagu termose põhimõttel ja siamaani on nagu see peakirik ja eeskoda on nagu kahes osas. On esimene eeskoda, kust

läheb[käik või koridor] külgede peale ja külgaltaritesse ja siis tuleb veel see päris eeskoda. Tal oli nii üks ring veel õhku ümber. Rahvas oli keskel, siis oli seal õhu ruum, nagu termos ja siis alles tuli õue-sein. Mitu seinu oli, see aitas seda rahval üles kütta.

M: Jaa kui palju rahvast on, peaks kütma.

T: Kütab kõvasti. Kui kirik on täis, siis on kõik aknad lahti ka talvel, lülitame küll kütte välja, kuid temperatuur tõuseb kohe viis-kuus kraadi.

M: Siin on väga ilusad kirikulipud, need on tänapäevased. Kas need on ka Valgevenest tulnud?

T: Need peaks olema vanad lipud.

M: Need on kuidagi teistsugused, kui ma olen harjunud.

T: Need on nõukogudeaegsed. Meil oli nõukogude ajal kaks korda tulekahju ja need vanad asjad põlesid ära. Võib-olla nad on need ise teinud, sest see on väga sarnane selle materjaliga, millest on altarikatted, see on plüüs.

— — —

**LISA 4 “SEE PAELUV PAEL. ÜHE PREESTRIRÜÜ TAASTAMISE LUGU.” STUDIA
VERNACULA NR 9 (2018).**

See paeluv pael. Ühe preestrirüü taastamise lugu

Madli Sepper

Resüme

Artiklis annan ülevaate tänapäeval Eestis kasutusel oleva õigeusu preestrirüü osadest, eriti sellel kasutatavatest paeltest ning nende tähendustest. Kirjeldan, kuidas ma ühe 19. sajandist pärit preestrirüü taastamiseni jõudsin ning mida panin tähele teisi selliseid komplekte uurides. Selgitan, milliseid tehnoloogiaid ja materjale oli algselt kasutatud ning milliseid mina kasutasin. Eesmärk oli taastada rüü kasutamise jaoks. Taastatud preestrirüükomplekt esindab klassikalist slaavi traditsiooni. Selliseid on Eesti õigeuskirikutes siiani päris palju kasutusel. Rüü on pärit Pärnumaalt, vanus veidi üle saja aasta. Taastasın felooni, vöö ja kätised ning rekonstrueerisin epitrahheeli, mis komplektis ei olnud säilinud.

Taastatava preestrirüü tehnoloogia tegin kindlaks seda lahti harutades ning analooge vaadeldes. Materjali valikut toetas analoogsete preestrirüükomplektide võrdlemine. Alustuseks uurisin põhjalikult, kuidas on esemed ömmeldud, seejärel harutasin kõik kasutamiskõlbmatud osad lahti, mis võimaldas tehnoloogiaga veelgi täpsemalt tutvuda. Asendasin kõlbmatud osad tänapäevaste materjalidega nii, et visuaalselt oleks tulemus originaaliga võimalikult sarnane. Ömmeldes kasutasin vana tehnoloogiat ja paelte kinnitamiseks selleaegset õmblusmasinatki. Taastatud feloon on välimuselt originaaliga sarnane. Kätised, vöö ja epitrahheel sarnanevad pigem analoogidega ning nende valmistamisel töin sisse ka midagi uut, valmistades ristid süstikpitsis. Järeldustes toon välja, milliseid materjale oli algselt preestrirüü valmistamiseks kasutatud ning milliseid mina kasutasin. Lõpuks võrdlen tulemust rüüga enne taastamist ja teiste analoogsete preestrirüüdega.

Taastatud preestrirüü oli algselt kõige pidulikum punane (ülestõusmis-pühade rüü), kuid tulemus sai purpuri värvi, mis oma tähenduselt on märtrite värv. Vaimulike teenistusrõivaste välimust võib paremini mõista, meenutades Jeesuse sõnu pühakirjas: „Jumalariik on teie lähedal” Lk 10:9. Nii sümboliseerivad ortodoksidel suursugused ja kaunid teenistusrõivad jumaliku valguse kohalolu maa peal.

Võtmesõnad: kirikutekstiilid, preestrirüü, sakraaltektiilid, liturgilised tekstiilid, sakraalkunst, paelad õigeusu vaimulike rüüdel

Eellugu

Kui mulle kuue aasta eest prügikott vanade kirikutekstiilidega üle ukse tõsteti, oli Õigeuskirikiku Tekstiilide Muuseum oma valiku juba teinud. Sorteeringu seal leiduvaid esemeid ja vaatasin, mida saaks veel taastada ja kasutusele võtta. Üks punane rüü oli väga kulunud, määrdunud ja hallitanud, kuid tundus ometi väga ilus. Seda oli palju kantud ja sellest õhkus pühadust. Ma armusin selle liiliapaela ja ažuursetesse aplikatsioonidesse. Samasuguse liilia-paela kirjelduse leidsin Leena Säppi artiklist „Flora ja fauna kirkkotekstiileissä“ (Säppi 2008: 52). Piiskop Orhidski sõnul sümboliseerib liilia muretust. „Õppige liiliatelt väljal, nad ei rüga tööd teha ega ketra, kuid ma ütlen teile, et isegi kuningas Saalomon kogu oma hiilguses polnud rõivastatud nagu üks nendest“¹ (Mt 6:28, 29). Selle tähenduseks on arvatud, et hing, samuti nagu liilia, elades torkivate okaste keskel, ei pea ometi muretsema, sest Jumal hoiab teda eksimast (Orhidski 1993: 11–12).

Sissejuhatus

Käesolevas artiklis räägin ühe 19. sajandist pärit õigeusu preestrirüü taastamisest kasutamise jaoks. Eesmärk oli säilitada rüü algne välimus, kasutades vanu tehnoloogiaid ja asendades kasutuskõlbmatud osad uute tänapäevaste materjalidega.

Esemete säilitamiseks on mitmeid võimalusi. Konserveerimine on protsess, mille eesmärk on tagada väärtuste püsimine, stabiliseerides objekti väärtusi kandvate elementide seisundi. Kasutusel on ka restaureerimine, mille eesmärk on taastada eseme oletatav olek mingil varasemal ajaperioodil. Restaureerimisel võidakse eemaldada kahjustatud elemente ja asendada neid uutega. Restaureerimisel tuginetakse eseme ja selle ajaloo uurimisele. Restaureerimisel suureneb eseme esteetiline ning kasutusväärtus, väheneb aga teaduslik väärtus. Veel eristatakse renoveerimist. Sel juhul parandatakse objekti füüsilist seisundit, tagamaks selle tänapäevastele nõuetele vastavat kasutust, kusjuures varasema seisundi saavutamine ei ole oluline. (Konsa 2016: 6–7.)

Tutvudes erisuguste säilitamispõhimõtetega, leidsin, et minu töö vastaks sisult kõige enam renoveerimisele, kuid erialaspetsialistidega arutledes jõudsi järeldusele, et renoveerimise mõistet kasutatakse pigem ehitiste kohta. Seepärast nimetan oma tegevust siiski taastamiseks.

1 Siin on toodud tõlge kirikuslaavikeelsest evangeeliumist. Kreeka keeles on samuti juttu liiliatest, kuid eestikeelses Piiblis on kirjakoht tõlgitud nii: „Ja miks te muretsete riietuse pärast? Pange tähele lilli väljal, kuidas nad kasvavad; nad ei tee tööd ega ketra. Ometi ma ütlen teile, et Saalomongi kõiges oma hiilguses pole olnud nõnda ehitud kui üks nendest!“ Mt 6:28, 29. Siin ja edaspidi kasutan Soome piibliseltsi 1968. aasta tõlget (Piibel 1991).

Taastatud preestrirüükomplekt esindab klassikalist slaavi stiili ning selletaolisi on Eesti õigeuskirikutes siiani päris palju kasutusel. Rüü on pärit Lääne-Pärnumaalt, vanus veidi üle saja aasta. Rüü vanuse ja materjalide määramisel konsulteerisin tekstiilikonservaator Leena Säppiga, kes töötab Soome õigeuskirikumuuseumis Riisa² Kuopios (Suomen ortodoksinen kirkkomuseo Riisa). Dateerimisel oli abiks eelpool mainitud liiliapael, mille kohta Säppi (2008: 52) kirjutab, et see on pärit 19. sajandi lõpust. Õigeuskirikus on olnud läbi aegade traditsiooniks vanad tekstiilid uuesti kasutusele võtta neid parandades ja ümber tehes. Nii on mõni tekstiiliosa olnud kasutusel ligi kakssada aastat (Tšertorižskaja 2009: 51–60; Ševeleva 2009: 29–44). Õeldakse, et vanad kirikutekstiilid elavad edasi uute sees.

Taastasin felooni³, vöö ja kätised⁴ ning rekonstrueerisin epitrahheeli⁵, mis ei olnud säilinud. Algses komplektis oli säilinud ka ristkülikukujuline puusaeh (vn k *набедренник*), mida tänapäeva Eesti õigeuskirikus kasutatakse väga harva.⁶ Eesmärk oli taastada preestrirüü kasutamise jaoks, võttes arvesse, et see oleks visuaalselt võimalikult originaalilähedane ja valmistamise ajastule omane, kuid arvestades siiski ka tänapäevaseid kasutamisevajadusi. Kuna tänapäeval kasutatavasse preestrirüü komplekti ei kuulu ristkülikukujuline puusaeh, siis seda ma ei taastanud.⁷

Et leida vastused küsimustele, kui vana on taastatav preestrirüü, kus ja millist tehnoloogiat kasutades see on valmistatud, uurisin kolme analoogset kirikutekstiilide komplekti: preestrirüü-komplekte Hiiumaa koguduses ja Soome õigeuskirikumuuseumis Riisa ning karikakatteid Kohila (Angerja) koguduses. Tutvusin muinsuskaitseameti arhiivis olevate Hiiumaa kirikutekstiilide inventarinimekirjadega (ERA-11152), lugesin vanu Venemaa vabrikute kirikuinventari tellimiskatalooge (1907, 1910/11, 1911 ja 1912).⁸ Taastatava preest-

2 Vene keelest pärinev sõna *riisa* tähendab eesti ja soome keeles ikooni peal olevat (vääris-)metallist või tikitud kattekihti. Vanas vene keeles tähendab *риза* felooni ja mitmuses *ризница* kirikutekstiilide komplekti. Veel tähistab see sõna kiriku riietusruumi või kappi, kus vaimulikud teenisturiideid hoiavad ja vahetavad ning kirikuriistu hoiavad.

3 Selles artiklis on juttu slaavi stiilis feloonist, mis on ilma ölaõmblusteta, kõrgendatud ülaosaga preestrikuub.

4 Tehnoloogilistes tekstides nimetatakse varruka peale lahtiselt käivaid otsi kätisteks, kuid kiriklikes tekstides on ajalooliselt kandunud edasi nimetus *käised* (vn k *нопычу*, sm k *päälyshiha*, ingl k *cuffs*). Kuna selles artiklis käsitlen preestrirüü tehnoloogilisest küljest, kasutan edaspidi mõistet *kätised*.

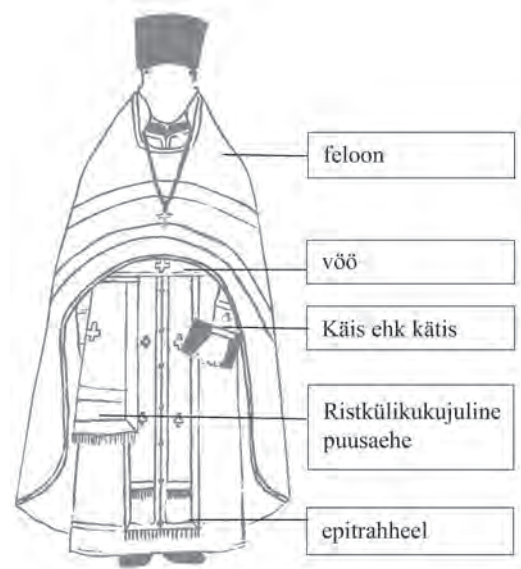
5 Epitrahheel on preestri (või piiskopi) kaela tagant ette käiv, tavaliselt eest nõopidega ühendatud lint (Kolk 2008: 12).

6 Kirikutekstiilide stiilidest ja ajaloost saab pikemalt lugeda minu valmivast magistritööst „Kirikutekstiilide vanus, seisukord ja tehnoloogiad Lääne-Eesti ja Tallinna õigeuskirikute näitel“ (Sepper, ilmumas).

7 Tegelikult võib preester seda kanda, kui selle kandmisõigus on talle kingitud, kuid selliseid preestreid ma praegu EAÕK-s ei tea.

8 Kataloogid leidsin Jõõpre Püha Georgiose kiriku arhiivi avades.

rirüü õmblustehnoloogia tegin kindlaks seda lahti harutades ning analooge vaadeldes. Toon artiklis välja, milliseid materjale oli algselt preestrirüü valmistamiseks kasutatud ning milliseid mina kasutasin. Lõpuks võrdlen tulemust rüüga enne taastamist ja teiste analoogsete kirikutekstiilidega. Ühtlasi annan sissejuhatuses ülevaate tänapäeva preestrirüü osadest, iseäranis neil kasutatud paeltest ning rüü elementide tähendustest. Kuna ma ei võrdle oma uurimuses õigeuskiriku tekstiile teiste konfessioonide tekstiilidega ja lähtun tähenduste osas ainult ortodoksi kiriku sümboolikast, refereerin siin ainult õigeusu seisukohti väljendavaid allikaid.

Joonis 1. Preestri teenistusrõivad.

Madli Sepperi joonis (Priha 1994 järgi).

Preestrirüü osad ja nende sümboolsed tähendused

Taastatav komplekt oli klassikalises slaavi stiilis preestri teenistusrüü, mis koosneb feloonist, epitraheelist, vööst, kätistest ja ristkülikukujulisest puusaehetest, mida tänapäeval eriti ei kasutata ning mida ma ei taastanud (vt joonis 1).

Teenistusrõivaid kannab preester ainult jumalateenistuse ajal. Kui ta parajasti jumalateenistust ei pea, kannab ta musta aluskuube – alusrässat ja selle peal samuti enamasti musta laiade varrukatega rässat (Kolk 2008: 8).

Igapäevaselt kannavad vaimulikud musta, sest on (oma tahtmiste poolest) sellele maailmale surnud.⁹ Must mungariüü ja vaimuliku alusrüü tähendavad loobumist maailma edevusest, mis on tingimus jumaliku valguse nägemiseks. Must on ka alandlikkuse ning kasinuse (möödukuse) sümbol, mis kui muld meenutab suremist maailmale, et saada huumuseks Jumala armule. (Quenot 1991: 114.)

Teenistusrõivad on võimalikult ilusad, tehtud rohkete mustrite ja ornamentidega kaunistatud kuldsest või värvilisest kangast, mille igal detailil ja paelakesel on oma tähendus ja sümboolika. Suursugused ja kaunid teenistusrõivad sümboliseerivad jumaliku valguse kohalolu maa peal. Läbi aegade on kristlastel olnud kombeks pühendada Jumalale ilusaim ja parim (Kolk 2008: 6). Iga kirikus kasutatav ese, eriti aga vaimulikurüü, kannab endas rikkalikku sümboolset tähendust, mille tundmine aitab paremini mõista, et kirik on

9 Kuuldud Usuteaduste Instituudi lektori Tauri (Tarasios) Tõlpti loengus (17.05.2017).

Foto 1. Feloon enne taastamist tagantvaates. Madli Sepperi foto.

Foto 2. Feloon enne taastamist eestvaates. Madli Sepperi foto.

Kristuse Ihu, kuhu kuuluvad taevased väed, pühakud ning kõik elavad ja lahkunud kirikuliikmed (Kolk 2008: 4).

Slaavi traditsioonis on väga olulised kirikutekstii- lide peale õmmeldud paelad. Neli paela, mis paistavad felooni seljal, sümboliseerivad nelja evangeeliumit (Nastolnaja kniga 1983: 137–138). Kui rõiva kaelaava ja alläärt kaunistavad paelad juba Bütsantsi ajast, siis 15.–17. sajandil lisandus neile veel kaks laiemat paela, millest üks ringleb ümber felooni kõrgendatud üla- osa ning teine asub ringselt alläärest veidi kõrgemal. Kaelaava ja allääre ümber olevad kitsamad paelad sümboliseerivad teid, millega Jeesus oli seotud ja mis viisid teda kohtumõistmisele. Rinnal ja seljal olev lai pael (asub kõrgendatud ülaosa ümber või sellest veidi allpool) märgib Päästja nüpelduste jälgi ja veriseid haavu tema kehal. Teine, rinnal veidi madalamal olev lai pael, mis suundub tagant alla rõiva alläärele (fotod 1 ja 2), viitab tema haavatud kehast nõrgunud verele (Petrova 2006: 15). Kõik paelad omakorda tähendavad jumalikku kaitset, õndsust, jõudu ja ülimalt tarkust, mis ümbritsevad kiriklikke salasusi (sakramente) läbi vii- vat preestrit (Nastolnaja kniga 1983: 138).

Ristimärk felooni selja ülemises osas sümboli- seerib risti, mida Jeesus kandis seljas teel Kolgatale. Kaheksanurkne täht seljaosa allääres (foto 1) tähistab kaheksandat ajastut, taevaliku valitsemisaja saabu- mist, uut maad ja uut taevast, sest maapealseks eluks on kristliku tähenduse järgi inimkonnale antud seitse perioodi (ajastut). Seega tähendab täht ajastut, mil Jeesus Kristus tuleb teist korda maailma päästma. Nii tähendavad rist ja tõusev täht koos inimkonna pääst- mise algust (mil Jeesus sündis) ning lõppu (tema teist tulemist). Veel tähendavad need sümbolid Kristuse

sünni ja tema ristisurma, Vana ja Uut Testamenti, lootust õigeuskirikuku ühendamisele tulevikus¹⁰ (Oblatšenie svjaštšennika 2005).

10 Õigeusu Kirik on kiriklik konföderatsioon, mis koosneb paljudest autokefaalsetest ja autonoomsetest kirikutest, mille eesotsas on patriarhid, peapiiskopid või metropolliidid. Õigeusu Kirikul ei ole kirikupead. Olles küll *primus inter pares* – esimene võrdsete seas – ja õigeusu kirikupeade seas kõige auväärsem, ei ole Konstantinoopoli oikumeenilisel patriarhil võimu teiste õigeusu kirikute ja kirikupeade üle. (Õigeusu kirik: https://et.wikipedia.org/wiki/Õigeusu_kirik).

Foto 3. Kätis enne taastamist. Madli Sepperi foto.

Foto 4. Kätis pärast taastamist. Madli Sepperi foto.

Kui vaadata tagasi bütsantsi traditsioonile, siis preestri kätised (fotod 3 ja 4) arenesid tuunika (stihhaari) varrukaotsi kaunistanud paeltest (Gonzales 1972: 264; Oblatšenie svjaštšennika 2005), mille keskel kujutati mõnikord risti. Slaavi traditsioonis omandasid kätised praeguse kuju ja tähenduse 16.–17. sajandil. Slaavi stiilis kätistel on tavaliselt keskel rist ja ääres pael. Need kinnitatakse aasadest läbi pandud nõoriga alusrässa või alus-stihhaari varrukate peale, hoidmaks varrukaid paigal.

Kätised sümboliseerivad Kristuse ahelaid, millega teda seoti, kui ta viidi Pilaatuse ette, ning need tähistavad ühtlasi ka Kristuse kui Jumala kõikvõimsust. Veel tähendavad käesidemed jumalikku jõudu, meelekindlust ja tarkust, mis on antud vaimulikule, et ta viiks läbi jumalikke salasusi ehk sakramente (Oblatšenie svjaštšennika 2005). Kui kätised pannakse alus-stihhaari peale, mille varrukad on juba nõõridega kokku tõmmatud,¹¹ tähistavad Kristuse ahelaid nõõrid ja kätistele jääb vaid teine tähendus – jumalik jõud ja tarkus (Petrova 2006: 13). Kristus ise sooritab teenivate vaimulike käte kaudu oma ihu ja vere sakramenti. Kätised annavad vaimulikule jumaliku jõu ja kaitsevad teda deemonite kavaluste eest (Oblatšenie svjaštšennika 2005).

Vööd (foto 5) kannab preester ainult liturgia ajal (Õigeusu alused 2004: 86). See pannakse alusrässa või alusstihhaari ja epitrahheeli peale. Slaavi traditsioonis on vöö põhimaterjalist (s.t felooniga samast materjalist), ääres pael, keskel rist. Kinnituseks on kaks pikka paela. Vöö annab kandjale jumaliku väe, vastupidavuse ja jõu Jumalat teenida. (Oblatšenie svjaštšennika 2005.) Veel sümboliseerib see vaimulike ihu ja hinge puhtust ning alandlikkust (Kantonen 2005: 44). Sidudes vöö ümber, jätab vaimulik maha kõik lihaliku ja teenib Jumalat ning inimesi (Oblatšenie svjaštšennika 2005).

Ka Eestis on tänapäeval kaks õigeusu kirikut – Eesti Apostlik Õigeuskirik, mis on Konstantinoopoli Patriarhaadi autonoomses alluvuses, ja Moskva Patriarhaadi Eesti Õigeuskirik. Usklikud loodavad, et kunagi saab lõhenenud Õigeusu Kirik Jumala abiga ühendatud.

11 Slaavi stiilis alus-stihhaaril on varrukaotstes kinnituspaelad, kuid uuemal ajal kasutatakse palju ka kreeka stiilis stihhaari, millel on laiad varrukad.

Foto 5. Hiiumaa komplekti vöö. Hiiumaa koguduse¹² tekstiilikogu. *Madli Seperi foto.*

Preestrivöö meenutab paela, mille Jeesus Kristus pani viimasel öhtusöömaajal endale ümber, kui ta pesi jüngerite jalgu. Selliselt on vöö märk, et Jumal on alati valmis aitama neid, kes teda armastavad. Veel on vöö valvamine ja valmisolemise tunnus (Kantonen 2005: 44). Valvsuse kohta on Kristus öelnud: „Teie niuded olgu vöötatud ja teie küünlad põlegu!“ Lk 12:35. Paelad ja rist vööl tähendavad, et preester ei kasuta Jumala teenimiseks mitte enda, vaid Jumalalt saadud jõudu (Oblatšenie svjaštšennika 2005).

Kui piiskop pühitseb diakoni preestriks, paneb ta preestrile kaela epitrahheeli (Nastolnaja kniga 1983: 135; foto 6). Epitrahheel sarnanes alguses diakoni oraariga¹³ ning oli poolteist meetrit pikk kitsas riba, mis läks preestri kaela tagant läbi, nii et otsad ulatusid ette, ning mis oli vööga kinnitatud. Hiljem kinnitati lahtised ribad teineteise külge nõopide või kuljustega (Woodfin 2012: 10–11). Oraar muutub epitrahheeliks, mitte ei kao ära, võttes kaasa oma tähenduse. Seepärast tänapäeval slaavi stiilis epitrahheel ühendatakse eest nõopidega, mitte ei ömmelda täielikult kokku ega kasutata nõobiaasasid. 16.–17. sajandil, muutus lõige paremini istuvaks. Kaela tagant tehti epitrahheel kitsas ja keha jälgiva lõikega, et see toetuks mugavalt alusrüü kraele. (Nastolnaja kniga 1983: 135).

Preester, kandes epitrahheeli, on Jumala vaimulik tööriist. Epitrahheel sümboliseerib preestritele antud Püha Vaimu armuandi ja on karjaseks olemise märk (Õigeusu alused 2004: 85).

12 Hiiumaal on ajalooliselt olnud viis õigeusu kogudust. Praegu peab Hiiumaa kogudus jumalateenistusi Kuriste Jumalasünnitaja sündimise kirikus (pühitsetud 1890) ja Malvaste prohvet Eelia kabelis (pühitsetud 1925). Kuriste kiriku kõrval asub kunagine õigeusu koolimaja, kus tänapäeval tegutseb Kuriste Haridusselts. Ruume kasutatakse ka koguduse tööks. Veel kuulub Hiiumaa kogudusele Puski Kristuse Sünnimise kirik (pühitsetud 1891) ja selle juures asub samuti vana koolimaja, kuid need on varemets. Seltsimajana on aga kasutuses Kuri Taevassenimise kiriku (pühitsetud 1891, praegu varemets) kõrval asuv vana koolimaja, kus samuti toimub vahel koguduse üritusi. 20. sajandi alguses tegutses Hiiumaal ka Kõpu Apostel Andrease kirik-koolimaja (pühitsetud 1909). (Õigeusu kirik Hiiumaal 2016.)

13 Oraar on pikk kitsas lint, mida diakon kannab stihhaari peal, oma vasakul õlal nii, et üks ots on ees, teine seljataga.

„Epitrahheelilinti ühendavad seitse nõopi sümboliseerivad kiriku seitset sakramenti, otstesse ömmeldud kuldnaromad aga kirikuliste hingetid“¹⁴ (Kolk 2008: 12). Epitrahheeli arenemist oraarist on tänapäevaks jäänud meenutama kaks rida riste (Kantonen 2005: 43), kokku kolm paari, mis kujutavad kuut preestri poolt läbiviidavat sakramenti (foto 6). Seitsmes ristimärk, mis on lindi kaelaosas, kinnitab, et oma vaimuliku seisuse on preester vastu võtnud piiskopilt ja talle alludes kannab endas vaimulikku koormat teenida Kristust. Preester kannab epitrahheeli, järgides Kristust, kes kandis oma risti, et päästa inimkond. Piiskopilt saadud pühitsuse järgi on preestril eriline Püha Vaimu armuand ja kahekordne vaimulik koorem (võrreldes diakoniga) teenida Jumalat ja inimesi. Seepärast valmistatakse preestri epitrahheel diakoni oraarist poole laiem (Nastolnaja kniga 1983: 135). „Algselt tehti epitrahheel villasest, mis sümboliseeris „lambaid“, st Kristuse karja liikmeid, kelle eest karjane vastutust kannab“ (Õigeusu alused 2004: 85).

Arvatakse, et sümbolises tähenduses on epitrahheel saanud alguse köiest Lunastaja kaela ümber, kui ta viidi Pontius Pilaatuse ette (Mt 27:2). Ühe tõlgenduse järgi kujutab parempoolne lint pilliroogu ja vasakpoolne risti. Sellega viidatakse Kristuse surmatunnile (Mt 27:48). Usulises mõttes tähendab epitrahheel Püha Vaimu õnnistuse väljavalamist, mis antakse preestritele kiriklike talituste ja sakramentide läbiviimiseks (Kantonen 2005: 43). „Preestrid panevad epitrahheeli kaela iga kord, kui nad täidavad oma karjasekohustusi – viivad läbi mistahes kiriklikku teenistust või talitust“ (Õigeusu alused 2004: 85). „Ilma epitrahheelita ei saa preester toimetada ühtegi jumalateenistust ega talitust“ (Kolk 2008: 12).

Preestrirüü taastamise eeltööd

Taastatav preestrirüü on pärit Pärnumaalt. Töömahuka ülesande alustuseks võrdlesin uurimistöökäigus leitud kolme analoogset kirikutekstiilide komplekti, mis on pärit eri paigust ning mida praegu säilitatakse Riisa muuseumis ning Hiiumaa ja Kohila õigeuskogudustes.

Foto 6. Rekonstrueeritud epitrahheel.
Madli Sepperi foto.

14 Õigeuskirikus saavad kokku nii elavate kui surnud kirikulike hingetid.

Foto 7. Riisa muuseumi preestri-rüükomplekt. Madli Sepperi foto.

Foto 8. Feloon eestvaates. Hiiumaa koguduse tekstiilikogu. Madli Sepperi foto.

Foto 9. Feloon tagantvaates. Hiiumaa koguduse tekstiilikogu. Madli Sepperi foto.

Soome õigeuskirikumuuseumis Riisa asuv komplekt

2016. aasta sügisel käisin Kuopios Soome õigeuskirikumuuseumis, kus avastasin samasuguse liiliapaelaga preestrirüükomplekti kui see, mida taastama asusin. Muuseumis asuval rüül on uhkemad tikandid ja kallim vooder kui Eestis asuvatel analoogidel. Põhimaterjal on purpurne samet. Felooni ülaosas ja epitrahheelil on kuldtikand. Sealsel rüül puuduvad kätsed.¹⁵ Säilinud on epitrahheel, vöö, ristkülikukujuline puusaeh ja feloon (foto 7). Leena Säppi kirjelduse järgi on selle slaavi stiilis felooni põhiriie veinipunane siidsamet; felooni ülaosa on Buhhaara brokaadist, kuhu on käsitsi tikitud stiliseeritud taimornamendid; rist ja täht on kartongalusel kuldtikandis, kaunistatud litrite ja kantillidega, materjaliks oranž puuvillase südamikuga mähitud kullatud hõbeniit, valge siidist südamikuga mähitud hõbeniit, kullatud peenike nõör, kullatud ja hõbetatud litrid.¹⁶

Hiiumaa koguduses asuv komplekt

Teisena vaatlesin võrdluseks Hiiumaal asuvat liiliapaelaga punast rüüd (fotod 8–12) ja sinna juurde kuuluvaid karikakatteid (foto 13). Felooni mõõtmed on 143x167 cm, epitrahheelil 31x132 cm. Komplektis on kõik rüü osad ja karikakatted. Feloon on glasseest ülaosaga, siidbrokaatkangast, hõbe- ja

¹⁵ Fotol 7 näha olevad kätsed kuuluvad tõenäoliselt teise komplekti.

¹⁶ Autori kirjavahetus Leena Säppiga 9.03.2018.

Foto 10. Kätised. Hiiumaa koguduse tekstiilkogu. Madli Sepperi foto.

Foto 11. Ristkülikukujuline puusaeh. Hiiumaa koguduse tekstiilkogu. Madli Sepperi foto.

ülekullatud hõbepaelast punutud ažuursete aplikatsioonidega. Epitrahheel võib olla teisest komplektist, kuna on lähemal vaatlusel teistsuguse mustriga kangast, ka pael on teistsugune. Voodriks on kollane puuvillriie.

Esmased andmed selle komplekti kohta sain muinuskaitseameti arhiivist. Seal on kirjeldatud ja pildistatud feloon, epitrahheel, kätised, ristkülikukujuline puusaeh, vöö. Dateering: 19. sajandi lõpp või 20. sajandi algus; kommentaar: „Eestis on see kunstiajaloolise väärtusega haruldane näide“ (ERA-11152). Haruldaseks peavad kunstiajaloolased ilmselt siidbrokaati ja felooni kuldset ülaosa, sest enamik Eestis olevaid vanu feloone on üleni ühest materjalist.

Kuri rahvamajas, kus uuritavad kirikutekstiilid praegu asuvad, vaatasin ja pildistasin seda komplekti uuesti (fotod 8–14). Felooni glasseest ülaosa on sama kulunud ja katki ning ääres on samasugune puuvillasametist nõorkant kui taastataval komplektilgi. Kant viitab tsaariaegsele Venemaa vabrikutööle. Venemaa vabrikute kataloogides (1907, 1910/11, 1911 ja 1912) on kandiga komplektid kallimad kui ilma, viitega paremale vastupidavusele. Kuldbrokaadist põhiriie koos tugevdusega on kinnitatud kandi vahele ja õmmeldud läbi paela masinaga kinni (joonis 2). Siin on ilmselt soovitud, et

Foto 12. Epitrahheeli ots. Hiiumaa koguduse tekstiilkogu. Mari-Liis Paaveri foto.

Foto 13. Karikakate (42x42 cm). Hiiumaa koguduse tekstiilikogu. Madli Sepperi foto.

Foto 14. Laotus (51x66 cm). Hiiumaa koguduse tekstiilikogu. Madli Sepperi foto.

kalli brokaadi serv ei kuluks. Vooder on eest kinnitatud puhtalt (joonis 3), kuigi vanematel komplektidel oli kombeks esi-keskõmblus jätta viimaseks ning kinnitada see läbi voodri nii, et õmblusvarud jäävad seestpoolt näha (joonis 4) – sel juhul kinnitati õmblusvarude ääred käsitsi üleloomispistetega eseme külge. Selliselt töödeldud esi-keskõmblus on märk tegevuse lõpetatusest, tähelepanelikust püüdlusest teenida Jumalat, tema tahtmise täitmisest läbi heade tegude. Uuemal ajal seda varianti enam ei kasutata. (Nastolnaja kniga 1983: 139.)

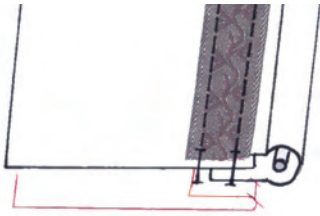
Felooni ääres on nõörkant. Põhiriie koos tugevdusega on kinnitatud kandi vahele ja õmmeldud läbi paela masinaga kinni. Vooder on kinnitatud käsitsi üleloomispistetega felooni pahemale poolele. Nii kinnitatud voodrit sai määrumise korral kergesti vahetada, sest felooni üldiselt ei pestud. Sellise tehnoloogiaga on valmistatud kõik selles artiklis kirjeldatud preestrirüükomplektid.

Karikakatted¹⁷ (fotod 13, 14) on valmistatud tumepunasest sametist. Katteid ääristab samasugune pael nagu ülejäänud komplektigi, lisaks kuldsed narmad. Kuid ristid on veidi keerukamas tehnikas – kuldtikand kartongalusel. All on kollane siidvooder, karika ja diskose kate keskosa tugevduseks on kasutatud kartongi.

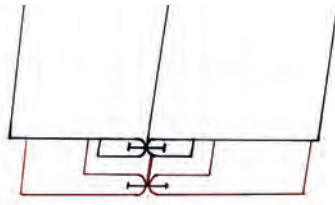
Kohila (Angerja) koguduses asuv karikakatete komplekt

Need karikakatted kuulusid isa Nikolai Pärlile (1915–1991), praegu asuvad Kohila (Angerja) koguduses ja on restaureeritud. All on käsitsi õmmeldud siidvooder. Väikesed katted on õmmeldud viiest tükist. Keskel on kartongist

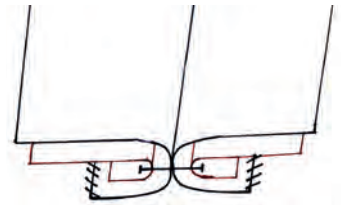
17 Kuigi fotol on üks karikakate, on Hiiumaa koguduse tekstiilikogus säilinud kaks identset väikest karikakatet ja laotus (foto 14). Laotus on ristkülikukujuline kate, mis laotatakse kahe väiksema, Eestis tavaliselt ristkülikulise kate peale (Kolk 2008: 28). Laotus katab otseselt taevaalaotus pühad annid kinni (Orlov 1896: 30).

Joonis 2. Felooni ääre tehniline läbilõige. *Madli Sepperi joonis.*

Joonis 3. Felooni esi-keskõmblus uuemal ajal. Tehniline läbilõige. *Madli Sepperi joonis.*

Joonis 4. Vana kombe järgi tehtud felooni esi-keskõmblus. Tehniline läbilõige. *Madli Sepperi joonis.*

tugevdus. Keskosa pael on õmmeldud käsitsi, ääreosade pael on õmmeldud masinaga. Ääres on kuldsed narmad, keskel ažuursed kuldsest ja hõbedasest paelast punutud ristid. Karikakatted (foto 15) on valmistatud samasuguse mustriaga brokaatkangast nagu Pärnumaa komplekti vöö (foto 17).

Taastatava preestrirüü analüüs ja kasutatud materjalide identifitseerimine

Pärnumaalt pärit komplekti kuuluva felooni mõõtmed olid 147x170 cm. Alumine osa oli kokku õmmeldud kolmest tükist (kanga laius 75 cm) veinipunasest siidbrokaatkangast,¹⁸ mis oli kaunistatud punutud kuld- ja hõbe-paelast ažuurse risti ja samasuguse tähega. Ülemine osa koosnes kuldglas-seest,¹⁹ mis toetus puuvillasele kollasele toimse sidusega kangale, selle all oli linane tugevdus. Äärt kaunistas liiliamustriga kuld- ja hõbebrokaatpael.²⁰ Kollane puuvillane²¹ atlassidusega vooder oli õmmeldud samuti kolmest tükist (kanga laius 55 cm).

Äärt tugevdas puuvillane sametist nõorkant, mis on töödeldud linase nõõri peale²² (fotod 1 ja 2; joonis 2). Seisukord: glasse narmendas (foto 16),

18 Siidi määrasin vaatluse ja koduse põletusproovi teel. Metallniidid on suure tõenäosusega ülekullatud hõbe, sest nad ei ole ajaga tuhmunud ning kõik vanades kataloogides pakutud brokaatkangad on kootud hõbe- ja ülekullatud hõbeniitidest, mis sisaldavad 2–94% hõbedat (kataloogid 1907, 1910/11, 1911 ja 1912). Väheha hõbedasisaldusega niidid sisaldavad kataloogide järgi niklit. Laboratoorset keemilist analüüsi ma vajalikuks ei pidanud.

19 Kanga lõimelõngaks on kollane siid ning koelõngaks ülekullatud hõbetaat (niit), mis on keeratud ümber siidniidi. Andmed Riisa muuseumi konservaatorilt Leena Säppilt 17.11.2016.

20 Täpselt samasugune liiliapael on Riisa muuseumi analoogil. Isegi korduv mustrihviga on olemas, mis lubab oletada, et pael on valmistatud sama masinaga (mõlemad pärit Venemaalt). Paela kohta kirjutab Leena Säppi: „Pael on kuld- ja hõbebrokaadist, laiusega 1,5 ja 5,5 cm. Paela motiiviks on ornament, millel kuldne ja hõbedane pool on sümmeetriliselt kokku sobitatud, moodustades heraldilise liilia. Materjaliks on valge puuvillase südamikuga hõbeniit, oranž puuvillasüdamikuga kullatud hõbeniit, kujundite kontuuriks on veinipunane niit.“ (Autori kirjavahetus Leena Säppiga 9.03.2018.)

21 Määrasin vaatluse ja koduse põletusproovi teel.

22 Puuvillase ja linase materjali määrasin vaatluse ja koduse põletusproovi teel.

Foto 15. Karikakatted (48x47 cm) ja laotus (69x55 cm). Madli Sepperi foto.

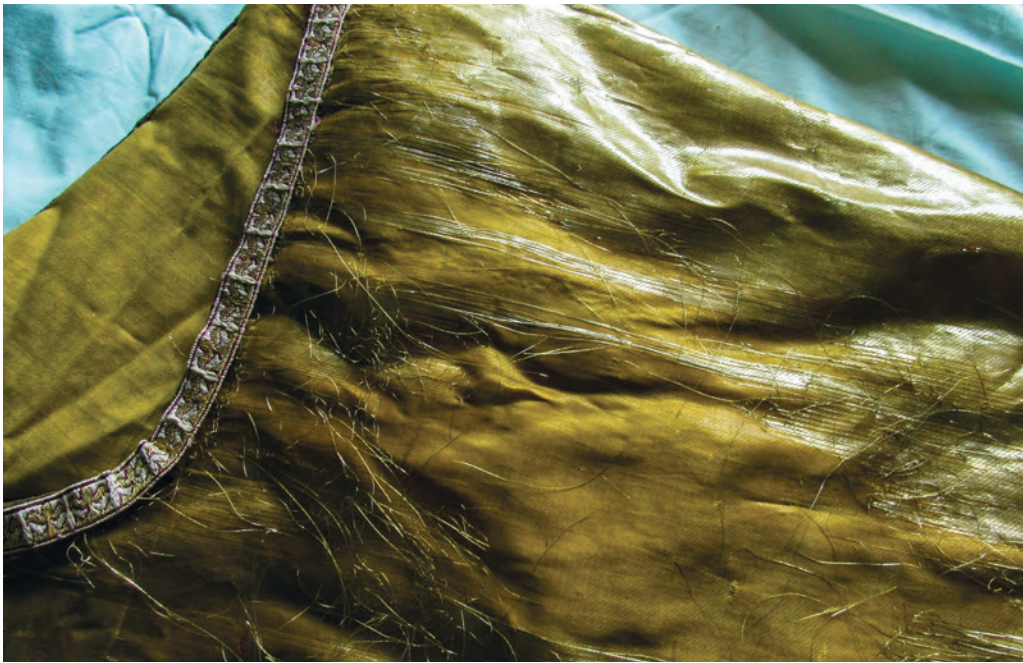

Foto 16. Felooni kulunud glasseekangast ülaosa. Madli Sepperi foto.

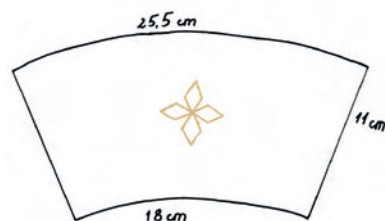
Foto 17. Pärnumaa komplekti vöö. Madli Sepperi foto.

feloon oli eest väga kulunud ja mummulise sitsiriidega paigatud. Vooder oli määrdunud ja katki, kohati parandatud, äärest katkine koht välja lõigatud ning voodri narmendaväär uuesti musta niidiga kinnitatud. Õmblemiseks oli kasutatud valget, kollast ja punast puuvillast niiti.

Paelad olid õmmeldud masinaga, vooder kinnitatud käsitsi. Traditsiooniliselt oli viimane õmblus ees keskel, läbi kõikide materjalide, nii et õmblusvarud jäid näha (joonis 4). Servad olid pärast üleloomispistetega äärestatud ja kinnitatud. Vooder oli lõigatud pealisriidest natuke suurem ning kahandatud käsitsi kinnitades kandi külge. Glassee ning põhiriide vahele ülemise paela alla jäi õhemast linasest riidest tugevdus, mis oli ühest äärest kinnitatud paksemast linasest materjalist tugevduse külge ning teisest äärest brokaadi külge. Glassee ja brokaat omavahel kokku ei ulatunud; seal oli 1,5 cm vahet. Oletan, et see võis olla materjali kokkuhoid või siis kardeti, et liiga paksud õmblusvarud hoiavad halvasti.

Vööl (foto 17) mõõtmetega 95x10,5 cm oli kasutatud materjalidest siidbrokaati, brokaatpaela, nõörkanti, kollast puuvillast voodrit, voodririidest kinnituspaelu, ažuurset punutud risti. Lähemal vaatlemisel selgus, et vöö on teistsuguse mustri kui feloon ja kätised. Seisukord: kulunud, määrdunud ja tugevasti hallitanud.

Kätiste (foto 3 ja joonis 5) valmistamiseks oli kasutatud siidbrokaati, brokaatpaela, ažuurset punutud risti, linast õhemat tugevdust, kollast puuvillast voodrit. Põhiriie oli lõigatud valmistööst 0,5–0,7 cm kitsam. Põhiriie koos vaheriidega oli traageldatud kandi vahele (joonis 2). Seejärel oli pael masinaga õmmeldud kandi külge punase puuvillase niidiga. Edasi olid käsitsi kinnitatud aasad ja kinnituspael (viimane polnud säilinud). Lõpuks oli kollase puuvillase niidiga käsitsi peitpistetes kinnitatud vooder. Seisukord: väga kulunud ja hallitanud.

Joonis 5. Kätiste mõõdud. Madli Sepperi joonis.

Foto 18. Süstikpitsis teostatud rist epitrahheelil. Madli Seperi foto.

Materjalide asendamine uutega

Alustuseks uurisin põhjalikult, kuidas esemed on ömmeldud. Seejärel harutasin kõik kasutamiskõlbmatud osad lahti, mis võimaldas tehnoloogiaga veelgi täpsemalt tutvuda. Asendasin kõlbmatud osad tänapäevaste materjalidega nii, et visuaalselt oleks tulemus originaalile võimalikult sarnane. Epitrahheel polnud säilinud, seega oli vaja eelnevalt uurida teisi sarnaseid komplekte, et nende järgi valida sobivas toonis kangas. Kuna vana siidbrokaati ega sellele sarnanevat kangast ei õnnestunud saada, otsustasin puuduvad või väga halvas seisukorras olevad detailid asendada sametiga. Alguses mõtlesin valida heledama vaarikavärvi (vanades kataloogides *малиновъй*) sameti, kuid pannes selle

vana siidbrokaatkanga kõrvale, nägin, et see jääks liigselt domineerima ning originaal ei paistaks täies ilus välja. Siis valisin veidi tumedama – punakasvioletse sametkanga. Minu valikut toetavad ka Hiiumaa karikakatted (fotod 13, 14), kuigi need on veel violetsemad, ja Riisa rüü põhikangas, mis on samuti punakasvioletsest sametist (foto 7).

Epitrahheelile oli vaja paela ning valituks osutus tänapäevane 1,5 cm laiune liiliamotiividega pael. Felooni glasseest ülaosa asendasin tänapäevase sünteetilise kuldse kangaga. See on vanaga võrreldes väga õhuke ning seepärast panin lisaks tugevdusele, milleks valisin vildi,²³ sinna alla veel taaskasutatud suleriidest (puuvillase) aluskanga. Originaali tugevdus oli linane – see on küll hästi töödeldav, kuid raske ja niiskusega läheb see sama kiiresti vormist välja, kui enne vormi pressitud sai. Veel kogub linane riie niiskust ning vanadel feloonidel on näha just sealt algavat hallitust. Epitrahheeli nõobid said samuti tänapäevased.

Seejärel oli vaja asendada kätiste ja epitrahheeli ristid. Need tegin süstikpitsis²⁴ (foto 18). Kasutasin kuldset masintikkimisniiti ja valget iirisniiti. Epitrahheeli allosas on süstikpitsis taimornamendid. Kui ristide ja paelte, narmaste ning nõövide asetus ja arv on sümboolikas kindlaks määratud, siis alumise osa kaunistused annavad kujundajale võimaluse olla loominguline. Soovitavalt on seal siiski taimornament ja kindlasti peavad motiivid olema sümmeetrilised (foto 6).

Enne tööleasumist uurisin igaks juhuks, kas sõlmpitsitehnikat tohib üldse õigeusukiriku tekstiilide valmistamisel kasutada. Kirikuringkondades

23 Tänapäevane sünteetiline vilt on kerge ja ei ima niiskust nii palju kui linane tugevdus. See tõstab oluliselt felooni kandmismugavust.

24 Süstikpits on sõlmpits, mis valmib süstikute abil tihedalt üksteise kõrvale tehtud väikestest sõlmedest.

Foto 19. Aluskangale traageldatud felooni ülaosa. Madli Seperi foto.

arutledes jõudsimme järeldusele, et kirikutekstiilides võib kasutada mistahes tehnikat. Küsimus tekkis, kuna õigeusukiriku tekstiile ja sellekohast kirjan- dust uurides märkasim, et süstikpitsi pole kirikutekstiilide valmistamiseks kasutatud, kuigi frivolitee on Venemaal rahvuslik käsitöötehnika. Kuna aga õigeusukiriku tekstiilid peavad olema suursugused, on kasutatud niplispitsi ja kuldtikandit ning loomulikult helmes- ja pärltikandit. Minu kodukoha matusekombestikus on sõlmed keelatud, kuid arutelu jõudsimme järeldusele, et see ei kehti kirikus kasutatavate tekstiilide kohta. Facebookist leidsin info ukrainlase Vladimir Denshchikovi kohta, kes valmistab makrameetehnikas ikoone.²⁵

Uus vooder on kollane puuvillane nagu vanagi, kuid selle vahega, et uus on labase sidusega, vana oli atlass-sidusega. Veel kasutasin sametile jäikuse andmiseks liimtugevdust. Kõik kõnealuse preestrirüü komplekti osad on õmmeldud kandiga. Algselt oli see tumepunasest sametist löime suunas löi- gatud nõörkant. Mina otsustasin kasutada poest ostetud valmis nõörkanti, et mitte kulutada palju aega selle käsitsi valmistamisele. Tervele preestrirüü komplektile kulus 9 meetrit nõörkanti. Müügil oli ainult siidi moodi polües- terkant ja puuvillane nõörkant. Kätised ja epitrahheeli õmblesin polüester- kandiga, kuid selle halb omadus on, et ta töödeldes hargneb ja on ebamugavalt kitsa töötlemisäärega. Vana kant oli poole laiem. Kui kinnitasin põhimaterjali koos tugevdusega kandi vahele, nägin palju vaeva ja tegin käsitsi lisapisteid. Feloonile läheb 4,5 m kanti ning selle valisin puuvillase, mida on veidi liht- sam töödelda ning loodetavasti on naturaalne materjal ka vastupidavam.

25 Denshchikov, Vladimir. Art Hit Gallery. Contemporary Art. Religious icons. Russian religious icons. Macrame art. Vt <http://www.arthit.ru/applied-art/0127/macrame-art.html>.

Foto 20. Taastatud preestrirüü.
Madli Seperi foto.

Allesjäävad osad pesin õrnalt siidile ja villasele materjalile mõeldud pesuvahendiga puhtaks, kuivatasin rippuvas asendis ja triikisin õrnalt.²⁶ Tegu on siiski kasutusse, mitte muuseumisse minevate esemetega.

Õmblemine ja tulemus ning võrdlus analoogidega

Taastamist alustasin kätistest, sest väiksemal esemel saab tehnoloogiat proovida ja kui midagi valesti läheb, on lihtsam uus teha. Kätistest oli võimalik alles jätta ainult pael ja mõned aasad. Asendasin kulunud brokaadi sametiga ning ristid tegin süstikpitsis. Epitrahheeli valmistamiseks lõikasin sametist põhidetailid.

Vanalt feloonilt kasutasin brokaatkangast, paelu, risti ja tähte. Kui olin felooni lahti harutanud ja allesjäävad detailid puhtaks pesnud, asusin seda uuesti kokku panema. Alguses lõikasin esiosa kulunud brokaadiribad välja ja kavatsesin asemele panna punase sameti, kuid lõpuks otsustasin taastada felooni esiosa siiski brokaatkangast ning loobuda brokaadist vööst. Sellisele järeldusele jõudsin pärast Eesti Kunstimuuseumi maalirestauraatori, ikoonimaalija ja õigeusu kirikutekstiilide muuseumi varahoidja Sirje Säarega konsulteerimist. Ta leidis, et ilus oleks teha vöö ja epitrahheel ühest materjalist. Kasutasin seega esiosa läbikulunud kohtade asendamiseks vöö materjali: kahe ligikaudu ühevanuse ja ühte värvi punase siidbrokaatkanga tükikestest kokkulapitud detailid traageldasin puuvillasele aluskangale, et löige säiliks

26 Tekstiilirestauraatorid pesevad muuseumisse minevaid tekstiilesemeid õrnalt laialilaotatud spetsiaalses pesuvannis või vaakumlalal ja sirutavad (kuivatavad) need spetsiaalsele alusele pingule tõmmatuna ja klambrite või nõõpnõeltega kinnitatuna või mannekeenil. Muuseumieksponaate tavaliselt ei triigita, kuna triikimine võib kahjustada kangakiude.

ja vana kangas koos püsiks. Paela alla materjali ei jätkunud. Ülaosa algset kuldglasseed ei olnud võimalik enam kasutada, seega asendasin selle tänapäevase sünteetilise materjaliga, mis visuaalselt on algse sarnane, kuid oluliselt odavam kui ehtne ülekullatud hõbedast niitidest kangas. Kinnitasin selle samuti aluskangale, et puuvillane riie oleks kuldsele kangale toeks ja vähendaks selle läbipaistvust (foto 19). Siis juhtus midagi ootamatut. Kuldne kangas oli veidi kortsus, niisiis otsustasin seda triikida, alguses ettevaatlikult madalal temperatuuril, sest kartsin, et materjal sisaldab plastikut ja võib hakata sulama. Ei sulanud, sain ta sirgeks ja panin kõrvale. Mõne aja pärast avastasin, et kangal on valged jutid. Olin triikinud auruga, millest jäid jäljed. Nende eemaldamiseks tegin felooni ülaosa märjaks ja panin hästi sirgelt kuivama. Õnneks läksid jutid välja ning ka uusi kortse ei tekkinud, nii et uuesti triikida ei olnud vaja.

Edasi õmblesin felooni ülaosa ja suure alumise osa masinal kokku, lõikasin vildist ülaosa tugevduse. Õmblesin välimise laia paela otsad peale tagasi ja avastasin, et sisemine pael ei sobi oma kohale. Kas oli pael pestes kokku tõmbunud või tekkisid felooni ülaosa jupitades ebatäpsused? Asja parandamiseks otsisin üles viimase väikese tükikese brokaati, pesin selle puhtaks ning lõikasin sellest paar riba juurde, seadsin paela veidi viltu, kuid nii, et silmaga pole näha ja sain felooni lõpuks kokku. Paelte pealeõblemiseks kasutasin 20. sajandi algusest pärit õmblusmasinat, rohkem küll sellepärast, et tänapäevane masin ei tahtnud vana brokaati õmmelda, kuid ühtlasi sarnanesid vana õmblusmasinaga tehtud pisted rohkem originaaliga kui tänapäevase õmblusmasina pisted.

Silmad jäid kuldbrokaadi õblemisest valusaks. Riputasin felooni nõõp-nõeltega tugevduse külge, et see õigesse asendisse veniks. Paari nädala pärast jätkasin tööd, kinnitasin käsitsi ülaosa vildist tugevduse ja voodri. Lõpuks õmblesin esi-keskömbluse läbi kõikide materjalide masinaga kokku ning ääred üleloomispistetega põhidetaili külge, nagu oli tehtud ka algvariandil.

Uus feloon sai 4 cm lühem kui vana. Arvan, et brokaatkangas tõmbas pesus kokku, sest ülaosa lõikasin täpselt vana järgi ja õmblusvaru suurus oli väiksem kui 4 cm. Alläär oli täiesti sirge, nii et seda ei pidanud tasandama.

Foto 21. Taastatud feloon tagantvaates.
Madli Seperi foto.

Vöö mõõtudega 95x8 cm valmistasin sametist sama tehnoloogiat kasutades (joonis 2).

Taastatud preestrirüü (foto 20)²⁷ oli algselt kõige pidulikum ülestõusmispühade rüü,²⁸ kuid tulemus sai purpuri värvi, mis oma tähenduselt on märtrite värv. Märtrite punane – eriti, kui see on ühendatud kullaga, on vere värv, tähistades (märtri) põletavat armastust Jumala vastu. „Ja sina armasta Issandat, oma Jumalat, kõigest oma südamest, kõigest oma hingest ja kõigest oma meelest ja kõigest oma väest!“ (Mk 12:30). Veel sümboliseerib see jumallikku tõde, ülimat võimu, ka Jumal Isa,²⁹ askeesi ja pühendumust, hingelist kangelastegu (Nastolnaja kniga 1983: 155–156). Purpurrüüd kantakse märtrite mälestuspäevadel, ristitülendamispühal, Ristija Johannese pea maharaiumise pühal ja apostlite paastu ajal ning ülemapostlite Peetruse ja Pauluse mälestuspäeval. Samas on levinud arvamus, et pühade ajal võiks preester selga panna oma kõige ilusama ja rikkalikuma rüü, olgu selle värv mis tahes. (Pappel 2014). Seega võib seda rüüd ka ülestõusmispühade, jõulude ja teiste suurte pühade ajal kanda.

„Vaimulike teenistusrõivaste välimust võib paremini mõista, meenutades Jeesuse sõnu pühakirjas: „Jumalariik on teie lähedal“ Lk 10:9. Nii sümboliseerivad suursugused ja kaunid teenistusrõivad jumaliku valguse kohalolu maa peal.“ (Kolk 2008: 6.)

Järeldused

Artiklis andsin ülevaate ühe Pärnumaalt pärit 19. sajandi õigeuskirikliku preestrirüü taastamisest kasutamise jaoks. Rüü dateerimisel oli abiks rüüd kaunistav liiliapael, mis on pärit 19. sajandi lõpust (Säppi 2008), samuti sain toetuda muinsuskaitseameti arhiivi materjalidele (ERA-11152).

Komplekti taastades jõudsin järeldusele, et väga oluline on teada preestrirüü osade tähendusi, sest neil on otsene seos rüü detailide suuruse, kuju, löigete ja valmistamise tehnoloogiaga.

Õigeuskirikus on läbi aegade olnud kombeks vanad kirikutekstiilid ümber teha või kasutada uute valmistamiseks nende detaile. (Tšertorižskaja 2009: 51–60; Ševeleva 2009: 29–44). Öeldakse, et vanad kirikutekstiilid elavad edasi uute sees. Need kulunud ja katkised osad ning tekstiilid, mida enam kasutada ei saa, õigeuskirikliku kommete kohaselt põletatakse (Petrova

27 Foto on tehtud sakraaltikandi näitusel „Kõik mustrid minus kiitku Issandat“, mis oli avatud 30.12.2017–11.02.2018 Tallinna püha Siimeoni ja naisprohvet Hanna katedraalkirikus.

28 19. sajandil Eestis liturgiliste värvuste süsteemis märtrite punast eraldi ei kasutatud. Oli ülestõusmispühade punane ja lilla või tumepunane – paastuaja värv. Tihti kasutati paastuajal musta liturgilist värvust.

29 Kuldnä sümboliseerib Poega ja sinine Püha Vaimu (Nastolnaja kniga 1983: 154).

2006: 4). Soovisin selle ilusa paljukantud rüü säilitada kirikule, seda õigeusu kommete järgi ümber tehes. Õigeuskiriku tekstiilidele antud tähendused aitavad selgitada ka tava, mille kohaselt vaimulikurüüd ei tohi ilmalik inimene kanda ega selga proovida. Samuti ei tohi kirikus kasutusel olnud tekstiile ega nendelt harutatud detaile kasutada väljaspool kirikut. Õigeusulised arvavad, et kui keegi seda siiski teeb, võtab ta vastutuse elavate ja surnud kirikuliikmete hingede eest, kuid kas suudab ta seda kanda, olles pühitsemata?

Kasutades võrdluseks samast perioodist pärit kirikutekstiile Riisa muuseumi, Hiiumaa ja Kohila (Angerja) kogudustest ning tsariaegseid kirikuinventari tellimiskatalooge (1907, 1910/11, 1911 ja 1912), võin oletada, et ka see rüü oli valmistatud Venemaal. Teiste sarnaste komplektide uurimine aitas valida taastamiseks sobivaid materjale, kuigi päris samasuguseid kangaid nagu originaalil mul kasutada ei õnnestunud. Mõningase tänapäevastamise tingis ka asjaolu, et preestrirüü läheb kasutusse, mitte muuseumi. Eesmärk oli taastada preestrirüü nii, et lõpptulemus oleks visuaalselt võimalikult originaalilähedane ja valmistamise ajastule omane.

Linast tugevdust ma enam ei kasutanud, sest see teeb felooni raskeks ja ebamugavaks, on küll hästi vormi pressitav, kuid läheb märjaks saades sama kiiresti vormist välja. Vanade kirikutekstiilide vaatlemisel tehtud tähelepanekuid ja tänapäeva kirikute hoiutingimusi arvesse võttes tuleb nentida, et linane kogub niiskust. Olen vanadel preestrirüükomplektidel täheldanud just linase tugevduse vahelt algavat hallitust. Seetõttu panin felooni tugevduseks linase kanga asemel tänapäevase sünteetilise vildi. Kuldglassee asendasin samuti tänapäevase sünteetilise materjaliga, sest täpselt samasugust kui vana oleks olnud raske leida ning päris kuld on liiga kallis. Ka nõorkandi asendasin tänapäevasega. Kahjuks ei leidnud ma sametist kanti, seepärast kasutasin sünteetilist ja puuvillast. Võimalus oleks olnud kant käsitsi valmistada, kuid pidasin seda liiga töömahukaks ja aeganõudvaks tegevuseks. Kuna ka sarnase mustriga kuldbrokaati polnud võimalik saada, valmistasin kätised, vöö ja epitrahheeli sametist, toetudes materjali valikul analoogsetele komplektidele. Ömmeldes kasutasin vana tehnoloogiat ning paelte kinnitamiseks selleaegset õmblusmasinatki. Taastatud feloon on välimuselt originaaliga sarnane; kätised, vöö ja epitrahheel sarnanevad pigem analoogidega ning nende valmistamisel tõin sisse ka midagi uut, valmistades ristid süstikpitsis.

Olen küll põneva kogemuse võrra targem, kuid EAÕK rahalist olukorda arvestades ei pea otstarbekaks uusi preestrirüüsid sellise tehnoloogia (joonis 2) järgi tootma hakata. Näiteks käsitsi kandi ja voodri kinnitamine on aeganõudev, kuigi annab ilusa tulemuse. Jäägu see üks taastatud rüü unikaalseks. Edaspidi kasutan veidi tänapäevasemat tehnoloogiat, millega saab kiiremini ja vähema vaevaga üsna sarnase tulemuse.

Allikad

- Denschchikov**, Vladimir. Art Hit Gallery. Contemporary Art. Religious icons. Russian religious icons. Macrame art. <http://www.arthit.ru/applied-art/0127/macrame-art.html> (02.03.2018).
- Gonzales**, Arthur E. John 1972. Byzantine imperial paradigm and Eastern liturgical vesture. – *The Greek Orthodox Theological Review* 17 (2), 255–267.
- Kantonen**, Marianne 2005. Arkivaatteista jumalanpalvelus-puvuksi. Papin liturgisten vaatteiden historiallinen kehitys. – *Ikonimaalari* 1, 38–47.
- Kolk**, Madis (toim.) 2008. *Õigeusu vaimulike teenistusrõivad. Kiriklikud sakraalsemed. Богослужбное одяние духовенство Православной Церкви. Церковная утварь.* Tallinn: EAÕK kirjastus.
- Konsa**, Kurmo 2016. Säilitamine, konserveerimine, restaureerimine – mis ja milleks? – *Muuseum. Konserveerimine* 1, 5–9.
- Nastolnaja kniga** 1983 = *Настольная книга священнослужителя. Том 4.* Москва 1983. http://www.odinblago.ru/nastolnaia_4/ (16.09.2018).
- Oblatšenie svjaštšennika** 2005 = *Облачение священника. Православие и мир.* 2005. <http://www.pravmir.ru/svyashhennye-oblacheniya/> (2.05.2017).
- Orhidski** 1993 = Охридский, Николай 1993. Символы. – *К Свету: церковно-исторический альманах, № 17: Символика русского храмоздательства. К престольному празднику Храма Христа Спасителя*, 11–12.
- Orlov**, Nikolai F. 1896. *Liturgika ehk õpetus jumalateenistusest.* Kuressaare: Kuressaare Nädalileht.
- Pappel**, Tiina. Idakiriku liturgilised värvid. <https://ortotossike.blogspot.com/ee/search?q=Idakiriku+liturgilised+värvid> (11.02.2018).
- Petrova**, Valeria 2006. *Vene õigeusu kirikutekstiilid Eestis.* Bakalaureusetöö. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia. Käsikiri EKA raamatukogus.
- Piibel** 1991. *Vana ja Uus Testament* (1968. a. tõlge). Soome Piibliselts.
- Priha**, Päikki (toim.) 1994. *Maria-tekstiileitä idästä ja lännestä. Maria-textiler från öst och väst.* Helsinki: Näyttelytyöryhmä.
- Quenot**, Michel 1991. *Icoon. Aken Kuningriiki.* Tallinn: Logos.
- Sepper**, Madli (ilmumas). *Kirikutekstiilide vanus, seisukord ja tehnoloogiad Lääne-Eesti ja Tallinna õigeuskirikute näitel.* Magistritöö. Viljandi: Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia.
- Säppi**, Leena 2008. Flora ja Fauna kirkkotekstiileissä. – Päivi Sturm, Leena Säppi. *Flora ja Fauna. Kasvi- ja eläinaiheita ortodoksisen kirkon esineistöissä.* Helsinki: Maahenki, 8–10.
- Ševeleva** 2009 = Шевелева, Е. В. 2009. Вышивка XVII века на церковных облачениях в собрании Каргопольского музея. – *Убрус. Церковное шитье – история и современность* 11, 29–44.
- Tšertorižskaja** 2009 = Черторижская, Альбина Федоровна 2009. Итоги реставрации фелони – полиставрия из собрания музея „Ростовский Кремль“. – *Убрус. Церковное шитье – история и современность* 11, 51–60.
- Woodfin**, Warren T. 2012. *The Embodied Icon: Liturgical Vestments and Sacramental Power in Byzantium.* New York: Oxford University Press.
- Õigeusu alused** 2004 = *Õigeusu alused. Sissejuhatus Õigeusu Kiriku õpetusse.* Tallinn: Püha Issidori Õigeusu Kirjastuselt.
- Õigeusu kirik.** https://et.wikipedia.org/wiki/Õigeusu_kirik (11.02.2018).
- Õigeusu kirik Hiiumaal** 2016. Eesti Apostlik-Õigeusu Kirik koostöös Muinsuskaitseametiga.
- Arhiiviallikad:**
- ERA-11152 – Muinsuskaitseameti arhiiv. Kirikutekstiilide inventarinimekiiri 2010. Kuriste õigeusu kirik.
- Kataloogid** Jõopre Püha Georgiose kiriku arhiivis.

Kataloog 1907: brokaat ja kirikutarbed = Прейсь-Курантъ парчи и церковной утвари. Постащик двора Его Император. Величества фабрикатовъ торговаго дома Ф. С. Ионова С-вья и Ко. Москва.

Kataloog 1910/11: brokaat, kirikutekstiilid ja kirikutarbed = Фабриказы торговый домъ „М. Н. Никифоровъ и Ко“. Прейсь-Курантъ на 1910/11 г.г. Парчи, облачений, церковной утвари и предметовъ церковнаго служені. Москва.

Lisa 1910.–1911. a. kataloogile = Добавление къ преись-курантамъ 1910–1911 г. Григорія Ивановича Заглодина. Фабриказы парчевыхъ шелковхъ матерій, глазета, золото-кружевныхъ товаровъ. Механическое ткачество. Москва.

Kataloog 1911: brokaat, kirikutekstiilid ja muud kaubad = Прейсь-Курантъ оптоваго склада парчи, церковныхъ облачений и прочихъ предметовъ Алексѣя Ивановича Омина. Москва.

Kataloog 1912: siid-brokaat, glasse, kuld-pitsi kaubad. Mehhaniseeritud kangakudumine = Прейсь-Курантъ Григорія Ивановича Заглодина. Фабриказы парчевыхъ шелковхъ матерій, глазета, золото-кружевныхъ товаровъ. Механическое ткачество. Москва.

Esemelised allikad:

Preestrirüü Riisa muuseumis Kuopios

Pärnumaalt pärit preestrirüü komplekt

Preestrirüü komplekt Hiiumaal Kuri rahvamajas

Kohilas Angerja koguduses asuv karikakatete komplekt

Madli Sepper. Liia Tähtväli foto.

Madli Sepper (s 1975) on TÜ Viljandi Kultuuriakadeemia pärandtehnoloogia magistrant. Õppinud rätsepaks Tallinna Tehnikakoolis (1995) ja täiendanud end juurdelõikuse erialal Tallinna Kergetööstuskoolis (1996). Tallinna Pedagoogikaülikoolis lõpetanud käsitöö ja kodunduse õpetaja eriala (2001). Oma magistritöös uurib kirikutekstiilide tähendusi, vaatleb tehnoloogiaid, püüab määrata Eestis säilinud õigeusukiriku-tekstiilide vanust ja seisukorda. Kuulub Eesti Kirikutekstiilisõprade Seltsi.

This striking stripe. The story of the restoration of a set of priest's vestments

Abstract

My article recounts the story of the restoration of 19th century priest's vestments in the Slavic Orthodox style for use once again. The garments were dateable from the lily stripes known to date from the late 19th century (Säppi 2008), as well as archival material from the National Heritage Board (ERA-11152). My article will also present an overview of the parts of Orthodox vestments used in Estonia today, as well as the stripes found on the garments and their meaning.

To determine the age, origin, and technological characteristics of the making of these vestments, three analogous sets (priests' vestments and veils from Riisa Orthodox Church Museum of Finland, Hiiumaa, and Kohila (Angerja)) were studied and church supplies catalogues from the Tsarist era (1907, 1910/11, 1911, and 1912) were examined. These vestments were also most probably made in Russia. I restored the phelonion (the large conical sleeveless garment worn over all other vestments), the zone (the cloth belt worn over the epitrachelion), and the epimanikia (cuffs), and reconstructed the missing epitrachelion (the priestly stole worn around the neck) based on these analogues. Studying other similar sets enabled me to choose suitable materials for restoration, although finding fabrics identical to the original proved impossible. A certain amount of modernisation was also prompted by the fact that the vestments were meant to be worn, rather than be placed in a museum. My chief goal in restoring the vestments was to ensure that it was visually as close as possible to the original and that it was characteristic of the time it was made. First, I carried out a detailed study of the processes used for sewing the items, then unsewed all unusable parts. This further reinforced the observations made about the technology.

I decided not to use linen reinforcements, as they would make the phelonion heavy and uncomfortable to wear. While linen can easily be pressed into shape, it loses its shape just as quickly when wet. And given the storage conditions typically found in churches, it is worth remembering that linen fabrics also absorb moisture. My study of textile items used in churches have shown that old priests' vestments have often developed mould growth under the linen reinforcement. Modern synthetic materials were used instead of golden glacé; the old binding was also replaced with modern one. This could also have been made by hand from velvet, but I found this to be too labour-intensive and

time-consuming. Since no golden brocade of a similar pattern was available, I made the cuffs, zone, and epitachelion from velvet, following my analogues here in the choice of fabric. I used old technologies for the sewing, utilising a sewing machine from the same era for attaching the stripes. The restored phelonion is similar in appearance to the original one, while the cuffs (epimanikia), zone, and epitachelion are closer to the analogues and include new details, namely crosses of tatted lace.

The restored vestments were meant to be the most solemn red (Easter vestments), but the result was closer to purple, the colour of martyrs. The appearance of liturgical garments can be better understood if we recall the words of Jesus in the Scriptures: 'The kingdom of God is come nigh unto you' (Luke 10:9). Thus, the dignified and beautiful liturgical garments of the Orthodox Church symbolise the presence of the Divine Light on Earth.

Keywords: ecclesiastical textiles, priests' vestments, liturgical textiles, sacral textiles, border stripes on orthodox liturgical vestments

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Madli Sepper,

(autori nimi)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose

magistritöö: Õigeusu kirikutekstiilide sümboolika, vanus ja tehnoloogia Lääne-Eesti ja Tallinna kirikute näitel,

(lõputöö pealkiri)

mille juhendajad on

MA Marju Raabe ja PhD Kadri Tüür,

(juhendaja nimi)

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

autori nimi Madli Sepper

15.05.2019

Mina, Madli Sepper, kinnitan, et olen käseoleva magistr töö kirjutanud iseseisvalt.